

Anmeldelser

»Et uønsket barn af grænsestriden«

Artiklen gengiver hovedtrækkene af Lorenz Rerups indlæg som første officielle opponert ved forsvaret af direktør Johan Peter Noacks disputats: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, I-II (1989). Forsvaret fandt sted ved Aarhus Universitet den 10. november 1989. Ved denne lejlighed var Henning Poulsen den anden officielle opponert. Hans opposition er offentliggjort i Historie, Jyske Samlinger, ny række 18,2 (1990), s. 285-298.

Umiddelbart kan det undre, at J.P.Noack har kunnet skrive et digert værk om et meget lille mindretal, for lille var det danske mindretal i Sydslesvig i årene fra 1920-45. Da dets medlemstal toppede i 1923 – mens Weimar-republikken så ud til at gå i opløsning – lå det på ca. 8.000. Omkring 1930 må det anslås til at være skrumpet til 4.000. Efter 12 års Hitler-styre og 5 års verdenskrig var der ved Tysklands kapitulation færre end 2.500 tilbage.¹

Nu er det jo ikke objektets størrelse, der afgør dets betydning i historien eller dets egnethed for en frugtbar videnskabelig undersøgelse. Det tør nok hævdes, at mindretallet på begge områder fylder en anelig plads, også når Noack indsnævrer undersøgelsen til at behandle tiden indtil den nazistiske magtovertagelse i 1933. Han godtgør overbevisende, at det danske mindretal i Sydslesvig fik sit afgørende præg under Weimar-republikkens korte liv, hvor både danske og tyske politikere og myndigheder skulle finde ud af, hvilke rammer de ville tilstå det, og hvor også mindretallet og dets private støtter i Danmark måtte lære at tilpasse sig til en ny situation i en ny stat. Dette komplicerede spil af mange og meget forskellige faktorer kan sagtens bære en vægtig undersøgelse, hvortil kommer, at Noack med fuld ret anfører, at disse formative faser i mindretallets udvikling »stort set var uudforskede«.²

Kun for årene 1933-39 har Noack i Carsten Mogensens bog om mindretallet fra Hitlers magtovertagelse til anden verdenskrigs udbrud (1981), haft en grundlæggende undersøgelse at støtte sig til. Mogensens behandler forholdet mellem de relevante tyske myndigheder og partiinstanser på den ene og mindretallet på den anden side inden for det givne tidsrum. Da visse sider af friser-spørgsmålet er vævet sammen med det danske mindretals historie, har Noack også kunnet drage nytte af den indgående undersøgelse af den frisiske bevægelse, som Thomas Steensen udsendte i 1986, og han har endvidere kunnet trække på Martin Broszats meget informative artikel om udenrigs- og indenrigspolitiske aspekter af den preussisk-tyske mindretalspolitik i Stresemanns tid (1968).

Desuden har Troels Fink i sit store værk om afstemningstiden (1978/79) givet en solid behandling af udgangssituationen omkring afstemningerne i 1923.³

Ellers har det sydslesvigske mindretals historie ligget hen i det dunkle, kun svagt belyst af partsindlæg, der kunne være stofrige og nyttige, men som generelt foretrak at samle opmærksomheden omkring modsætningsforholdet til tyskerne, mens de slørede om brydninger inden for mindretallet og i dets forhold til Danmark eller fortiede dem.

Til gengæld har Noack kunnet bygge på et uventet stort og i hovedsagen hidtil ubenyttet kildemateriale. En del af det består af trykt, samtidigt materiale, især fra de mange samtidige kilder, som Vilh. la Cour offentliggjorde i Grænsevagten og fra en intensiv gennemgang af mindretallets dagblad, Flensborg Avis;⁴ en anden og større del udgør upublicerede dokumenter og andre kilder, som er spredt over flere end en halv snes danske og tyske arkivinstitutter; heriblandt det gamle medlemskartotek for Den slesvigske Forenings Flensborgafdeling. Noack har lagt et meget stort arbejde i at sigte og analysere sit stride kildemateriale. Han stiller sit lys eftertrykkeligt under en skæppe, når han om det manglende centrale mindretalsarkiv for tiden indtil 1933 bemærker: »Men sammenstykket stoffet fra offentlige og private arkiver i Danmark og offentlige arkiver i Tyskland, kan det sæt af kilder, der kommer frem, karakteriseres som stort set lige så gode som dem, der under andre vilkår ville være fundet i et centralt mindretals arkiv«. ⁵ Keine Hexerei, nur Behändigkeit!

For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at fem samtidsvidner har givet Noack mundtlige oplysninger. Han er meget tilbageholdende med at bruge dem, selv om mundtlige beretningers kildeværd næppe behøver være ringere end de nedskrevne erindrings, han også har brugt. Carsten Mogensen tog for øvrigt i sin tid bevidst afstand fra at supplere det nedskrevne eller trykte kildemateriale til sin bog med en række dybdeinterviews. Enkelte forsøg havde overbevist ham om, at de få personer inden for mindretallet, som havde været fremtrædende i 30'erne, og som endnu var i live, da han udarbejdede sit værk, nok ville kunne bidrage med væsentlige oplysninger om mindretallets indre udvikling, men næppe kunne yde noget til hans problemstilling, d.v.s. om forholdet til myndighederne.⁶ Selvfølgelig gælder dette i skærpet grad for den foreliggende undersøgelse, der blev gjort 10 år senere og som har sit tyngdepunkt ikke i 30'erne, men i 20'erne. Imidlertid tager Noack i modsætning til Mogensen den indre udvikling med. Hans tilbageholdenhed undrer mig på et enkelt punkt. Noack anfører, at han – med visse forbehold – blev slået over, »hvor fuldstændigt et materiale, der har kunnet findes«, men fremhæver tillige grænserne for dets repræsentativitet når det drejer sig om at »bestemme, hvilke motiver eller interesser der lå bag handlingerne«. ⁷ Noack er stødt på disse grænser i forbindelse med visse topfolks afgørelser – eller med hans egne ord:

»som mange andre har også jeg måttet konstatere, at på jo højere plan en beslutning træffes, jo tyndere bliver materialet til at forstå den«. ⁸ Denne erfaring har jeg også gjort, men føler mig nok efterhånden mindre fristet til at opnå en sådan forståelse. Efter min erfaringer er det på topplan mere givende at indkredse beslutningstagernes informationsniveau og handlefrihed for derefter at analysere sig frem til deres intentioner end at fæste lid til topfolkenes selvforklaringer. Det er imidlertid en anden grænse for kildematerialets repræsentativitet, som forekommer mig væsentligere.

Et af de opsigtsvækkende resultater, Noack er nået frem til, er hans påvisning af, at tilslutningen til det danske mindretal var en elastisk eller dynamisk proces; folk meldte sig ind og ud, kun en kærnegruppe udgjorde dets faste medlemskreds. ⁹ Han sammenligner et sted disse processer med den adfærd, vælgere viser ved politiske valg: »I de svingende manifestationer af danske sympatier lå på en måde et politisk valg«. ¹⁰ Omkring så besynderlige forhold får mennesker, der er vant til at leve i nationalt entydige sammenhænge, f.eks. i »kongeriget«, naturligt nok forståelsesvanskeligheder, som Noack gør meget for at rede ud, men som han siger: »Det [altså materialet] rækker ikke til at analysere de motiver, folk så gerne diskuterede. Jeg har derfor kun hidsat nogle få betragtninger som en personlig fortolkning«. ¹¹

Navnlig med henblik på en fortsættelse af sit store værk, hvori Noack vil behandle mindretallet i Sydslesvig fra 1945-1955, da sådanne forhold spillede en endnu større rolle end i 20'erne, forekommer det mig, at han burde stige ned i folkehavet og prøve at få ud af nogle sydslesvigere, der hang ved den danske bevægelse, og nogle, der faldt fra, hvad de selv mente afgjorde dengang deres valg bag om alle klicheer og vaneforestillinger. Her plæderer jeg ikke for et repræsentativt survey, men kun for et par dybdeborende interviews, der måske kunne yde nogle bidrag til en fortolkning, som er lidt mere substantiel, end når Noack anskuer det nationale tilhørsforhold i de samfundsmæssige sammenhænge, det ubestrideligt var en del af og når frem til den – lad mig kalde det – fornemt forbeholdne konklusion: »Og i dette perspektiv er det ikke på forhånd udelukket, at afgørelserne blev truffet med en alvor, der kan respekteres«. ¹²

En minutøs kortlægning af mindretallets udbredelse i de sydslesvigske lokal-samfund er den ene hovedopgave, som Noack har foresat sig (og løst på særdeles overbevisende måde i kap. VI, som kort og godt hedder »Mindretallet«). Hans anden hovedopgave har været at følge mindretallets ledelse gennem de konflikter, som mindretallet havde med tyske og danske instanser eller som var en følge af indre brydninger. Kapiteloverskrifterne giver et vist indtryk af fremgangsmåden: III. kapitel: Mindretallets organisering 1920-1922, IV. kapitel: Under inflationskrisen, V. kapitel: Mindretalsskoleordningens tilblivelse

1924-1926 og VII. kapitel: Under afspænding 1925-1933. Derefter følger et VIII. kapitel om tiden under nazistisk styre.

Også denne hovedopgave er løst godt. Det påvises, at det danske mindretal syd for 1920-grænsen i det væsentlige først blev organiseret i forbindelse med afstemningen i 1920, og at denne organisering både i Slesvig og i kongeriget blev båret oppe af Dannevirke- og Flensborgbevægelserne, som også i de følgende år gennem Grænseforeningen spillede en hovedrolle for den danske støtte til mindretallet. På baggrund af den bitre indre danske strid om afgørelserne i 1920 blev mindretallet og den officielle rigsdanske støtte naturligvis også til et stridspunkt i dansk politik. Noack siger herom i en af de mange markante formuleringer, hvormed han ynder at punktere populære myter i dette tilfælde de kendte ord: »I skal ikke blive glemt« – »Fra næsten enhver synsvinkel var det danske mindretal i Sydslesvig et uønsket barn af grænsestriden.«¹³ I hvert fald gik de radikale og socialdemokraterne kun sent og tøvende ind for at støtte mindretallet, og først efter at Grænseforeningen var blevet pacificeret og endelig havde gjort op med højreradikale tendenser.

Også tyske kredse i Slesvig-Holsten opfattede mindretallet som »grænseflyttere«. Noack mener vist ovenikøbet, at mindretallet – eller dog dets leder, chefredaktør Ernst Christiansen – selv lagde op til dette tvivlsomme ry. Jeg ville nok snarere betragte den tyske opfattelse som en efterdønning af den strenge nationalistiske stemning, der blev oppisket i afstemningstiden og som i mange år tilbød sig som et borgerligt tysk samlingsmærke, der på lokalt niveau kunne dække over de dybe sociale kløfter i den endnu ufærdige Weimarrepublik. Spændingen mellem mindretallet og de tyske – i denne forbindelse især de slesvig-holstenske – myndigheder kulminerede i årene 1922-24 under den tyske inflationskrise, da tilslutningen til mindretallet voksede, mens den følgende økonomiske genopretning af republikken ledsagedes af afspænding og tilbagegang for danskheden. Navnlig skoleforholdene og udgivelse af tysk-sprogede danske aviser var genstand for hede diskussioner og forhandlinger både lokalt og på topplan i hovedstæderne. I tilknytning til Broszats undersøgelse vises, hvordan de preussiske myndigheders holdning hang sammen med forholdet til andre mindretal, især til det meget store polske mindretal i Preussen, men også til de tyske mindretals vilkår i Østeuropa. Det var ikke en speciel uvilje mod det danske mindretal, men de konsekvenser en ændring af mindretalspolitikken over for danskerne kunne få for mindretalspolitikken over for de polske mindretal i det østlige Tyskland, som forhaledede skoleordningen for det danske mindretal, der først så sent som i 1928 kom på plads.

Noack har imidlertid ikke kun villet løse de nævnte to hovedopgaver, men han har – ganske vist med et forbehold – villet skrive en videnskabelig funderet fremstilling af det danske mindretals historie. Det siges direkte i forordet, det

er underforstået i kapitel I, som drøfter »problemer og kilder«, og en konsekvens af det er naturligvis også, at han i det VIII. kap. fører fremstillingen fra 1933 frem til anden verdenskrigs slutning, hvor som han siger, Mogensens bog for det meste af perioden har været lagt til grund, selv om »enkelte accenter« er sat anderledes.¹⁴ En anden følge af denne overordnede ramme for fremstillingen er formodentlig også det lange oversigtskapitel (kap. II), der har fået overskriften »Danske i Sydslesvig før 1920«. Med et halvt hundrede sider fylder dette kapitel ganske godt. Det er dygtigt gjort, om end det udelukkende bygger på andre fremstillinger af emnet. Dette nævnes ikke som et kritikpunkt – bortset fra kapitlets omfang – men kun for at præcisere, at det er for den metodiske og stringente løsning af de to »hovedopgaver«, bedømmelsesudvalget har indstillet afhandlingen til forsvar for doktorgraden.

Når målet – eller det ene af målene – har været at skrive det danske mindretals historie, så kan det godt undre, at en af dets mest konkrete politiske aktiviteter, det kommunalpolitiske arbejde, har fået en så stedmoderlig behandling, at det ikke engang har fået tildelt et selvstændigt underafsnit. I Flensborg byråd var den danske gruppe i tiden 1924-29 repræsenteret med 7 (af 45) medlemmer. De syv optræder på et gruppebillede i bogen,¹⁵ men omtales i øvrigt kun sporadisk. I arbejderforstaden Harreslev var der 5, i Jaruplund 2 dansksindede repræsentanter i de kommunale råd. Om den flensborgske byrådsgruppe bemærker Tage Jessen, at den blev hurtigt repræsenteret i alle de vigtigste udvalg (i alt ca. 30). »Fra første Færd lagde den an paa at føre en økonomisk forsvarlig og socialt forstaaende Politik og efterhaanden lykkedes det den at erhverve en god Position og opnaa flere praktiske Resultater.«¹⁶ Det har sikkert allerede dengang været svært at forene det »økonomisk forsvarlige« med det »socialt forstående«, men hvad enten den danske byrådsgruppe virkelig havde fundet de vises sten eller vi her står over for et eksempel på en modsætning, der blev udglattet i Tage Jessens fremstilling, så må der kunne siges noget mere om byrådsgruppens arbejde. Mit spørgsmål skyldes ikke kun en speciel og måske sentimental interesse for min fødebys historie, men beror på mindretallets centrale særpræg. Det er altid blevet antaget, at det danske mindretal i Sydslesvig – i modsætning til den danske bevægelse i Nordslesvig under fremmedherredømmet – overvejende samlede lønmodtagere og arbejdere, men Noack har nu klart underbygget, at dets Flensborg-afdeling i 1924 bestod af 61% arbejdere, 11% lavere funktionærer, 8% pensionister, mens kun 2% var højere funktionærer og 7% selvstændige i byerhverv.¹⁷ Af de sidstnævnte sad tilmed kun en håndfuld inde med en større økonomisk formåen og uafhængighed, de fleste var mindre håndværksmestre eller handlende. Noack viser gang på gang, at denne sammensætning gav anledning til indre brydninger så at sige over hele linien. Brydninger, som ikke just blev

mindre af, at det stort set var de få bedrestillede, der sad inde med de ledende stillinger inden for mindretallet. Mon ikke disse brydninger også har gjort sig gældende på det sted, hvor der virkelig kunne og skulle gøres politik? I hvert fald beretter Noack selv, at det vakte »øjensynlig levende interesse«, når byrådsmedlemmer mødte op i de lokale distrikter og redegjorde for arbejdet på rådhuset.¹⁸

Noack havde som sagt et forbehold med henblik på den fremstilling af mindretallets historie, han har givet os. Den findes helt i begyndelsen af bogen og lyder: »Mindretallets historie set indefra har jeg ikke kunnet skrive«.¹⁹ Jeg er lidt i vildrede med, hvad der menes med disse ord. Der kan godt opstilles en ønskeseddel over ting og sager, som også kunne være berørt, når aspektet er den samlede fremstilling af det danske mindretals historie. Noack kunne eksempelvis som bidrag til en »indre« mindretalshistorie have skildret en dansk gennemsnitsfamilies hverdag i Flensborg med alle de vanskeligheder og glæder, som en mindretalstilværelse byder på. Der er jo det ejendommelige ved mindretal, at deres medlemmer altid skal leve så at sige imod strømmen, også i afspændingstider, medmindre den pågældende folkedel er i færd med at opgave sig selv og assimileres af det omgivende samfund. Noack kunne også have prøvet at finde ud af, hvem der brugte de danske kulturtilbud, der fandtes i byen (biblioteket med et årligt udlån på 40.000 bind over for de tyske bibliotekers udlån på 100.000, men til en meget større og dels formentlig bedre uddannet del af byens befolkning) eller hvem der var tilhørerne ved de danske kulturtilbud, som jævnlige kom til byen (foredragsholdere, teaterforestillinger), hvad disse bød på og hvordan de blev brugt.²⁰ Der kunne være set på avisens generelle indhold og kulturstof og på aktiviteterne og underholdningen i de danske foreninger. Hvad lavede disse mennesker i grunden, når de mødtes i deres forskellige foreninger? Men det er ikke denne indre historie af mindretallet, som forbeholdet tager sigte på. Forbeholdet anføres umiddelbart efter, at Noack har defineret, hvad han forstår ved nationalt tilhørsforhold, og efter at han har stillet sin egen forståelse op over for, hvad han kalder »mindretallets dominerende selvforståelse«,²¹ som han afviser. »Mindretallets historie set indefra« er altså ensbetydende med dets historie opfattet efter deres egen dominerende selvforståelse. Her nærmer vi os et afgørende punkt, selv om jeg er helt enig med ham i, at det ikke kan være den videnskabelige historikers opgave at levere legitimeringshistorie.

Noacks definition af nationalt tilhørsforhold (som vi finder den i disputatsens indledende sætning: »Nationalt tilhørsforhold er en identitet, der skabes under opvæksten«) er i og for sig udmærket. Det er en identitet, der skabes under opvæksten i samspil med hjem, skole, kirke, arbejdsplads og lokalsam-

fundets øvrige institutioner. Det er den identitet, der udvikles i et menneske, som vokser op i et nogenlunde entydigt nationalt miljø.

På den anden side karakteriserer Noack efter min mening også det danske mindretals »dominerende selvforståelse« korrekt. Efter den »var hele landsdelen fra historiens begyndelse dansk. Dens hjemmehørende indbyggere var blevet fortysket, men ved en ihærdig indsats kunne deres danske kærne kaldes frem til bevidst udfoldelse«. ²²

Jeg kunne godt tænke mig at henstille til overvejelse, om ikke i virkeligheden begge »selvforståelser« er meget funktionelle i forhold til den situation, de er opstået i? Lad mig vove den påstand, at Noacks definition af nationalt tilhørsforhold uden for den entydige nationalstat – hvor tilhørsforholdet opleves som noget givet eller »naturligt« – kun dækker områder, hvor et nationalt mindretal i større eller mindre områder lever i en så tæt bosættelse, at identifikationsprocessen også uden for nationalstaten kan forløbe uden komplikationer. Det gjorde den f.eks. for særdeles mange af de danske sønderjyder i Nordslesvig under fremmedherredømmet fra 1867 til 1920. Disse mennesker kunne på enkelte indbrud nær – det drejer sig især om skolen, uddannelsen og militærtjenesten – sikre sig et liv i et entydigt dansk miljø. Under datidens endnu beskedne reklame- og medietryk kunne de hver for sig – ligesom også i deres utroligt mangesidige foreningsverden – gøre deres hjem og gårde til danske kulturenklaver, der var afskærmet mod de preussisk-tyske påvirkninger, som man ikke ønskede at modtage. På denne måde kunne de trods en fortysket skole vedligeholde og i ungdommen opbygge en dansk identitet. Men hvad skal et mindretal som det sydslesvigske i tiden efter den første verdenskrig stille op med denne definition? Allerede hjemmet – i reglen en mindre lejlighed i byens arbejderkvarterer – vil være oversvømmet af flertydige kulturudtryk. Medietrykket i efterkrigstiden var øget kraftigt i forhold til førkrigstiden. Heller ikke skolen, ensidige de dansksprogede, kommunale skoler, hvis lærere ikke nødvendigvis var dansksindede – i hvert fald ikke frikvarteret og slet ikke skolevejen – vil give børnene entydige impulser, endside deres leg med kammeraterne i gaden. Arbejdspladsen vil for de færreste lønmodtagere bestyrke en national identitet – som tilmed kommer ud for et forståeligt krav om politisk og klasse-mæssig solidaritet med de ikke-danske lønmodtagere. En interessant undtagelse på netop dette område udgør det store skibsværft i Flensborg, hvor en stor del af arbejdstyrken var dansksindet. Af lokalsamfundets øvrige institutioner vil højst den brøkdæl, der udgøres af det sydslesvigske foreningsliv – som var langt mere indsnævret end det nordslesvigske havde været det – give nogle, men også kun nogle få identifikationsmuligheder, der til gengæld ikke ligger inden for den intime, hjemlige sfære. Hvad er så i

denne situation mere funktionel for dette mindretal end en selvforståelse, der modsiger den massive tyske propaganda om, at det i virkeligheden består af tyskere, der for materielle fordele skyld har solgt sig til den danske bevægelse og dens agenter? For resten har både denne propaganda og denne selvforståelse rødder i nationalitetskampen lige siden Sønderjyllands »nationale opvågnen« i 1840'erne, selv om de efter den første verdenskrig blev kendeligt tilspidsede.

Noack har helt ret i, at det støder en moderne demokratisk synsmåde, at mindretallets selvforståelse bunder i et afstammingsprincip. Dette princip postulerer, at folk er danske, fordi de er født i et dansk land, de er blot ikke klar over det, de ved det ikke endnu. Ideelt set er det ganske vist forudsat, at oplysning, ikke tvang, skal bringe de tyske sydslesvigere til den rette erkendelse, eller som Jens Jessen, Flensborg Avis' store bladmand engang har udtrykt det: der skal sættes lys i vinduet for dem, så de kan finde hjem. Noack peger med rette på, at det samme misvisende afstammingsprincip også dominerer den lokale tyske opfattelse af mindretallet, men her med den konsekvens, at mindretallets medlemmer opfattes som tyskere, der på en eller anden måde er købt af danske agenter. Han udtrykker denne iagttagelse meget fint i konklusionen, hvor han skriver: »Det er værd at understrege, at forklaringen ved bestikkelse bundede i det samme misvisende afstammingsprincip, som blev påberåbt fra dansk side. Hvor tyskerne slog på bestikkelse, gjorde danskerne det på undertrykkelse. I begge tilfælde var det svigt af en medfødt substans, opmærksomheden skulle samles om.«²³ Netop, dette var disse opfatters funktion, og vi ser, at hver lejr udtrykker sig i ord, der tydeligt viser, at de er bundet op til ophavsmændenes placering i det nationale rollespil. Mindretallet taler om undertrykkelse og mørklægning af folkets fortid, flertallet om fordækte aktiviteter som bestikkelse (»flæskedanskere«) og vildledelse. Og det enkelte menneske i grænselandet! Hvordan skulle hun og han ellers kunne forstå, hvad der gik for sig; den ene gruppe, at folk, som man ikke havde regnet for danske, fandt vej til mindretallets organisationer; den anden gruppe, at folk, som man anså for tyske, trodsede samfundets sociale kontrol og blev danskere. Jeg har i min ungdom kendt mange mennesker, der efter at de af en eller anden grund i de første efterkrigsår blev tiltrukket eller indfanget for nu at bruge begge indfaldsvinkler – af den danske bevægelse, legitimerede deres vej til Danmark ved at opdage, at de havde haft en dansk bedstemor, en slægt med navne, der utvivlsomt var danske eller et fødested længere nordpå. Er dette et »misvisende afstammingsprincip« eller burde det ikke snarere tolkes som en meget forståelig trang til over for sig selv og andre at forklare, hvad folk jo normalt ikke er opdraget til at kunne udtrykke, just fordi det ikke er noget problem for de »normaltnationale«? Selv de »normaltnationale« er jo ikke vant til andet end at betragte deres nationale identitet som noget naturligt og givet.²⁴

Naturligvis er det et problem, og ikke mindst for et »nyt« mindretal eller et gammelt mindretals »nye« medlemmer, at det eller de må kunne begrunde både over for sig selv og over for andre, hvorfor de kræver at blive anerkendt som mindretal. De må kunne svare for sig i den ideologiske mønt, der er den gængse i det pågældende samfund. Forskerens indfaldsvinkel er en anden, men også hun eller han vil gerne kunne give en plausibel forklaring. Noack forsøger at løse dette dilemma ved at pege på to mulige veje. Den ene går ud på, at der teoretisk set kunne indsamles så mange fyldestgørende personlige historier fra de daværende mindretalsmedlemmer – hvad enten de hang ved eller de forlod mindretallet igen – at et overbevisende mønster kunne begrundes. Jeg er enig med ham i, at denne vej hverken er praktisk farbar eller ville føre til frugtbare resultater, men ville som sagt finde det rigtigt, hvis Noack til fortsættelsen af værket ville indsamle i hvert fald nogle deltagerberetninger, ikke for at begrunde et mønster, men for at give selvforståelsen af disse nationale konverteringer mere dybde og farve. Den anden, mere faste, men bestemt ikke lette vej fører over, at det nationale tilhørsforhold anskues i forbindelse med de samfundsmæssige sammenhænge, det var en del af. Denne vej er Noack gået, og derfor har han givet os bogens fine analyser af disse sammenhænge. På denne solide baggrund vil Noack så nok give fantasien lov til at spille, »når det gælder om at forestille sig, hvilke overvejelser den enkelte har gjort sig«. ²⁵ Dette er efter min mening en for beskeden plads, der her indrømmes forståelsesaspektet. Motiver og intentioner tager jo farve af den rolle, der tiltænkes dem, og derfor kan de i nogen udstrækning forklares og beskrives ved at de sættes i forhold til dette rollemønster! For øvrigt er problemet langt mere alment, end folk i nationalt entydige miljøer har fantasi til at forestille sig. I Weimarrepublikkens østprovinser levede samtidig med det danske mindretal ca. 850.000 polsktalende mennesker, hvor af kun en brøkdel var organiseret i det polske mindretalsforbund eller stemte på polsksinde kandidater. Hvad blev de øvrige polsktalende mon regnet som – fra begge lejre – i 20'erne, i 30'erne, i 40'erne og 50'erne og i 70'erne og 80'erne, og hvordan har disse mennesker selv opfattet sig? Den situation, Noack påviser for det danske mindretal – som jo heller ikke kan afgrænses til kun at bestå af medlemmer af Den slesvigske Forening – har formentlig også paralleller i den første fase af mange nationers nationale opvågningen. Derfor kunne nordslesvigske forhold fra fremmedherredømmets tid og fra tiden 1920-45 med udbytte være inddraget i disse overvejelser.

Der ligger naturligvis en betydelig landvinding i at frigøre diskussionen af mindretallets af- og tilgang fra den ideologiske diskussion, der føres mellem nationalistiske af forskellige observanser. Vi finder fine eksempler på Noacks sammenkædning af samfundsmæssige forhold på den ene og mindretallets

fluktuationer på den anden side i kapitel VI, som analyserer disse forhold. Fra 1930 ramtes Weimar-republikken igen af en økonomisk krise (den værste forudgående havde været inflationskrisen 1922-24). Denne gang var det verdenskrisen, som førte til massearbejdsløshed i hele Tyskland. I Flensborg var i 1932, det værste år, 25% af byens lønmodtagere uden arbejde. Mindretallets sociale sammensætning betingede en særlig høj arbejdsløshed inden for medlemskredsen. I maj 1932 lå arbejdsløshedsprocenten for forældre og værgere til børn i den danske kommunale skole på 79%, i de tyske kommuneskoler på 50%.

I så strenge tider måtte værdien af det i og for sig beskedne velgørenhedsarbejde, som diverse danske organisationer udførte blandt mindretallets trængende medlemmer, få en særlig vægt som supplement til den karrige offentlige understøttelse og det af masseelendigheden overanstrengte tyske velgørenhedsarbejde. Medlemstallet i Flensborg-afdelingen begyndte at stige. Herom bemærker Noack: »Ingen kan afvise, at konkret bistand kan have ført hidtil tysksindede ind i mindretallet. Det virker umiddelbart iøjnefaldende, at medlemstallet i Flensborgafdelingen kun steg i de år, hvor nøden var størst. Om de også i almindelighed bekræfter, at det overvejende var milde gaver, der trak folk ind, er en anden sag.«²⁶ Han henviser til, at de materielle vilkår i 1924-25 ikke var så meget forbedret, at de kan forklare den afvandring fra mindretallet, som dengang fandt sted, efter en betydelig tilgang i de forudgående kriseår. Forklaringen må – efter Noack – snarere søges deri, at det i årene før 1924 så ud som om det tyske samfund var ved at gå i opløsning, ligesom efter 1930 det parlamentariske system var sat ud af kraft, og der blev regeret på præsidentielle fuldmagter. Nedgangstiderne for mindretallet faldt derimod sammen med de år, som gav håb om en fremtid for Weimar-republikken og den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Efter Noacks opfattelse var mange af dem, der meldte sig ud og ind »fanget i en ufuldendt assimilation til tysk kultur«, og i visse situationer indledte de »et tilbagetog mod det danske, når muligheden nu engang forelå.«²⁷

Dette »tilbagetog« kunne være forbundet med anselige vanskeligheder. Vandre lærer Niels Kjems, en om danskheden i de sydslesvigske landdistrikter højt fortjent mand, spurgte i 1926 en dansk tillidsmand i Hanved, om hans bror ville sende sine seks børn i en eventuel dansk skole. Det mente tillidsmanden ikke broderen ville, »han ville ikke afsondre børnene fra naboernes, og sagde han de havde nu sådan en god 'Fräulein' i skolen.« På landet boede de dansksindede næsten altid for spredt, så børnene ville få en for lang skolegang, og både børn og forældre frygtede at blive isoleret fra lokalsamfundet.²⁸ Det tyske kriminalpoliti kunne indberette, at mange af de ringere stillede i Ladelund

og Bramsted var danske. »De holder deres indstilling for sig selv og vover ikke at vise den. Også de få trofaste medlemmer, som kommer til møderne og helt igennem er dansksindede, vil ikke vide af sådanne skoler, som f.eks. Oksen, Ladelund, der absolut ikke vil sende sine børn i en dansk skole. O. viste under og efter afstemningen klart sin danske holdning. Følgen var, at han blev boykottet og nær havde måtte lukke sit bageri ...« Disse og andre eksempler viser det ikke overraskende, at småkårsfolk på landet af lokalsamfundet holdtes i et jerngreb. Det var naturligvis ikke kun det tyske kriminalpoliti, men også den danske mindretalsledelse, der kendte til disse forhold, som måtte bestyrke den i dens »dominerende selvforståelse.«

Derfor er det heller ikke uforståeligt, at redaktør Ernst Christansen, Flensborg Avis, der mere end nogen anden udformede det nye mindretals nationale ideologi, og historikeren Vilh. la Cour, der i 64 år i sit tidsskrift Grænsevagten samlede materiale om de nationale forhold i Sydslesvig, var præget af »den samme tilbageskuende agrarromantik«. ²⁹ Skrællet for lyrikken – og den tidstypiske afstamningstanke, som la Cour dog næppe hyldede uden forbehold – byggede denne »agrarromantik« på den velbegrundede fornemmelse, at den »ufuldendte assimilation«, som Noack omtaler flere gange, især fandtes blandt småkårsfolk på landet, hvor tysk assimilation havde gjort sig mindst gældende, og der fandtes relikter fra landsdelens danske fortid. På Slesvigs fattige midtryk – geesten – og i udkanten af landsbyerne, fandtes der endnu efter den anden verdenskrig mennesker, der var ufatteligt lidt påvirket af tyske samfunds- og kulturforhold eller i det hele taget af den moderne tid.

Apropos afstamningstanken og Ernst Christiansens nationale ideologi, så ville jeg vogte mig for at anbringe den for tæt i nærheden af prænazistiske tankeformer. Ernst Christiansen var naturligt nok præget af den danske Højretradition – i hvert fald af en Højre-nationalisme³⁰ – som først med Det konservative Folkepartis dannelse accepterede parlamentarismen. Som repræsentant for en befolkningsgruppe, der ikke havde udsigt til at kunne opnå et flertal inden for Flensborg eller Slesvig, fik hans nationalisme en udpræget elitær støbning, som næppe blev egaliseret af de lange krigsåre som tysk soldat. Jeg må dog tilstå, at min utilpashed ved denne side af Noacks analyse kan skyldes, at jeg er vant til at betragte denne ranke mand, hvis åndsform i øvrigt ligger mig fjernt, som et offer for Hitler-styret.

Til sidst skal det kraftigt understreges, at Noack har givet os en overordentlig frugtbar bog om et vanskeligt emne, og at han foruden meget andet til fulde har opfyldt det program punkt fra sit forord, at han ville skrive historien så redeligt, som han kunne gøre det. Den danske folkedels historie i Sydslesvig er blevet rigere og dens skæbne langt mere medrivende af hans arbejde, end

vi før har vidst, Det er mig en glæde, at denne grundlæggende bog også er skrevet på et smukt, letlæseligt dansk.

1. Noack, s. 532 disse meget omtrentlige medlemstal findes først i værkets konklusion
2. Noack, s. 10
3. Carsten R. Mogensen, Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydlesvig 1933-1939, Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydlesvig, Flensborg 1981 – Thomas Steensen, Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. um 20. Jahrhundert (1879-1945). Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins Bd. 89 & 90, Neumünster 1986 Martin Broszat, Außen- und innenpolitische Aspekte in der preußisch-deutschen Minderheitenpolitik in der Ära Stresemann, i: Politische Ideologien und nationalstaatliche Ordnung. Festschrift für Theodor Schieder. Udg. af K. Kluxen & W.J. Mommsen. München, Wien 1968 – Troels Fink, Da Sønderjylland blev delt, I-III, Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa 1978 79
4. Carsten Porskrog Rasmussen har gennemgået Flensborg Avis for hele perioden. Hans seddelkartotek er nu tilgængeligt på Institut for grænseregionsforskning
5. Noack, s. 12
6. Mogensen, I hagekorsets skygge, s. 382
7. Noack, s. 17
8. Noack, s. 17
9. jfr. Noack, tabellen s. 309
10. Noack, s. 317
11. Noack, s. 18
12. Noack, s. 545
13. Noack, s. 74
14. Noack, s. 5 og 11
15. Noack, s. 424
16. Tage Jessen, Den nationalpolitiske udvikling 1920-1933, i: Franz v. Jessen (udg.) Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900-1937, Bd. III (1938), s. 533
17. Noack, s. 315, tabel 16. Oplysningerne er uddraget af Flensborg-afdelingens medlemskartotek og gælder for mandlige medlemmer. Foruden de nævnte tal var der i 1924 11% »andet/uoplyste«. De fleste i denne kategori har formodentlig også været arbejdere
18. Noack, s. 336
19. Noack, s. 9
20. Vi får dog et herligt eksempel fra Fr. Mommsens i 1921 oprettede gymnastikhold i Harreslev (Noack, s. 371 f), også de indtryk, vandre lærer Niels Kjems skrev ned, er særdeles interessante
21. Noack, s. 9
22. Noack, s. 9
23. Noack, s. 544
24. Måske kunne Noack med fordel have inddraget nogle af de moderne nationalismeteorier, som han kender fra sit samarbejde med Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard om den fortjenstfulde undersøgelse »Nationalt tilhørsforhold i Nordslesvig« (1978)
25. Noack, s. 545
26. Noack, s. 347
27. Noack, s. 348
28. Noack, s. 380 ff
29. Noack, s. 107
30. om denne nationalismeform se mit bidrag »The Development of Nationalism in Denmark, 1864-1914« i: Rosalind Mitchison (ed.), The Roots of Nationalism: Studies in Northern Europe, Edinburgh 1980.

Erich Hoffmann: Spätmittelalter und Reformationszeit.

Geschichte Schleswig-Holsteins. Vierter Band, Teil II. Fünfte Lieferung. Neumünster 1990 (s. 353-517)

Mens man fra tysk side planlægger nye slesvig-holstenske historieværker, begynder endelig det gamle at nærme sig sin afslutning. Med dette delbind afslutter Erich Hoffmann sin del af arbejdet og sætter punktum med en skildring af reformationens gennemførelse og hertugdømmernes deling i 1544.

Allerførst får vi i forordet forklaringen på, at arbejdet har trukket ud i over et årti: Meget var endnu uudforsket og har da først måttet selvstændigt undersøges. Desværre synes dette videnskabelige arbejde ikke at have udstrakt sig til det første emne, der præsenteres. Det er en skildring af by og land i middelalderen, der ikke kan siges at bringe meget nyt. Mere interessant er straks behandlingen af det kirkelige stof. Et udmærket afsnit skildrer kirke og folkelig fromhed ved middelalderens slutning, og direkte spændende er dele af kapitlerne om reformationens indførelse. Her ligger en solid forskningstradition, som Hoffmann selv er part i. Interessant, omend ikke ubekendt, er således skildringen af reformatorernes mod- og medgang i Ditmarsken. Allerede før erobringen 1559 havde de reformatoriske krav formået at føre landet frem mod en mere centraliseret og mindre slægtsbaseret statsform.

Forløbet i den sønderjyske reformation, som mange jo vil kende fra H.V.Gregersens værk om emnet, behandles udmærket, men dog med yderst få oplivende træk. Nærmest enestående er det, når vi får et godt lokalt eksempel på, hvordan den nye tro gav sig udslag. Af kirkeregnskabet fra Moldened (ved Slesvig) fremgår det, at menigheden her i 1529 og 1533 købte to Nye Testamenter, dels Luthers højtyske, dels en plattysk version, og at man i 1529 kun gav 12 skilling for brød og vin, mens udgifterne i 1531 var steget til 1 mark 8 skilling. Nadver på luthersk vis til folket og prædiken på folkemål gennemført ved år 1530. Det er konkret. Det er derimod ikke tilfældet med det meste af Hoffmanns værk, der i lange passager nærmer sig generel nordtysk og dansk historieskrivning. Man må sætte sin lid til kommende fremstillinger af emnet.

Bindet afsluttes med noterne til alle de udkomne hefter. Overalt er der fyldigt henvist til nyeste litteratur, og disse sider er naturligvis af største værdi for alle, der arbejder med den ældre sønderjyske historie.

Bjorn Poulsen

Anne-Dore Ketelsen-Volkhardt: Schleswig-Holsteinische Epitaphien des 16. und 17. Jahrhunderts.

Studien zur schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte bd. 15.

Wachholtz Verlag. Neumünster 1989. 352 s., ill., indb.

Blandt vore kirkers righoldige inventar er epitafierne måske det mest nærværende og menneskelige. De findes i alle bykirker, og i nogle landsbykirker. Det er gravminder – som regel sammensat af et billede med religiøst indhold og dertil billeder af den afdøde, evt. med ægtefælle og familie, alt indfattet i en mere eller mindre imponant ramme. Epitafierne blev opsat »Gud til ære og kirken til ziir« – og den afdødes ihukommelse. De ældste er fra reformationstiden, og de gik af mode sidst i 1700-årene. På epitafierne møder vi 1500-1600-årenes præsteskab, velhavende borgerstand, embedsmænd, bondeoverklasse og nogle adelige – med pibekraver og brede skulderkraver. Indfatningens symboler stiller os ansigt til ansigt med døden, som noget nærværende og påtrængende.

Epitafierne er således vigtige kultur- og personalhistoriske monumenter. De nordslesvigske er behandlet i bind XX-XXIII af storværket »Danmarks Kirker« (1954-61) og i det tilhørende bind »Kunsthistorisk Oversigt« (1963). Også de omkring 400 epitafier i Sydslesvigs og Holstens kirker er nu gjort til genstand for en omfattende beskrivelse i Anne-Dore Ketelsen-Volkhardts store værk.

Bogen falder i to dele. Efter en indledende behandling af epitafiernes udviklingshistorie grupperes epitafierne kronologisk og typologisk i 12 store afsnit. Omhyggeligt beskrives de forskellige former fra 1500-årenes ret enkle søjleindrammede epitafier, over 1600-årenes svulmende træ- eller stenkompositioner og indtil de yngste udløbere sidst i 1700-årene. Opbygningen og bestanddelene i hvert enkelt epitafium beskrives detaljeret, som regel ledsaget af et foto. De mange mønsterdannende epitafier fra Heinrich Ringerinks værksted i Flensborg og Hans Pepers i Rendsborg beskrives indgående. Nordslesvigske epitafier er medtaget, så vidt de synes at høre til værksteder syd for landegrænsen.

Bogens anden del er et katalog over 378 epitafier i Sydslesvig, Holsten og Lübeck, ordnet alfabetisk efter sted. Alle de mange epitafier er afbildet, og der er oplysning om sted, stifter og datering. Et personregister afslutter værket.

Der er således tale om et vigtigt kunst- og kulturhistorisk værk, og også om et nyttigt personalhistorisk opslagsværk. De fleste fotos er gode, og det er lykkedes at opspore billeder af mange af de epitafier, som er forsvundet i det sidste trekvarte århundrede, især under krigen. Desværre er katalogdelens fotos gengivet i så lille format, at det er svært at skelne kunstværkernes detaljer. Det havde også været ønskeligt, om den ret stereotype beskrivelse af de enkelte epitafier ikke havde udelukket omtale af de mange andre aspekter, som er mindst lige så spændende: epitafiernes symbolverden, billedet af døden, ind-

skrifternes karakter og indhold, dragthistorien osv. Vi får heller ingen betragtninger om, hvor stor en investering epitafierne repræsenterede. Der er også kun blevet plads til fotos af få værker fra Nordslesvig.

Når dette er sagt, må værket dog hilses med glæde. Nu har vi en samlet oversigt over de mange epitafier og deres stiftere. Der er fremlagt grundige stilhistoriske beskrivelser og oplysninger om værkstederne, og et kildemateriale for videregående studier i emnets andre aspekter er blevet let tilgængeligt.

Lars N. Henningsen

Klaus Jockenhövel: Rom-Brüssel-Gottorf. Ein Beitrag zur Geschichte der gegenreformatorischen Versuche in Nordeuropa 1622-1637.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Band 93 Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1989. 245 s.

I dansk historieskrivning har de såkaldte »rekatoliceringsforsøg« en ualmindelig odiøs klang. At Danmark som stat er Luthers, har i så lang tid været en indisputabel kendsgerning, at selve ideen om, at Reformationen måske dog kunne være en fejltagelse, og at Danmark ville have bedre af at blive katolsk, som det havde været hele Middelalderen, simpelthen opfattes som absurd. Personer, der dog har tilladt sig denne mening, er blevet opfattet som fjender af både kirke og stat, som på en gang papistiske kættere og folkets forrædere, hvis de da ikke er blevet anset for sindsforstyrrede og tiet ihjel. Det er ikke svært i ældre dansk kirkehistorie at finde eksempler på denne konfessionelle diskrimination, og at traditionen herom lever videre i brede kredse, kunne man mærke ved pavens besøg sidste år, uanset vor tids gode økumeniske bestræbelser.

Holdningens fundament er Christian IVs lovgivning mod katolicismen. 1604 kom loven om, at elever fra jesuiternes skoler ude i Europa, skønt de var datidens bedste, ikke måtte få noget dansk statsembede, altså hvad vi i dag kalder »Berufsverbot«. 1613 blev danskeres konversion til den katolske kirke som sådan kriminaliseret, og straffen fastsattes til arveløshed og landsforvisning, nogenlunde svarende til den gamle fredløshedsstraf. Endelig indførtes i foråret 1624 dødsstraf for katolske gejstlige, der måtte opholde sig i kongens riger. Denne veritable »jernetæppelovgivning« blev optaget i Christian IVs store reces fra 1643 og gik derfra uændret over i Christian Vs Danske Lov fra 1683, hvis 6. bog »Om misgerninger« indledes med et kapitel om »Vildfarende lære, gudsbespottelse og trolddom«. Med »vildfarende lære« mentes først og fremmest katolicismen, der som sagt kriminaliseredes med Christian IVs ovennævnte tre love. Nyt var kun den på udvekslingsbasis gjorde undtagelse for de katolske landes gesandtskabkapeller i København, der modsvarede

af tolerance for de danske gesandters gejstlige i de katolske hovedstæder. Disse love gjaldt indtil grundloven af 5. juni 1849 indførte religionsfrihed i Danmark. Men indtil da havde i næsten et kvart årtusinde Danmarks oprindelige kirke ikke blot været afløst af den lutherske, men katolikker også stemplede som grove forbrydere. Selvom disse love ikke altid håndhævedes efter bogstaven, virkede de som en konstant og effektiv diskrimination af den katolske kirke. Det er på denne baggrund, Jockenhövels bog skal forstås.

På basis af et omfattende, hidtil uudnyttet arkivmateriale, beskriver forfatteren forløbet af det første store forsøg fra og med 1622 på – ikke at genindføre katolicismen som landskirke i Danmark, men blot at skaffe katolikker frihed til i hvert fald enkelte steder at udøve deres religion i fred og uden frygt. Forsøget gjaldt først Kongeriget, men snart alene den gottorpske del af Hertugdømmerne, hvor det fik en varig, omend beskeden frugt i form af tolereringen af den katolske menighed i Frederiksstad.

I 1622 oprettedes i Rom en ny kongregation (ministerium), der fik den opgave for første gang centralt at koordinere og støtte den katolske kirkes missionsarbejde, ikke blot i oversøiske lande, men også i de til protestantismen tabte dele af Europa. Fra begyndelsen ønskede man i denne »Congregatio de Propaganda Fide« også at arbejde i de nordiske lande, skønt de betragtedes som de mest utilgængelige. Kongregationen overdrog til den nærmeste pavelige nuntius, nemlig kardinal Bagno i Brüssel, at undersøge mulighederne for en mission i Danmark. Belgiske dominikanere missionerede da allerede i det protestantiske Holland, hvilket havde givet dem erfaringer, der gjorde det rimeligt for kardinalen at bede om deres råd og bistand. Det viste sig da, at to medlemmer af denne orden, der i Middelalderens Danmark havde været velkendte som sortebrødrene, var villige til at påtage sig det farefulde hverv at rejse til Danmark, for der at undersøge mulighederne for at oprette en katolsk mission. Den ene var pater Nicolaus Janssenius fra Antwerpen, som er Jockenhövels hovedperson. Udstyret med rejsepas og statholderindens anbefaling til Christian IV drog de to dominikanere forklædte som købmænd til Danmark, som de gennemrejste fra juli til september 1622. Deres kontaktmænd var den katolske købmænd Arnold Weisweiler i Malmø, der var fuldtud villig til at stille sit hus og sin formue til rådighed for den katolske mission. Men det hele endte i katastrofe. Efter også at have huset nogle jesuitter blev Weisweiler angivet til kong Christian, arresteret og hans hus ransaget. Der fulgte en besynderlig retssag, hvor han ikke blev anklaget for sin katolske aktivitet, men for underslæb, dokumentfalsk og utugt, dømt til døden og henrettet sammen med sin tjenestepige i foråret 1624, kun et par måneder efter, at Christian IV havde udstedt den førnævnte lov om dødsstraf for katolske gejstlige i Danmark. Det hele lugter og ryger af jerntæppejustits! Men resultatet var det

tilsigtede: i Danmark selv måtte den katolske mission opgives for lang tid.

Men Nicolaus Janssenius og hans brødre (to kødelige brødre var dominikanere ligesom han og en tredje købmand i Frederiksstad) fortsatte forsøgene på gottorpsk område. Hertug Frederik III var både højtuddannet, åben og efter datidens forhold tolerant i religiøse spørgsmål. Desuden var han stærkt interesseret i at skaffe sit hertugdømme bedre handelsforbindelser med Vesteuropa. Derfor anlagde han 1619 havnebyen Frederiksstad ved Ejderen. Dygtige indbyggere skaffede han ved at indkalde nogle fra Holland fordrevne dissidenter, der netop på dette tidspunkt havde måttet forlade Holland på grund af deres afvigelse fra den herskende fortolkning af calvinismen, og som hertug Frederik nu tilstod religionsfrihed i den nye by. Nicolaus Janssenius forsøgte nu at få hertugen til også at tilstå katolikker den samme frihed, imod at han på sin side søgte at formidle en handelstraktat mellem Gottorp og Spanien.

I Jockenhövels bog kan man gennem udførligt refererede breve især fra Vatikanets arkiver i detaljer følge det komplicerede diplomatiske og politiske spil, som denne plan gav anledning til, og hvis hovedmand var Nicolaus Janssenius, men delvis også hans brødre i Frederiksstad og Hamborg. I praksis kunne enkelte katolikker snart opholde sig i Frederiksstad, men papir på sin formelle religionsfrihed fik den katolske menighed først 1625, og handelstraktaten kom først i hus 1627. Straks derefter forvikledes situationen af Christian IVs nederlag i Kejserkrigen, der medførte Wallensteins besættelse af både Hertugdømmerne og hele Jylland. Under disse forhold søgte Nicolaus Janssenius ivrigt at lette Gottorps byrder ved gennem sine belgiske forbindelser at formå Wallenstein til at skåne hertug Frederiks lande mest muligt.

Efter krigen sikredes menigheden i Frederiksstad, og der kunne bygges en lille katolsk kirke. Efter stormfloden 1634 var der påny brug for fremmedarbejdere, katolske hollændere fik oktroy i den såkaldte Botschlott-Kog i Faretoft sogn, Syd-Tønder amt, og ved denne lejlighed også lov til at bygge en lille katolsk kirke på diget. Den indviedes af Nicolaus Janssenius og bestod til 1680. Iøvrigt var Janssenius' mest berømte konvertit den slesvigske domherre og kirkehistoriker Johann Adolph Cytræus, der efter sin konversion i Köln udgav sin »De slesvigske biskoppers historie«.

Klaus Jockenhövel er født 1942 i Østpreussen. Som barn kom han som flygtning til Rendsborg. Efter omfattende studier, bl.a. i Vatikanets arkivskole, blev han 1968 viet til katolsk præst. I de følgende år fortsatte han sine studier i Modreformationens historie i Norden. Men kort efter, at han var blevet indsat som sognepræst i Holsten, døde han tragisk tidligt i 1984. Derfor nåede han ikke at udgive sin bog selv, den er som forordet siger – først udgivet posthumt af Jockenhövels ven, lektor Klauspeter Reumann i Flensburg. I

Frederiksstad har man på biblioteket samlet hans bøger og notater i en særlig for forskere tilgængelig Jockenhövel-samling.

En fin anerkendelse af Jockenhövels betydning, der ikke mindst viser sig i hans uhyre grundige benyttelse af et hidtil for forskningen næsten ukendt brevmateriale, som han i bogen ikke blot refererer, men også i store fodnoter citerer direkte på det oftest latinske grundprog! Bogen yder et betydeligt nyt bidrag til både kirke- og handelshistorien i den periode, den omfatter, ikke mindst når det drejer sig om at se Danmark og Hertugdømmerne i datidens store europæiske sammenhæng.

Jørgen Nybo Rasmussen

Gewerbliche Entwicklung in Schleswig-Holstein, anderen norddeutschen Ländern und Dänemark von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Übergang ins Kaiserreich.

Herausgegeben von Jürgen Brockstedt. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1989. 368 s., hft.

I 1983 udsendte Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins en udmærket bog om den tidlige industrialisering, »Frühindustrialisierung in Schleswig-Holstein, anderen norddeutschen Ländern und Dänemark«. Den nu foreliggende bog skal ses i sammenhæng med denne tidligere udgivelse. Den behandler generelt udviklingen indenfor håndværk og industri i perioden ca. 1773-1867. Hovedvægten ligger på håndværket og førindustrielle produktionsformer som forlagsvæsen og manufakturer.

Som bogen om den tidlige industrialisering er denne udgivelse et »Sammelband« bestående både af oversigtsartikler og specialstudier. Bidragene beskæftiger sig især med erhvervshistoriens økonomiske, sociale og tekniske aspekter, mens statens erhvervs politik og -lovgivning behandles mere oversigtsmæssigt, fordi disse emner er fyldigt behandlet i den ældre forskning.

For læserne af Sønderjyske Årbøger vil interessen nok især samle sig om den indledende oversigtsartikel. Udgiveren, professor Jürgen Brockstedt, giver således på 32 sider en grundlæggende sammenfatning af den statslige erhvervs politik, strukturudviklingen og produktionsformerne indenfor håndværk og industri i tre konjunkturfaser: de gode år 1773-1806, kriseårene 1807-30 og den nye vækstperiode 1830-67.

Statens politik på industri- og håndværksområdet prægedes af en lang og gradvis overgang fra merkantilisme til liberalisme, men sammenlignet med landbruget og handelen havde håndværk og industri en lavere prioritering. De forvirrede administrative forhold i hertugdømmerne vanskeliggjorde en harmonisering af de forskellige egne retsforhold, og et utal af særrettigheder

forsinkede derfor reformerne. I stedet fik man som lappeløsning en koncessionspolitik, som gik ud på at tildele dispensationer fra læbælteskyttelsen af håndværket i købstæderne.

Strukturudviklingen kan bedst belyses for tiden efter 1840. Fremstillingsvirksomheden gav frem til 1867 brød til lidt over en femtedel af befolkningen. Den største branche var tekstil og beklædning fulgt af nærings- og nydelsesmidler, træ, byggeri-stenhuggeri og jernet. Forholdet mellem de enkelte brancher var ret stabilt, men internt i brancherne skete der store forandringer. Produktionsformer som forlagsvirksomhed, manufaktur og efter 1830 industri gik frem på håndværkets bekostning. Omkring 1800 var mindst 90% af erhvervsudøverne indenfor fremstillingsvirksomheden beskæftiget i håndværket, i 1845 var det 77% og i 1860 69%. I hvert fald i byerne blev tillige forholdet mellem mestre og svende forrykket i sidstnævntes favør.

Forlagsvæsnet havde kun egnsvis betydning, f.eks. i Tønder amt mellem Ribe og Læk, hvor kniplingsfremstillingen omkring år 1800 kulminerede med ca. 20.000 kniplepiger. Lokale forlæggere forsynede pigerne med råvarer og sørgede for afsætning af produktionen. Efter Napoleonskrigene ebbede kniplingsfremstillingen langsomt ud. Manufakturer, hvor håndværkerne samledes på et sted, men hvor produktionen stadig var individuel, var fra 1790-erne i udvikling i Altona og Wandsbek, men stoppedes af krisen efter 1807. Fra 1830 vandt industrien med dens anvendelse af mekanisk kraft frem. Den fik især betydning i Hamborgs nordlige omland, Kiel og Neumünster – altså i Holsten, mens Slesvig kun fik nævneværdig industri i Flensborg og Haderslev.

Landhåndværket beskæftiger Walter Asmus og Klaus-J. Lorenzen-Schmidt, der på grundlag af udvalgte undersøgelsesområder, overvejende i Holsten, fremdrager nogle hovedlinjer af dets udvikling. Professionaliseringsgraden, d.v.s. håndværkets betydning for familiens samlede indtægt, var størst i de rigere egne, mens håndværket nærmest var en biindtægtskilde på de magre jorder, hvor bøndernes selvforsyning endnu spillede en stor rolle. Landhåndværkets nære sammenhæng med landbruget fremgår af Otto Kettemanns analyse af et alsidigt vognmagerværksted i Dätgen i Midtholsten, som fremstillede stadig flere specialredskaber til det moderniserede landbrug. I forholdet mellem landhåndværket og landbruget ligger der uden tvivl stof til fortsatte studier.

Andre artikler beskæftiger sig med tekstilfremstilling i Hanerau og Neumünster, med håndværkssvendenes vandringer til Sachsen og med infrastrukturens betydning for erhvervsudviklingen. Dertil kommer Henrik Fodes artikel om grundtrækkene i håndværkets udvikling i Danmark ca. 1770-1870 og tre bidrag om udviklingen i Nordtyskland.

Alt i alt har Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-

Holsteins også med dette bind fra sin studierække bragt vægtig ny viden om hertugdømmernes økonomiske og sociale udvikling. Forhåbentlig får Arbejtskreis også engang mulighed for at beskæftige sig med håndværkets og industriens udvikling efter 1867.

Hans Schultz Hansen

Uwe Danker m. fl. (udg.): Demokratische Geschichte

Jahrbuch zur Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein IV, Veröffentlichungen des Beirats für Geschichte der Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein, Kiel 1989. 461 s., ill.

Den foreliggende årbog er led i en erklæret antiborgerlig historieskrivning – »demokratisk historie« – og selvom man i den redaktionelle indledning har valgt at gøre 70året for splittelsen af den tyske arbejderbevægelse med oprettelsen af kommunistpartiet nytåret 1918/19 til anledning for at holde status over det politiske arbejderliv, rummer denne antologi en alsidig spredning af artikler vedrørende arbejdsvilkår. Man kan glæde sig over mange interessante virksomheds-, branche- og mere traditionelle historiske artikler.

Den politiske historie belyses lidt uvant ved erindringer og interviews: de fortæller jo ikke bare om det socialistiske hovedærinde, men belyser den borgerlige modpart ganske nærgående i sin fremstilling. Og erindringer er en kildetype, vi som samtidshistorikere oftere og oftere må ty til, hvis vi vil vide noget om de brede lag i samfundet. Men den for os i denne sammenhæng mest relevante artikel er dog Matthias Scharlt: »Versammlung aufgelöst. B. verhaftet ohne Grund. Die Stimmung vortrefflich!« – Aspekter der sozialdemokratischen Emanzipationsbewegung am Beispiel der Reichstagswahlen 1872 bis 1890. Den giver på baggrund af en konjunkturbeskrivelse et rids over arbejderbevægelsens voksende samvirke i Flensborg og diskuterer valgtallene i lyset af trekanten »arbejderklassen, borgerligheden og danskheden« i det valgte tidsrum.

Arbejdernes migrationshistorie finder et fornøjeligt bidrag i Horst Rößler: 'Amerika, du hast es besser' – Zigarrenarbeiter aus dem Vierstädtegebiet [dvs. Hamborg, stort set] wandern über den Atlantik 1868-1886. Før den store Amerikaudvandring rigtigt tager fat, er Danmark tilsyneladende et attraktivt vandremål for cigararbejderen, men her hører vi om det faglige arbejde på begge sider atlanten i lyset af de politiske begivenheder, eksemplificeret desuden ved 5 biografier. Industrihistorien i denne antologi følger sig topografisk til Hamborgområdet. Således skriver Gerd Krämer om sømfabrikken J.D. Feldtmann i Ottensen – en afrundet virksomhedshistorie, med gode indblik

i arbejdernes vilkår på arbejdspladsen. Landbruget får en smuk billedserie om vilkårene på store landbrug i Elbmarsken i første halvdel af dette århundrede.

Og overalt er artiklerne spændende illustreret. Fremhæves for disse kvaliteter skal – i forbifarten – Irene Dittrich og Detlef Siegfrieds Billedsuite om KPD-plakater i Bezirk Wasserkante 1933-1945.

Lidt uden for sammenhængen optræder Uwe Danker: Acten-mäßiger Bericht von einer zu Kiel im Umschlag 1725 ertappten Diebesrotte, en demonstration af brugen af Karl V's strafferetsforordning i kapitalsager fra 1532, Carolina, (der gjaldt i Holsten) på en konkret sag fra Kiel: den viser tidens pinagtige brug af tortur, med uhyggelige citater fra den omhyggelige rettergangsprotokol. Også et bidrag til fattigfolks og jøders vilkår i 1700-tallet. – Og ligeså Bjørn Poulsen: Schleswigsche Bauern und europäischer Markt – ein Aufstand aus dem Jahr 1472, der diskuterer påstanden om, at den middelalderlige bonde ikke interesserede sig for det overregionale marked og ikke tog del i dette liv. Udgangspunktet er straffefortegnelserne efter den i titlen nævnte opstand – de implicerede blev ikke mindst straffet på deres ejendom. Denne artikel gør pludselig menigmand til genstand for en samfundsøkonomisk betragtning. – Der er megen god historie at læse i en bog som denne, der målbevidst ser verden nedefra.

Steen Ove Christensen

Harm-Peer Zimmermann: »Der feste Wall gegen die rote Flut«. Kriegervereine in Schleswig-Holstein 1864-1914.

Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins bd. 22. Wachholtz Verlag Neumünster 1989, 841 sider.

I det Wilhelmiske Tyskland var krigerforeningerne den største folkelige borgerlige foreningsdannelse. Det gjaldt også i Slesvig og Holsten: ca. 79.000 var i 1914 tilsluttet de over 800 militærforeninger. Dvs. at hver tiende mand i 1914 var optaget i en art krigerforening. Disse tysk-nationale og statstro foreninger blev dermed et vigtigt indslag i det nationale og kulturelle spektrum – i Nord-slesvig en af danskhedens modpoler.

De største foreninger af tidligere soldater opstod i Preussen i forlængelse af krigen mod Napoleon 1813-15. Større omfang fik bevægelsen dog først efter krigene 1864, 1866 og 1870-71, og nu blev den slags foreninger oprettet i hele Tyskland. Den store tid kom efter krigen i 1870-71. Under Bismarcks pres udviklede de talstærke foreninger sig til en massebevægelse, som samlede de statsbærende kræfter i monarkiet i kampen mod rigsfjenderne – arbejderbevægelsen, danske, polakker, katolikker osv. De blev en antisocialistisk masseorganisation, underlagt omhyggelig kontrol, så statsfjendtlige elementer og tanker

ikke kunne finde fodfæste. På kejserens fødselsdag, militære mindedage (Sedantag m.fl.) svingedes fanerne, og der blev drukket bravt.

Hertugdømmerne kom med i denne udvikling fra 1848/1864. Indtil omkring 1880 var krigerforeningerne samlingssted for den separatistiske, slesvig-holstensk – augustenburgske opposition. Siden sejrede den pro-preussiske holdning, og de blev et af statens mest påfaldende instrumenter i kampen mod danskheden. Netop for at muliggøre denne kamp fik krigerforeningerne i rigets nordligste udkant mere frie tøjler end længere sydpå.

Zimmermanns bog er den første brede og detaljerede behandling af dette emne, og de 841 tætrykte, billedløse sider redegør indledningsvis for bevægelsens første udvikling og den almindelige tyske baggrund. Derpå skildres forholdene i Slesvig og Holsten, med inddragelse af et helt overvældende kildemateriale i en lang række arkiver. Vi hører om de forskellige foreninger af krigsdeltagere fra 1848-51, 1870-71 osv., om medlemsskarens sociale sammensætning (overvægt af middelklasse og lavere klasser, tyngdepunkt i mindre provinsbyer og på landet), om foreningernes sociale funktioner og livet i foreningerne – parader, »messingsuppe«, fester og masser af øl, taler, kortspil og dans, indvielse af faner og nationale mindesmærker osv.

200 sider noter, kilde- og litteraturlister afslutter teksten. Gode person- og stedregistre og et stort tillæg med korte oplysninger om hver enkelt forening er af stor interesse for alle lokalhistorikere.

Synsvinklen er tyskorienteret og nogle steder farvet af kildernes nationale holdning. Bogens udseende er tørt, men det er dog en velskrevet, ja ganske levende beretning. Læs blot om striden mellem Isted-løvens beskytter Bismarck og de lokale krigerforeninger eller kapitlerne om foreningernes andre aktiviteter, f.eks. Knivbjerg-mindesmærket og Dybbøl-mindeudstillingen 1914. Alt i alt er det en solid bog og et grundlæggende bidrag til hertugdømmernes – og Tysklands – historie i den Wilhelmske tid.

Den danske foreningskultur med foredrag, kaffebord og den blå sangbog var i mangt og meget et svar på krigerforeningernes »danse-, drikke- og skatfester«. Nogle erkendte denne svaghed ved de tyske foreninger. I 1911 udtalte pastor Vogel fra Holbøl: »Hvis vi ved vore forsamlinger som tyske for at opnå store deltagertal fortsætter med at give alkohol og fornøjelser en så ekstraordinær overvægt som hidtil, så har vi ikke slået ind på en rigtig vej, som kan føre til sejr, til sejr over danskerne ...« (s. 429).

Zimmermanns bog er et kompetent bidrag til belysning af dette sammenstød mellem to kulturformer, set fra den ene parts side.

Lars N. Henningsen

Annemarie Leppien/Jörn-Peter Leppien: Mädel-Landjahr in Schleswig-Holstein.

Einblicke in ein Kapitel nationalsozialistischer Mädchenerziehung 1936-1940. Wachholtz Verlag, Neumünster 1989, 144 s., ill., indb.

»I piger skal en gang blive gode mødre, og I drenge skal blive våbnenes og arbejdets soldater«. Sådan lød det i september 1938 til 3100 tyske drenge og piger, samlet til stævne på Flensburg stadion. Byens overborgmester dr. Kracht føjede til, at den nære grænse til Danmark for drengene ville blive en stor oplevelse. De folkelige kræfter havde engang her mod nord bragt sejr, og nu i 1933 var de igen vågnet til ny kraft. »Fremtiden ligger hos de stærke, faste og tro hjerter«, lød overborgmesterens manende ord. Få dage forinden havde nogle af de samme piger overværet føreren Adolf Hitlers besøg i Kiel. De var kommet til at stå lige ud for den store »førermercedes« og følte det som en særlig lykke, at deres festklædte række spejlede sig i limousinens spejlblanke lak.

De piger, som fik disse oplevelser i Flensburg og Kiel, var et led i det nazistiske systems pigeopdragelse. Om dette emne har vi nu fået en bog, som fortjener opmærksomhed.

Alle børn og unge blev i det Tredje Rige inddraget i ungdomsarbejdet – drengene i Hitler-Jugend, pigerne i Bund Deutscher Mädel. Et konkurrerende »tilbud« blev i 1934 skabt af kultusministeriet/undervisningsministeriet, for drenge det såkaldte »Jungen-Landjahr« – for piger »Mädel-Landjahr«. Særligt udvalgte drenge og piger, især fra storbymiljøer, truet af marxismens smitte, blev i 14-15 års alderen efter at have opfyldt de 8 års skolegang sendt på 8 måneders internatsophold i en Landjahr-lejr. Lejrene lå altid i landlige omgivelser, hvor de unge i et disciplineret arbejdsfællesskab blev gjort fortrolige med bondelivet, lærte praktiske færdigheder og fik indprentet dyder som udholdenhed og orden. Det var en »total opdragelse«, som skulle skabe en »føreren ungdom, kernesund, viljestærk og kampberedt«.

De første lejre blev indrettet i Preussen i 1934, og herfra bredte de sig over hele riget. I Slesvig-Holsten var der i 1936 65 lejre, flest i Angel og i Syd- og Sydøstholsten, med andre ord i landbrugsegne med behov for megen arbejdskraft. Hver lejr havde en besætning på 40-120 unge. I alt 280.000 drenge og piger var i årene 1934-45 i Landjahr-lejr. Lejre i Slesvig-Holsten tog imod ca. 28.000, mest fra rigets østligste dele.

Bogen om pigelejrene i Slesvig-Holsten er resultat af et nært samarbejde mellem søn og mor. Jörn-Peter Leppien, dr.phil. og gymnasie-historie-lærer i Flensburg, ridser i en 25 sider lang indledning rammerne op: »landårets« plads og opgave i den nationalsocialistiske ideologi, modsætningerne til Hitler-

Jugend og Bund Deutscher Mädel, lejrenes talmæssige betydning og deres mål: at opdrage pligttro tyske hustruer og mødre.

Moderen Annemarie Leppien's (f. 1916) afsnit – de følgende 113 sider – er bogens tyngdepunkt. På baggrund af samtidige fotoalbums, lejrkrøniker, breve og aviser fortæller hun i et kritisk tilbageblik erindringer fra sine Landjahr-år. AML voksede op i et bevidst kristent og meget musikalsk hjem i det sydlige Baden. Den unge pige var begejstret for sport og friluftsliv, havde udprægede musiske, praktiske og organisatoriske anlæg og var opdraget med respekt for pligt og orden. Hun nærede et ambitiøst mål om at kvalificere sig til en gerning i det kvindelige kriminalpoliti. De nævnte træk i opdragelsen og ønsket om at vinde points på vejen til embede førte hende ind i Landjahr-arbejdet – selv om den antikirkelige og totalitære holdning stred mod atmosfæren i barndomshjemmet. Hun lod sig indfange og blev i årene 1936-38 gruppefører i en Landjahr-lejr i Wacken, i 1939-40 leder af en tilsvarende i Eddelak, begge vest for Itzehoe. Hendes erindringer er velskrevne og klart disponerede. Vi præsenteres for lejrenes ydre rammer, programmet, pigerne, de ansatte, lejrenes forhold til omgivelserne, dagliglivet, udflugter osv. Lejrene var i et og alt tilrettelagt med henblik på den store opgave: den enkeltes indordning under folkefællesskabet og den nationalsocialistiske idé. Pigerne skulle formes til gode tyske hustruer og mødre. Derfor søgte man under opholdet i lejren at udelukke en mulig påvirkning fra hjemmene, og breve mellem børn og forældre blev censureret. Man lærte pigerne udholdenhed og styrke. Et omfattende sportsprogram indprentede dem »selvtugt«. Orden, renlighed, punktlighed – kort sagt disciplin – blev indterpet gennem den faste dagsplan efter militært forbillede, omend den her gjaldt en pigelejr. De skulle gøres fortrolige med bondens arbejde og »se idealet, ikke længere i flugt til storbyerne, men i tilknytning til den hjemlige jord, hvorfra det nordiske menneske fra Arilds tid har fået sin kraft«. Lejrene var organiseret som næsten selvforsynende enheder. Pigerne deltog i alle sider af husholdningen og havearbejdet. De lærte husflid – genoplivelse af såkaldt »folkelige bondetraditioner« og »gamle tyske mønstre«. De gik på arbejde hos bønderne mod beskeden betaling til lejr-kassen. Bag dette lå nationalsocialismens stærke agrarromantiske blod- og jord-mystik. De tog på lange udflugter til fods, ombølget af march- og vandresange.

Annemarie Leppien stiller detaljeret og oprigtigt denne nationalsocialistiske pigeopdragelse til skue. De mange gode samtidige billeder af alle sider af lejrtilværelsen supplerer teksten på bedste vis – tekst og billeder er omhyggeligt sammensat til en helhed. Billederne står som selvstændige, værdifulde kilder – fint fortolket af beretningen.

Det har uden tvivl kostet mange overvejelser at udforme denne bog gennem et intensivt samarbejde mellem mor og søn. Fra først til sidst mærkes forfatter-

indens ærlige, omend sene, erkendelse af, at det var et skæbnesvangert program, hun dengang med begejstring var med til at understøtte. De mange i og for sig gode enkeltelementer i opdragelsen blev båret af den ånd og det racehad, som førte til 2. Verdenskrig.

Bogen er en sjælden dokumentation og selvbekendelse. Det fortrænges ikke, at lejrens Hitler-portræt dengang »fyldte os med stolthed«. Den samme holdning lyser ud af mange af billederne, og den bekendes i talrige sammenhænge. Bogen er på den måde med til at forklare, hvorfor så mange, vel de fleste, dengang lod sig rive ukritisk med af naziparolerne – også derfor fortjener bogen mange læsere.

Lars N. Henningsen

Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. – En Danskhedens Repræsentant i Sydslesvig 1923-45.

Udgivet af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek Sydslesvig. 1990. 112 sider, ill.

Det er een af de meget befriende sider ved livet i grænselandet, måske især ved tilværelsen i Sydslesvig, at der så ofte dukker bøger op, der beskæftiger sig med, hvad man kunne kalde 'de almindelige menneskers' skæbner. Og biografier finder generelt en stor læserkreds, for det er både spændende stof og lærerigt stof.

Når man så tilmed kan få en særdeles erfaren person og kompetent forfatter til at skrive biografien, må man sige, at tilbuddet bliver sobert; og det er netop tilfældet her.

I anledning af 50-året for Danmarks besættelse har Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek Sydslesvig udsendt den ovennævnte bog den 9. apr. 1990.

Franz Wingender tegner på sin vanlige, stilfældige, men velformulerede og overbevisende måde brikker til en mosaik omkring en markant personlighed, som afgjort fortjener ikke at blive glemt. Og når man lukker bogen og tænker over den, forener den mosaik, der ind imellem får karakter af spredte bemærkninger, sig alligevel til en harmonisk helhed.

Det må nok siges at være noget af en præstation, for det er en meget særpræget skæbne, der rulles op her.

Frederik Petersen var født i Nordslesvig (i 1900), men foretog efter Genforeningen, hvad bogen på udmærket vis kalder 'et idealistisk valg': med dybe rødder i den danske kultur, sikkert stærkt inspireret af højskolebevægelsen, drog Frederik Petersen til Sydslesvig og valgte det tyske statsborgerskab for bedst muligt at kunne fremme danskheden i området: det må have været en

vanskelig beslutning for den unge Frederik Petersen; netop derfor kunne man have ønsket sig, at specielt dette emne havde fået noget mere plads i biografien end alene et citat fra hans egen brevveksling.

I mellemkrigstidens vanskelige år markerede Frederik Petersen sig stærkt i Sydslesvig: både som vandrelærer, som ungdomssekretær, som pressemand – og fra 1932 endelig som mindretallets generalsekretær.

Det er forståeligt, at krigen, der egentlig er bogens centrale emne, konstant lurer i beskrivelsen af 30'erne, men hvis læseren har et bare rimeligt kendskab til grænselandets historie, nok ikke i de store linier, men mere de personnære forhold, er det her interessant at opleve, hvorledes de mange biografier fra Sydslesvig 'mødes og taler sammen'.

I 1939 kom så den mest afgørende konsekvens af Frederik Petersens 'idealistiske valg': han blev ikke blot indkaldt, han blev tilmed sendt til Danmark den 9. apr. 1940, – i tysk uniform, – og han faldt i slaget om Berlin i krigens sidste dage.

Det ville være dybt tragisk, hvis ikke netop denne tunge skæbne fuldt ud blev vejet op af det rige og frodige liv, som også blev Frederik Petersen forundt i fredens år. Men 'de lette løsnings' mand var han ikke; dem var der vel heller ikke dengang så megen brug for. Frederik Petersen bragte sit offer, men har sikkert ikke følt det sådan: men bare at han tog den fulde konsekvens af det valg, han havde truffet og helhjertet gik ind for den sag, han havde valgt. Og det er netop igennem det budskab, som Franz Wingender så klart fortæller os uden egentlig at skrive det, at bogens mosaik formes til en helhed.

Det er godt, at den blev skrevet, og så er det iøvrigt en smuk tanke, at bogen er tilegnet mindet om Frederik Petersens efterfølger som generalsekretær: Frants Thygesen.

Christian Skov

Billedhuggeren Nikolaus Wehding

Tekst: Kris Münster. Fotografier: Helge Krempin. Redaktion: Poul Svensson. Tryk: Poul Kristensen, Herning 1989. 108 s., 70 fotografier (s/h), indb.

Forlaget, De unges Kunstkreds, der modtog F.Hendriksen Medaljen i 1988 for fremragende bogarbejde, kandiderer på ny til ros og anerkendelse. Bogen, 'Billedhuggeren Nikolaus Wehding', er en æstetisk nydelse. Med økonomisk støtte fra sønderjyske fonde og institutioner præsenteres bogen i smukt kvadratisk format i blå lærredsindbinding, fornem papirkvalitet, fine fotografier og stilsikker lay-out. Det er boghåndværk, når det er bedst.

Emnet for bogen er den sønderjyske kunstner, billedhuggeren Nikolaus Wehding. Der er flere forklaringer på, at valget netop er faldet på ham. Dels er hans format som billedhugger uomtvisteligt, men vigtig er også Wehdings

motivverden. Redaktør Poul Svensson betoner i forordet Wehdings jordnærhed – hans kunst er genkendelig og forståelig for enhver. Således kan forlaget »bruge« Wehding i sin intention om at udbrede kunst til et bredere publikum.

I en tid hvor nonfigurative og abstrakte strømninger dominerede, fastholdt Wehding det figurative og naturiagttagelsen. Han finder sin motivverden i genkendelige hverdagsmotiver: familiescener, mor-barn kompositioner. Men altid i stiliserede, stramme udtryk, der redder dem fra det sentimentalt tuttenuttede.

Blandt Wehdings arbejder findes mange modelstudier af mennesker og dyr – alene eller i venlig, dynamisk dialog med hinanden. Eller i kamp. Brutaliteten tematiseres ofte: dyr i indbyrdes kamp eller slagtescener, hvor mennesket besejrer dyret.

Wehding finder sin motivverden i et bredt spektrum mellem polerne liv og død. Det er vedkommende, almenmenneskelige eksistentialer. Wehding forårsager ikke fremmedgørelse, men involverer. Via motivvalg og formsprog skaber han kontakt. Og det er en forudsætning for en videre lyst til at se på kunst.

For billedsiden af bogen står Helge Krempin. Han har en stor andel i bogens skønhed. Krempins billeder er selv små kunstværker med sikker sans for komposition og en fin fornemmelse for lysets betydning for den optimale præsentation af Wehdings skulpturer. Skulpturer er jo netop 3-dimensionale – de kan ikke blot ses, men også røres. Det kan læserne ikke umiddelbart gøre, men takket være samspillet mellem Wehdings modellering og Krempins sensitive fotografering kan vi alligevel sanse kunstværkerne. Lyset brydes i overfladens ujævnheder, kontrasten mellem belyste partier og partier i skygge former figurerne, så de trods fotografiets 2-dimensionalitet netop bliver nærværende som form.

Tekstsiden er forfattet af magister i kunsthistorie, Kris Münster. Bogens disponering falder i direkte forlængelse af forlagets pædagogiske intentioner. Der indledes med nogle korte tekstafsnit om kunstneren, hans forudsætninger og valg af motiver, former, teknikker og komposition. Den overvejende del af bogen udgøres dog af dobbeltsider, hvor billeder af Wehdings skulpturer og kommentarer til samme følges ad.

Kris Münster gør et sobert arbejde, som aldrig overskrider forlagets bestræbelse på at få et bredere publikum i tale – specielt billedkommentarerne er korte, klare og overskuelige. Kris Münster forbliver således på et introducerende niveau – her er ikke den store fordybelse, men til gengæld gode appetitvækere til en billedtilgang.

Med bogen satser forlaget altså på to fronter: det populære såvel som det kræsne. Tankevækkende nok opleves de ikke som modsætninger.

Birgitte Dohm

Vore egne publikationer

Svend Falkner Sørensen: »Faneflugt? Dansksindede soldaters flugt fra tysk krigstjeneste 1914-18«.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 68, Aabenraa 1989. 128 s., ill.

Synet på de sønderjyske soldater, der under Verdenskrigen 1914-18 valgte at gå illegalt over grænsen til Danmark, har totalt forandret sig i løbet af de forgangne par menneskealdre. I vore dage er problemet stort set ukendt som en historisk realitet, men når det fremlægges for yngre mennesker, siger en personlig erfaring, at holdningen er positiv indtil det ligefrem beundrende. De skyldte jo ikke Tyskland nogen form for loyalitet, tværtimod, og endelig fik de ikke livet og friheden foræret, men løb som desertører en betydelig risiko. Men hvor må det have været spændende at træffe et valg, sky faren og sætte sit liv ind på at tilkæmpe sig friheden. Sådan kan en kommentar lyde i dag.

Den officielle danske holdning til »Pimpernel-flugten«, mens sagen kunne forventes at blive aktuel, var en ganske anden. I følge sagens farlige natur måtte den behandles som et tys-tys-anliggende, men ingen kunne dog tage fejl af, hvad hensigten var med en proklamation af H.P.Hanssen allerede en ugestid efter krigsudbruddet i august 1914. Den vigtigste sætning i dette budskab lød ufortolkeligt: »Vi er og har altid været overbeviste om, at ligeså energisk som de danske Nordslesvigere altid har krævet deres statsborgerlige Rettigheder respekteret, ligeså samvittighedsfuldt vil de opfylde deres statsborgerlige Pligter i disse alvorlige Tider«.

Tallet på sønderjyske hjem, hvor den klassiske konflikt mellem pligt og tilbøjelighed har været udkæmpet, før en afgørelse i den ene eller anden retning blev truffet, vil aldrig kunne gøres op. Men valgte man »Kongeå-brigaden«, blev der hverken dengang eller senere skiltet med det. En rømningsmand af anmelderens bekendtskab var meget svær at »trække op« på dette punkt, skønt talegaverne ellers ikke fejlede noget. Med titlen »Faneflugt«? hvori spørgsmålstegnet ikke må overses, antyder forfatteren af nærværende historiske undersøgelse emnets ambivalens.

Ét er imponerabilier, noget andet at tage som udgangspunkt, hvor mange unge sønderjyder der valgte illegaliteten for at bede om asyl i Danmark, et udtryk, der iøvrigt slet ikke fandt anvendelse på de daværende forhold. En grundig gennemgang af kilderne fortæller, at antallet af rømningsmænd ligger omkring 2.400, vistnok flere, end de fleste ville forsøge sig med ved rent gætteværk. Tallet skal først og fremmest ses i forhold til de ca. 30.000 sønderjy-

der, deraf efterhånden flere og flere familiefædre og forsørgere, der kom i ildlinien ved fronterne.

Som det var tilfældet også med den »legale« udvandring til kongeriget efter 1864, spillede de geografiske forhold en afgørende rolle. Jo nærmere man boede Kongeågrænsen, desto større var flugthyppigheden. Heroppe var det lettere at få forbindelse med en hjælper, f.eks. til at vise vej gennem Vadehavet. Henved 2.000 af desertørerne hører hjemme i denne kategori. Det nære samfunds betydning viste sig også derved, at en stor del af grænseoverløberne slog sig ned i de nordlige Kongeåegne.

I et værk af overskueligt omfang og følgende en fast disposition er det lykkedes Svend Falkner Sørensen at holde orden i sit kildemateriale og at trække kendsgerninger ud af overleveret dramatisering. Det betyder ikke, at spændende hændelser ikke får lov til at være spændende. Helten blandt soldaternes hjælpere var en heltinde, nærmere betegnet den unge husholderske på en gård ved Gels Å Karen Poulsen, senere omtalt som Pigen fra Kamptrup. Karen Poulsen giftede sig på Sjælland og blev alt for hurtigt glemt. Det må fortrydes, at hun aldrig modtog en officiel anerkendelse. I dag vil man måske snarere sige, at denne tapre kvinde kunne stå model til en rolle i et egnsteater eller en film om den i sin helhed kontroversielle og nu mest glemte sag om den sønderjyske faneflugt.

Bogen gennemgår nogle autentiske flugthistorier og deres illegale ruter. Flugttidspunktet er undersøgt, ligeledes erhvervsfordelingen, de tyske reaktioner, den (rigs)danske holdning og de kongerigske kredse, særlig i Ribe, der hurtigt fik organiseret en omfattende hjælpetjeneste. Det har altsammen for tjent en plads i historien og i erindringen om menneskelige skæbner.

Eskild Bram

Troels Fink: Landsbyfællesskabet i Rinke­næs.

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 69. Aabenraa 1989. 104 s., ill.

Landsbyfællesskabets virkemåde og historie er et vigtigt emne i dansk landbrugshistorie. Bedst beskrevet er det, hvordan fællesskabet forsvandt ved udskiftningerne, som de fleste steder fandt sted sidst i 1700-tallet. Troels Fink har ydet et vigtigt bidrag hertil med sin disputats om de tidlige sønderjyske udskiftninger i 15-, 16- og 1700-tallet. Derimod ved vi mindre om, hvordan fællesskabet fungerede, og næsten intet om, hvordan det blev indført. Det er netop det sidste, der er emnet for den første halvdel af Troels Finks lille bog om fællesskabet i Rinke­næs.

Troels Fink beretter, at fællesskabet blev indført i Rinke­næs så sent som i

1550 af hertug Hans den Ældre og Ahlefeldterne på Søgård, Rinkenæs-bøndernes herrer. Indtil da havde jorden ligget som såkaldt »gribsjord«, der nok lå ind imellem hinanden, men uden orden, og som blev drevet individuelt. Fink redegør for, hvordan jorderne blev »rebet«, dvs. nyfordelt efter et fast system, og han påviser, at bønderne fik tildelt jord efter, hvor meget de betalte i skatter og afgifter – og ikke omvendt. Der er både tale om en grundig generel indføring i rebningsprincipperne og om en fremstilling af forholdene i Rinkenæs.

Indførelsen af det regulerede fællesskab forklares som et forsøg på at skabe større retfærdighed bønderne imellem, idet jordtilliggendet blev afpasset efter de skatter og afgifter, hver bonde betalte. Forfatteren fremhæver, at fællesskabet gav tryghed, og han nævner desuden den praktiske fordel, at man kunne spare en del hegn.

Troels Fink mener, at det var atypisk, at Rinkenæs blev rebet så sent, idet han støtter sig til den opfattelse, at fællesskabet i almindelighed går tilbage til vikingetiden. Han fremdrager imidlertid andre eksempler på en sen rebning af jorderne og påviser, at lovgivningen tog højde for, at visse landsbyer ikke havde et organiseret fællesskab helt op i 15- og 1600-tallet. Han mener derfor – givetvis med rette – at fænomenet ikke kan have været helt sjældent.

Beretningen om rebningen i Rinkenæs er et originalt og væsentligt bidrag til dansk landbrugshistorie. Flere tolkninger kan dog diskuteres. Troels Fink mener, at Rinkenæs bymark blev drevet individuelt af de enkelte bønder før 1550, fordi den omtales som gribsjord. Men hvis al jord var individuel før 1550, hvorfor var der så nogle marker, der var enemærker og dermed mere private end andre – så private, at de skulle holdes uden for rebningen? Faktisk siger de gamle beskrivelser af begrebet gribsjord kun, at det var jord, der ikke var rebet efter en fast norm. Der står ikke direkte, at jorden ikke driftsmæssigt var undergivet én eller anden form for løsere fællesskab.

Man kunne også have ønsket, at forfatteren havde diskuteret, hvorfor man i ét østslavisk sogn med bakkede lerjorder – Rinkenæs – indførte et ordnet fællesskab, ganske kort før man i et andet, næsten tilsvarende sogn – Løjt – gik i gang med at ophæve det samme fællesskab, sådan som han selv har påvist det i sin disputats. Det forekommer tankevækkende, at indførelsen af fællesskabet i Rinkenæs blev gennemført af godsejerne, mens ophævelsen af fællesskabet og dets kollektive systemer i Løjt blev gennemført af bønderne selv, endda mod godsadministrationens vilje.

Anden halvdel af bogen er viet en række forskellige sider af Rinkenæs' udvikling frem til udskiftningen i 1769. Et hovedtema er fortsat jordens fordeling, som følges i afsnit om gårddelelinger, husmandsbebyggelser og udskiftningen. Derimod omtales den egentlige landbrugsdrift kun lidt. Man savner en vurdering af, om Rinkenæs-bønderne først og fremmest orienterede sig mod

korn eller mod kvæg, da det har betydning for fællesskabets virkemåde. Troels Fink redegør for sædskiftet og anfører, at det ikke svarer til det østdanske trevangsbrug. Til gengæld er det et udmærket eksempel på det »græsmarksbrug«, der dominerede det allermeste af Jylland før udskiftningerne. I definitionen af en tønde land har der indsnegnet sig en fejl. På side 26 står, at en tønde land i 1683 blev fastsat til 140 gange 140 alen, på side 95 anføres det derimod, at en tønde land var 140.000 kvadratalen. Det rigtige er 14.000 kvadratalen.

I en række andre afsnit i bogens anden del udvides begrebet fællesskabet til gengæld til at omfatte landsbyens fælles forhold iøvrigt. Forfatteren beretter om husmænd og håndværkere, skatter, værnepligt og skole, og bogen nærmer sig at være en egentlig sognehistorie for to hundrede år. Et spændende kapitel handler om, hvordan bønderne med held boykottede en pietistisk præst, der greb forstyrrende ind i deres dagligdag. Ved kollektiv og effektivt koordineret modstand lykkedes det bønderne at gøre situationen så umulig for præsten, at myndighederne måtte forflytte ham. De sønderjyske bønders selvstændige optræden over for deres præster i ældre tid er i det hele taget et emne, der kunne fortjene en samlet undersøgelse.

Landsbyfællesskabet i Rinkenæs påkalder sig først og fremmest almen interesse gennem sin grundige skildring af indførelsen af det organiserede fællesskab i landsbyen, men også kapitlet om bønderne og præsten har videre perspektiver. Samtidig har beboerne i Rinkenæs fået en god bid af sognets historie skildret.

Carsten Porskrog Rasmussen

Revision over Gram og Nybøl godser 1761. Ved Peter Kr.Iversen.

Historisk Samfund for Sønderjylland. Studierien, 4. 1989. 441 s.

Fra begyndelsen af 1600-tallet var Gram og Nybøl det eneste væsentlige adelige godsområde i Haderslev amt. De to godser, der havde fået fælles ejer i 1754, omfattede i 1761 177 gårde og 122 huse. Geografisk dækkede de det allermeste af Gram og Fole sogne og den sydlige del af Rødding sogn. Hertil kom nogle få gårde og huse i 3 nabosogne.

Godsledelsen iværksatte i 1761 en større undersøgelse af en række forhold på godset. Alle gårdmænd og husmænd under godset blev indkaldt og bedt om at besvare 33 spørgsmål. Det er disse svar gård for gård og hus for hus, der nu er udgivet af Peter Kr.Iversen.

Revision over Gram og Nybøl godser er en stofrig kilde. Den rummer personoplysninger – navn, alder og civilstand for alle medlemmer af husstanden. Hertil kommer navnet på den forrige gård- eller husmand og hans kone – adskillige steder er deres børn endda også opregnet med anmærkning om, hvad der er blevet af dem. Sådanne oplysninger vil kunne være til stor glæde

for slægtshistorikere. Af stor værdi er det, at håndværkeres erhverv nævnes. Heraf kan man blandt andet se, at der på egnen var et stort antal kvinder og enkelte mænd, der levede af at væve og spinde.

En række af svarene vedrører bønderes og husmænds stilling over for godset. Det anføres, om bønderne var livegne eller ikke, hvilke afgifter de skulle betale, og om de var i restance med dem. Mere summarisk omtales de hoveri-ydelser, hver bonde eller husmand skulle præstere. Som en særlig form for hoveri skulle de fleste hvert år spinde en del hørgarn for godset. Husmændene og bønderne har også svaret på, hvad de ville give i penge for at slippe for visse former for hoveri og naturalieydelser. Generelt var der interesse for at få ydelserne omsat i penge, men visse steder på godset ville beboerne hellere blive ved med de gamle pligter.

Størstedelen af de 33 spørgsmål omhandler driften og indretningen af de enkelte ejendomme. Beboerne har meddelt, hvor store bygningerne var, hvad de var bygget af, og hvor god en stand de var i. Hele besætningen opregnes, og hver bonde har fortalt, hvad han plejede at så og høste af hver kornsort, hvor meget hø han normalt kunne bjærge, og hvor mange læs tørv han kunne skaffe. Kilden oplyser endvidere om det vigtigste inventar ude og inde: vogne og plove, ovne og gruekedler.

Kilden giver mulighed for at tegne et temmelig godt billede af landbruget i denne egn i 1700-tallet. Man kan beregne foldudbytter, og en sammenligning af besætninger og kornhøstens størrelse og fordeling på kornsorter med andre egne vil kunne sige meget om, hvilken type af landbrug der var tale om. Den grundige beskrivelse af besætning, bygninger, inventar samt bøndernes gæld og tilgodehavender giver mulighed for at få et indtryk af den sociale og økonomiske stilling for forskellige grupper på godset.

Udgiveren har udstyret kilden med et grundigt navneregister, der vil være til stor hjælp for slægtshistorikere, og en ordliste med forklaring af alt fra generelle landbrugsudtryk fra datiden til særlige forhold på godset som skellet mellem »gammelgrammer« og »nygrammer«.

Bogen er udgivet i anledning af Peter Kr.Iversens 75-årsdag, og den er udstyret med en bibliografi over Peter Kr.Iversens mange arbejder, udarbejdet af landsarkivar Hans H. Worsøe.

Peter Kr.Iversen er en flittig kildeudgiver. Med *Revision over Gram og Nybøl godser* har han gjort en righoldig kilde let tilgængelig for landbrugs- og slægtshistorikere.

Carsten Porskrog Rasmussen

Christine Plov: Lærershjem og lærerindeliv. Erindringer fra Sønderjylland 1871-1920.

Udgivet af Niels H. Kragh-Nielsen. Historisk Samfund for Sønderjylland, 1989. 235 s., ill.

Under det tyske styre kom grænselandets mennesker gang på gang til at stå i en valgsituation. At vælge national side kunne kræve betydelige ofre. Hvad gør en ung dansksindet pige fra et grundfæstet dansk lærershjem i Starup ved Haderslev f.eks., når hun beslutter sig for en lærergerning, men skal vælge mellem tysk og dansk seminarieuddannelse? Ønsker man at blive i hjemstavn, er der kun den tyske mulighed. Valgtes et dansk seminarium, betød det en slags frivillig landsforvisning.

Christine Plov (1871-1944) valgte ikke alene tysk, men valgte i 1889 hundrede procent tysk, nemlig det preussiske kvindeseminarium på Augustenborg Slot. Denne med fast hånd ledede uddannelsesanstalt er i kraft af adskillige udsagn kommet til at stå for offentligheden som en blanding af et nonnekloster og en kaserne. Så meget desto mere er der grund til at fremhæve Christine Plovs afbalancerede skildring af forholdene, som de var. Hun tilhørte 13. årgang af kvindelige seminarister på slottet, der herskede endnu en pædagogisk pionérånd over skolen, lærerne var dygtige, og national diskrimination forekom ikke. Tværtimod fik de dansktalende kandidater af ledelsen et praj om, hvor der var en stilling ledig for danskkyndige til at undervise i de få dansk-timer, der var tilbage i den tyske skole. Skulle der endelig undervises i dansk, skulle det også være en undervisning af kvalitet.

Dette forhindrer ikke, at kvindeseminarieret i det ydre blev ledet med militærisk disciplin. Eleverne blev vækket kl. 5,30 om morgenen, kosten var frugal, og dagen igennem var der mange kontrolforanstaltninger, sengetid kl. 22,20, tvungen andagt og kirkegang o.s.v. »Alt gik som efter en snor«.

Christine Plov blev nu ikke tysk af den strenge indskoling. Det behøvede hun heller ikke, for i det første embede hun fik, i Avnbøl i Sundeved, kom hun til at leve i næsten rent danske omgivelser. Beboerne var glade for at få en lærerinde, der kunne tale dansk med forældrene og deres børn. »Fortyskning fra præster og lærere betragtedes som en vederstyggelighed«.

Men sådan blev det ikke ved med at gå. Mens frk. Plov i årene 1897-1900 var lærer i Kvistrup, Øsby sogn, blev hun indberettet for at have samlet byens unge piger privat, læst komedier for dem og lært dem nye danske sange. Vi er nu i Köllertiden med den strenge fortyskningskurs. Erindringerne udstråler med ubehag de følelser, som måtte gribe en dansksindet pædagog i det voldelige tjeneste. Christine Plov traf nu sit andet valg. Hun meldte sig på Statens Lærerkursus i København, og hjulpet af venner af Sønderjylland i hovedstaden

lykkedes det hende at blive dansk lærer. Fra en mangeårig lærergerning i Vejle kunne hun nu følge grænselandets skæbneår gennem verdenskrigen 1914-18 og den efterfølgende genforening. Frk. Plov fik et par måneders orlov for at være med ved forberedelserne til afstemningen. Den 10. juli 1920 fulgte hun kongens ridt over den gamle grænse.

Man læser disse erindringer som en sønderjysk skæbnefortælling. De er præget af stor kærlighed til alt dansk samtidig med, at der vises god vilje til at sætte ret og skel mellem dansk og tysk i grænselandet.

Eskild Bram

På tur med Biehl – i Gråsten. Sønderjyske billeder 2.

Tekst ved Poul Andersen, tilrettelæggelse ved Henrik Fangel. Udgivet af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Historisk Samfund for Sønderjylland. Aabenraa 1989, 48 s.

Der var engang, hvor folk ikke selv havde fotografiapparat og ikke selv kunne tage billeder af begivenheder og steder. Derfor havde hver bys fotograf eller boghandler sin egen lille forretning med prospektkort. Disse gamle postkort er i dag en uvurderlig kilde til vor lokalhistorie, og de bliver da også flittigt brugt som illustrationer.

Carl C. Biehl var papirhandler i Gråsten fra århundredeskiftet til sin død i 1950, og hans forretning eksisterer endnu i tredje generation, men er som så mange andre for længst flyttet ud af centrum. Der laves heller ikke postkort mere!

Biehl har efterladt sig et billedarkiv på over 4.000 glasplader med motiver fra hele Sønderjylland, flest fra landdistrikterne og flest fra en spadseregangs afstand til jernbanen. Billederne er dels taget som bestillingsbilleder, dels Biehls egne motiver – og i tid spænder samlingen fra 1898 til midt i 1930'erne.

Af dette rige billedarkiv har Gråstens flittige lokalhistoriker Poul Andersen samlet omkring 60 billeder fra byen og forsynet dem med en kortfattet, men instruktiv tekst.

Som rimeligt er indledes billedvalget med motiver fra slottet og dets omegn. Derefter rundt i byen – først ad »Strøget« gennem Slotsgade, over Torvet og Borgergade, derefter gennem byens andre gader og veje. Med jernbanestationen – eller rettere: stationerne, for der var stationer til både æ kleinbahn og statsbanen – og havnen som udgangspunkt vises en række billeder fra de dele af byen, der må kaldes de »nyere«, opstået uden forbindelse med slottet.

For et gammelt bysbarn er det en nostalgisk vandring gennem byen, for en historiker er der mere end det. Billederne er valgt, så de giver indtryk af byens forretningsliv (jeg savner en slagter!) og erhvervsliv, samtidig med at byens

arkitektur kan genses. Der er et par fine villaer på Ahlefeldtvej, som den dag i dag har bevaret deres særpræg (side 32). Det er et udvalg, der præsenterer både Biehl og byen på bedste måde.

Som indledning har Poul Andersen skrevet en kort, men alligevel indholdsrig præsentation af Carl C. Biehl. Ud over at grundlægge en blomstrende forretning og tage prospektkort var han en vigtig person i byens liv.

Han var drivkraft i det danske arbejde før Genforeningen, og han spillede en stor rolle i byens kommunale liv efter 1920. Han var en af foregangsmændene i erhvervslivet og initiativtager til at byen fik en havn.

Med den lille bog har både han og hans forretning fået et smukt minde.

Bogen om Biehls slentretur i Gråsten er nr. 2 i serien Sønderjyske billeder, den første fra 1988 var om H.P. Hanssen. Det er en god idé at signalere, at disse udmærkede billedhæfter både skal handle om nationale og lokale emner.

Verner Bruhn

Børge L. Barløse: Register til Sønderjyske Årbøger 1889-1988.

Historisk Samfund for Sønderjylland, 1989. – 487 s.

Sidst i 1989 udkom fhv. skoleinspektør Børge L. Barløses register til Sønderjyske Årbøger 1889-1988. Et nærmere eftersyn viser, at bindet egentlig har to forfattere. Foruden Barløse nemlig overbibliotekar Niels H. Kragh-Nielsen. Barløse har udarbejdet sted- og personregistre, som omfatter ca. fire femtedele af bindet, medens den resterende femtedel udgøres af Kragh-Nielsens fortegnelse over artikler og anmeldelser med tilhørende forfatterregister. Bindet kunne være kaldt *Registre* til Sønderjyske Årbøger.

Efter Barløses forord følger en generel vejledning, som giver praktiske oplysninger ved brugen af sted- og personregistre, samt oplyser hvilke artikler, der er udeladt, fordi de beskæftiger sig med andre forhold end sønderjyske. Herpå gives særlige oplysninger vedrørende stedregisteret, bl.a. om normer for stavemåde i Nord- og Sydslesvig, om henvisninger mellem stednavne samt begrundelse for udeladelse af visse stednavne. For personregistrets vedkommende oplyses hvilke personer, der generelt medtages og hvilke, der udelukkes. Der gives regler for gifte kvinders efternavn, og endelig nævnes visse personfortegnelser, som helt er udeladt.

Stedregisteret er alfabetisk opstillet og alfabetisk emneunderdelt. Fra sognebyer og købstæder henvises til mindre lokaliteter i området, ligesom der herfra tilbagevises. Fra amter henvises til birker, herreder, len og provstier, men ikke retur. For Holstens vedkommende henvises kun til amt, ikke til sogn. Skønmæssigt indeholder stedregisteret med emneunderdeling 7500 navne.

Også personregisteret er alfabetisk opstillet. Navne efterfølges principielt af

personens fødsels- og eventuelle dødsår, stillingsbetegnelse og hjemsted. Ofte har det dog været umuligt at samle alle data. Personregistret omfatter ca. 13.000 navne.

Afsnittet Artikler og anmeldelser, er en fortegnelse over det i årenes løb fremkomne stof i årbøgerne. Artiklerne er opstillet i en systematik som alfabetisk er underdelt efter behov. Anmeldelserne er opstillet alfabetisk efter forfatter, og anmelderens navn er anbragt i parentes. Der henvises mellem beslægtede emner, og et stedregister er indarbejdet. Til afsnittet er udarbejdet et forfatterregister, som dog udelader forfattere til bognytomtaler. Artiklernes antal udgør 913, anmeldelsernes 791. Af forfatterregistret fremgår, at H. V. Gregersen, Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen, H. Lausten-Thomsen og Thade Petersen hører til årbøgernes flittigste bidragydere.

Nærværende registerbind afløser Viggo Petersen: Register til Sønderjydske Aarbøger 1889-1940, som udkom i 1943, samt et par mindre registre af hhv. H. Lausten-Thomsen, (1950?) og Niels H. Kragh-Nielsen, 1981. Hvis man sammenligner det ny register med registret fra 1943, ses væsentlige forskelle. For stedregistrets vedkommende bemærkes, at mange navne er udgået eller stavemåden ændret. Endvidere er en stor del af emneunderdelingen bortfaldet, fordi den ikke opfylder de nye kriterier. For personregistret gælder, at en del navne er gledet ud, andre staves anderledes end tidligere. F.eks. er borgmester Kanitz i Åbenrå nu stavet Kanutz, medens byrådssekretær Kanitz fra samme by nu staves Kanütz. For de fleste personers vedkommende gælder, at det har været muligt at finde yderligere informationer om navn, fødsel, død, stilling eller bopæl. Ved en sammenligning af de to registres opbygning forekommer der ikke at være tale om store forskelle. De har begge en vejledning, liste over forkortelser, personregister, emneunderdelt stedregister samt en fortegnelse over artikler og anmeldelser med tilhørende forfatterregister. Der synes ikke med det nye register at være sket den strukturelle fornyelse, som *Barløse* i sit forord åbner muligheden for. Her er tale om et forbedret, mere overskueligt register, hvortil naturligvis kommer udvidelsen 1941-1988.

I det nye bind fungerer registrene tilsyneladende upåklageligt, når man blot er opmærksom på, at person- og stedregistre indeholder ændrede navneformer. Man kan så se på, hvorledes registrene virker på tværs. Dersom en bruger ønsker samtlige oplysninger om f.eks. emnet knipling, vil det være naturligt først at gå til afsnittet Artikler og anmeldelser. Den tilhørende indholdsoversigt peger på, at man skal søge i afsnittet Håndværk og industri. Her finder man da også 5 artikler. Desuden henvises efter afsnittet til 9 steder, tilfældigvis alle blandt anmeldelserne. Ingen af disse drejer sig dog om knipling. Mærkværdigvis findes ingen henvisning til kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog (nr. 428). Herpå må man nu søge i det emneunderdelte stedregister, og der forestår et

timelangt arbejde, som dog jævnlgt giver gevinst. Under Tønder finder man intet om knipling, før man erindrer, at her var denne industri så karakteristisk, at emnet må søges under Tønder knipling.

Det havde været naturligt, om afsnittet Artikler og anmeldelser var anbragt forrest i bogen. Det er ofte i dette, at man vil søge først, og finder man et par artikler, har man måske slet ikke behov for at lede videre i de øvrige registre. Dette er dog kun en lille ting. Bindet har efter min mening ét svagt punkt, nemlig stedregistrets emneunderdeling. En løsning havde naturligvis været et selvstændigt emneregister; men et sådant er udeladt, og det kan der være adskillige gode grunde til. Det må da også fastslås, at det emneunderdelte stedregister er et enormt fremskridt i forhold til at skulle gennemgå samtlige udkomne årgange. Der burde imidlertid være gjort mere ud af at lette brugen af emneunderdelingen, hvor man kan træffe sætninger som: *bekymring* for flygtningestrøm, *funktion* som nødhavn, *svækket* danskhed, *bidrag* til »Jugendspende«. Emnerne er alle alfabetiseret efter dette ord, som tilfældigvis indleder sætningen. Det vigtigste ord burde være trukket ud til venstre, altså: *flygtningestrøm*, *bekymring* for; *nødhavn*, *funktion* som; *danskhed*, *svækket*; »*Jugendspende*«, *bidrag* til. Det ville i høj grad have lettet øjet, hvis man under gennemgang af stedregistret kunne nøjes med at skimme venstre side af spalterne, i stedet for som nu at måtte læse både lodret og vandret.

Ved udarbejdelse af så stort et register som det foreliggende, kan det ikke undgås, at der opstår enkelte fejl. Der er fundet følgende: Ørbyhage (s. 110): henvisning mangler. Erich, præst Bevtoft 1528 (s. 178): henvisning mangler. Eskildsen, Claus (1882-1947) (s. 179): korrekt fødselsår er 1881.

Trods indvendinger må det konkluderes, at registret, som er resultatet af et uhyre flittigt arbejde, fremover vil blive af uvurderlig betydning og til glæde for de mange, som beskæftiger sig med Slesvigs historie. Registret er udgivet i et udstyr, som slutter sig smukt til de foregående årgange af årbøgerne.

Knud Madsen

Bognyt

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden In Verbindung mit der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte herausgegeben vom Schleswig-Holsteinischen Landesarchiv, Band 10, Kloster Ahrensböök 1328-1565.

Bearbejdet von Wolfgang Prange, 455 s. Neumünster 1989.

Nærværende udgave, som er besørget på allerkyndigste vis af den tidligere chef for landsarkivet på Gottorp Wolfgang Prange falder ud over indledningen i 3 afsnit, nemlig klosterets dokumenter (Urkunden) 1328-1565, jordebogen (Zinsregister bestående af registrum hure og registrum debitorum nostrorum emonendorum som hovedbestanddele) samt en slags tillæg med uddrag af amtsregnskaberne fra Ahrensböök 1567/68. De latinske og plattyske tekster er gengivet i original uden oversættelse, men udgaven er forsynet med stedregister, personregister og sagregister. Den følger sig således smukt ind i rækken af tidligere udsendte bind og af Landesarchivs udgivelser, hvor den er udsendt som nr. 13.

HHW.

Die Protokolle des Lübecker Domkapitels 1535-1540. Bearbejdet von Wolfgang Prange. Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden, Band 11. (= Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs 26). Neumünster 1990. 330 sider.

Denne udgave omfatter to protokoller. Den ene er ført af dekanen ved Lübecks domkapitel Johannes Parper i årene 1537-40, den anden af kapitlets notar Laurenz Wolter 1535-39. Teksten, der overvejende er latin, vedrører stort set kapitlets møder og embedshandlinger; men man træffer også optegnelser om mere private gøremål. Navnlig som kilde til reformationshistorien har udgaven den største betydning. Helt central er i denne forbindelse publiceringen af magister Johannes Tidemanns plattyske originalberetning om den slesvig-holstenske Landdag i Rendsborg 1540, hvor reformationen søgtes gennemført. Som sædvanligt, når Wolfgang Prange står for en udgivelse, er ikke kun udgivelsen forbilledlig, også registrene er upåklagelige. Værket afsluttes af stedregister, personregister, sagregister, systematisk sagoversigt og et register over de kilder, der forekommer i teksten. De hidtil svært tilgængelige og næsten uudnyttede protokoller ligger nu åbne for alle, der er interesserede i 1530'ernes historie. Men det må selvfølgelig siges, at udover kirkehistoriske oplysninger indeholder værket kun lidt af interesse for den sønderjyske lokalhistoriker.

B. P.

Ryd Klosters Årbog.

Wormianum, 1989. 93 s., ill.

På forlaget Wormianum har magister Rikke Agnete Olsen udsendt Ryd Klosters Årbog i ny oversættelse af den latinske tekst, den første fuldstændige efter 1729. Sproget er nutidigt, men fuldt dækkende den latinske tekst og med noter, der letter læsningen, læservenligt anbragt i marginen. Jørgen Kraglund, der er kendt som illustratør til artikler i Skalk, har forsynet udgivelsen med smukke og levende illustrationer. Tekstoversættelsen dækker godt halvdelen af sidetallet, mens en lille snes sider fortæller om klosterlivet, og de resterende rummer en vurdering af årbogen som kilde.

De kendte sider af klostrets historie fra det var Sct. Michaelis kloster i Slesvig, over Guldholt til Ryd er skildret, og lader klostret, der i dag dækkes af søen ved Lyksborg Slot, træde frem. Her har det været afgørende, at Cistercienserklosterne ud fra regel og praksis har været bygget næsten ens over hele Europa.

Det er en almen skildring, der gives, mens det lokale træder noget i baggrunden. Forfatteren fremhæver således godsrigdommen, uden at placere den nærmere. Man kunne have ønsket sig, at betydningen af den nære beliggenhed ved Flensborg fjord var blevet undersøgt, ligesom spørgsmålet om mølledrift og teglværksdrift nordenfjords kunne have været inddraget. Men skildringen af klosterlivet er ellers inspirerende gjort.

Under diskussionen af årbogen som kilde fremhæver forfatteren dens særpræg i forhold til andre middelalderårbøger. Den lægger vægt på at fremhæve Danmarks og danernes lange sammenhængende historie. Den fremhæver betydningen af en stærk kongemagt, og den er tydeligt præget af at være forankret i et område, hvor presset fra syd har gjort sig gældende.

K.F.

Harald Duggen: Ziegeleien entlang der Flensburger Förde – Teglværker langs Flensborg Fjord.

Eget forlag, Flensborg 1989, 388 sider, indb, ill.

Gennem århundreder var teglværkerne langs Flensborg fjord storleverandør af mur- og tagsten til store dele af det danske monarki – København blev groft sagt bygget af sten fra denne egn. Over 100 teglværker kan spores, omtrent halvdelen lå syd for, resten lå nord for fjorden. I 1984 blev de nordslesvigske teglværker beskrevet i bogen »Teglværker ved Flensborg Fjord. 100 år i billeder« udgivet af Det sønderjyske Teglværksprojekt. Teglværkerne langs fjordens sydside blev imidlertid glemt i denne gode og smukke bog.

Dette råder Harald Duggen nu bod på. Hans 388 sider store bog, udsendt i 1000 nummererede eksemplarer, tager alle de mange teglværker langs hele fjorden under behandling. Bogen gengiver først – på både dansk og tysk – store dele af teksten i Teglværksprojektets bog og dertil forskellige ældre tidsskriftafhandlinger om emnet. Hovedparten af bogens indhold er dog forfatterens egen. Det er en stor materialesamling, byggende på mange skriftlige kilder (delvis i privateje), på interviews, studier i marken og fotos. Her er mange oplysninger for lokalhistorien. Tegninger af teglstempler og navneregistre øger bogens nytteværdi og gør den lettere at overskue.

Bogens redegørelse for emnet i dets naturlige helhed, uafhængigt af det kunstige grænseskel, må hilses med glæde. Dog havde mere kritisk sans været at ønske. Det gælder stofvalg, sprog og retskrivning, billeder og billedtekster.

L.N.H.

H.P.Jensen: Fra Vesterkanten.

Artikler i udvalg ved H.E.Sørensen, Melbyhus 1989, 120 s., ill.

De tolv artikler, som H.E.Sørensen har udgivet som en mindebog for H.P.Jensen, Agerskov, spænder vidt i emnevalg og er vidnesbyrd om H.P.Jensens brede og dybe interesse for lokalhistorien, her koncentreret om Vestslesvig. Artiklerne vidner om H.P.Jensens næsten udtømmelige viden om Sønderjylland og hans sans for at bruge anekdoten. Man fornemmer H.P.Jensens personlighed og hører hans stemme igennem disse historiefortællinger, der rækker fra den store skildring af Tiedemannslægten i Skærbæk til den lille indtryksfulde fortælling om de to ripensere, der med den spinkle

kutter »Grethe« fra Ribe tog turen til England i oktober 1940 for at gå i allieret krigstjeneste.

Tre gårde Havervadgård og Holmgård i Brøns sogn og Høgsbrogaard i Hvidding sogn og deres besiddere skildres levende. Der er en række iagttagelser fra det gamle Løgumkloster og betragtninger over Tøndermarskens fortid.

To meget forskelligartede personligheder har fængslet H.P.Jensen. Om Karen Poulsen, »Pigen fra Kamtrup«, der hjalp henved 300 indkaldte sønderjyder over grænsen under første verdenskrig, bringes en primær skildring bygget på omfattende undersøgelser.

To artikler i Heimatkundliches Jahrbuch fra 1986 af Volquardsen og Lessow giver H.P.Jensen anledning til at beskæftige sig med Cornelius Petersen, Vesteranflod. H.P.Jensen har her som altid udnyttet mundtligt erfarede og anekdotisk stof, men skildringen bliver tillige et vidnesbyrd om H.P.Jensens evne til at sætte sig ind i en personlighed, der var ham helt fremmed.

Det er godt, at denne mindebog har fastholdt nogle af de mange sider af H.P.Jensens forfatterskab og fortællekunst.

K.F.

»Een for alle, og alle for een«.

Rinkenæs Frivillige Brandværn. 1890-1990. Toptryk, Graasten, 1990, 40 s., ill.

I anledning af 100-års jubilæet har Rinkenæs Frivillige Brandværn udsendt et lille velillustreret hæfte om sit virke gennem årene. For tekst og redaktion er Poul Andersen, Munkemølle, og et af korpsets aktive medlemmer Per Buus ansvarlige. De har været i den heldige situation, at forhandlingsprotokollerne for hele perioden er bevaret.

Landråd von Uslar, Buskmose, har, så vidt det kan ses, været initiativtager til korpsets oprettelse, og meget tidligt er ejeren af sognets anden store gård I.H.Jacobsen, Benniksgaard, blevet inddraget; herfra stammer det første billede af korpset fotograferet i haven i stiftelsesåret. De 20 medlemmer står eller sidder i de fine uniformer med brandkaptajn møller A. Wommelsdorf i deres midte. Indtil 1920 dækkede brandværnet kommunerne Rinkenæs og Bækken. I 1920 blev Bækken nedlagt som selvstændig kommune.

Brydningerne i afstemnings- og genforeningstiden satte værnet ud af funktion. Da man begyndte igen i 1921 trådte 9 af korpsets 19 medlemmer ud. Idag er korpset igen på 19 medlemmer med J.Kistrup som brandkaptajn med egen brandstation og samlingslokale og siden 1950 under Dannebrog.

Brandværnet tager sig med sit moderne udstyr årligt af 10-12 brande. – Næsten fra starten har korpset haft eget orkester. Her er kvinderne trængt ind med 3 medlemmer.

K.F.

Nordslesvigske Museer, bd. 16. 1989.

Udgivet af Museumsrådet for Sønderjyllands amt ved Jørn Otto Hansen og Ove Mogenssen, Tønder 1989. 104 s., ill.

I sædvanligt godt udstyr og med righoldige illustrationer ligger denne årbog i naturlig fortsættelse af sine forgængere. Når museumsårbogen her kort skal omtales, er årsagen, at dens artikelstof ikke længere, som tilfældet var til 1987, indgår i Sønderjysk Månedsskrift.

Udover de omfattende beretninger fra museerne og Sønderjyllands amts konserveringsværksted tæller årbogen fem specialartikler. H.E.Sørensen beretter om den dansk-norske maler Arne Lofthus og hans store frescomaleri fra 1912 i Skærbæk frimenigheds-

kirke. Den aktuelle årsag er, at maleriet i 1988 efter frimenighedskirkens omdannelse til forsamlingshus blev overflyttet til det nye kapel på kirkegården i Skærbæk. De originale forarbejder til maleriet findes nu på Skærbæk Museum. På baggrund af udgravningerne i 1977 skriver Niels T. Sterum om Domestikhuset ved Østerholm Slot. Jørgen Slettebo beretter om blomstermaleren O. D. Ottesen og hans selvportrætter og Lars N. Henningsen om Urmagerfamilien Green og dens samarbejde med Aabenraasnedkeren Lorenz Nielsen, hvis produktion der gøres rede for. Af denne erhvervede Aabenraa Museum i 1989 et fornemt toiletmøbel i mahogni.

Som introduktion til de nyoprettede museer i Frøslevlejren beretter historikeren Henrik Lundbak om Frøslevlejrens bygningshistorie 1944-45. Den er i sig selv særdeles spændende at følge, men artiklen giver mere, end titlen lover, idet den indeholder en lang række karakteristiske træk fra livet i lejren. De besøgende på museerne, der let kan blive vildledt af det indtryk, arealerne omkring museerne i dag efterlader, bør sikres let adgang til denne redegørelse.

K. F.

Arkivarer skriver breve.

En antologi 1882-1959. Ved Hans Kargaard Thomsen. Studier og kilder bd. 6. Rigsarkivet, 1989. 181 sider, ill.

Antologien er udgivet i anledning af 100 året for arkivloven af 30. marts 1889. 36 brevskrivere med ialt 111 breve kommer til orde i denne samling. Det er blevet en både spændende og charmerende bog, der viser tilbage på en tid, hvor man ofrede den private brevveksling omhu. Man får igennem brevene et levende indtryk af de snævre forhold, der oprindeligt herskede inden for den lille etat, som Rigsarkivet med de tre landsarkiver – nu fire – udgjorde, men også i høj grad af brevskrivernes og modtagerens personlige forhold, herunder de vanskeligheder, som små lønninger afstedkom. Alligevel er det virkelyst, der dominerer brevene. Bøger og artikler fremsendes til vurdering, og man afventer spændt dommen fra modtageren.

Bogen rummer et stykke kulturhistorie af almen interesse, men for Sønderjyske Årbøgers læsere vil den være af særlig interesse, fordi den klart markerer, i hvor høj grad arkivernes folk har beskæftiget sig med sønderjyske emner. Ofte fortæller brevene om deres indfaldsvinkler til deres litterære arbejder og deres stillingtagen til aktuelle forhold i Sønderjylland. Referat af brevene er her udelukket, men fra navnerækken af folk fra arkiverne, der har ytret sig i denne samling kan anføres A. D. Jørgensen, Knud Fabricius, Aage Friis, Axel Linvald, Frode Gribsvad, Holger Hjelholt, Harald Jørgensen og Johan Hvidtfeldt; blandt de oftere tilskrevne finder man Vilh. la Cour.

Der er i samlingen f.eks. stof at hente til belysning af arbejdet med Sønderjyske Årbøger og baggrunden for og ved oprettelsen af Landsarkivet i Aabenraa.

Man kan trække på smilebåndet af nærmest kondolerende breve fra københavnske kolleger til Harald Jørgensen, der i krigsvinteren 1942 i bytte med Hvidtfeldt sidder i Aabenraa og fryser. Et par af samlingens væsentlige breve finder man mod bogens slutning. Den 20. august 1947 beretter Harald Jørgensen i brev til Linvald om sine og Hvidtfeldts undersøgelser i de tyske statsarkiver i Berlin for Den parlamentariske Kommission. I breve fra 1958 og 59 til henholdsvis Fabricius og Linvald fortæller Hvidtfeldt om sit indsamlingsarbejde til disputatsen og om sit øvrige forfatterskab. De krav, som administrativt og organisatorisk arbejde stillede til ham, og som blokerede for hans forskning, afspejler sig i disse breve.

Bogen er rigt illustreret med ofte imponerende udseende arkivarer.

K. F.

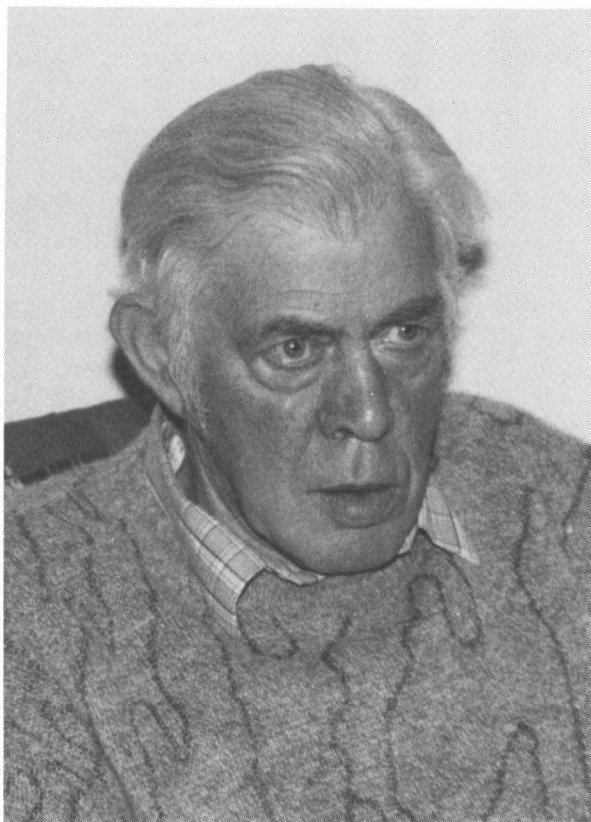
Noter og nyt

Nekrolog

Søren Rasmussen, Hygum. 21.1.1920-18.6.1990

Efter nogle måneders alvorlig sygdom døde gårdejer Søren Rasmussen, Hygumskov den 18. juni 1990, 70 år gammel. Et aktivt virke for Hygum sogn og egnens lokal- og slægtshistorie sluttede dermed alt for tidligt.

Søren Rasmussen var født i Hygum sogn og voksede op på en gård vestligst i Hygum by. Som mange andre fra dette hjørne af Sønderjylland kom han på Skibelund efterskole og senere på Rødding højskole og Gråsten landbrugsskole. Praktisk uddannelse fik Søren Rasmussen i pladser hos forskellige dygtige landmænd, og i 1946 overtog han sammen med sin kone Tove, f. Holm fra Janderup, den smukt beliggende gård »Højmark« i Hygumskov. Her skabte de sammen et veldrevet landbrug.

Søren Rasmussen var en mand, som man umiddelbart fattede tillid til, og snart fik han opgaver inden for sognet. Således var Søren Rasmussen i årene fra 1958 til 1978 formand for Hygum forsamlingshus, som i denne periode blev udbygget og moderniseret. Også i brugsforeningens bestyrelse lagde han gennem en snes år et stort arbejde, indtil han i begyndelsen af 1980-erne trak sig tilbage fra formandsposten.

Helt fra sine unge år var Søren Rasmussen særdeles historisk interesseret. Han læste meget og var en opmærksom lytter. Den omfattende gård- og slægtshistoriske viden, som han efterhånden samlede sig, stillede han gerne til rådighed for andre. Selv udarbejdede han i 1982 en slægtsbog til minde om moderens forældre.

Disse interesser førte naturligt til, at Søren Rasmussen i 1974 blev indvalgt i Historisk Samfunds amtskredsstyrelse i Haderslev amt, hvor han fra 1979 til 1990 var formand. Denne post beklædte Søren Rasmussen med vanlig alvor over for opgaven, og på sin rolige måde formidlede han et godt samarbejde.

I de senere år var Søren Rasmussen stærkt involveret i arbejdet med Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavngård og blev i 1986 den selvejende institutions første formand. Tillige var han fra 1988 formand for Hygum Hjemstavnsforening.

Søren Rasmussen var højt respekteret, både for sin viden og for sit uegennyttige arbejde i mange sammenhænge. Hans stovte skikkelse vil blive savnet.

Niels H. Kragh-Nielsen

Werner Christiansen, Tønder. 10.1.1905-11.7.1990.

Ved Werner Christiansens død har Historisk Samfund for Sønderjylland mistet en mangeårig flittig medarbejder og sønderjysk lokalhistorie en ivrig samler og forsker.

Werner Christiansens fødehjem var købmandsgården i det lille Hjerpsted sogn. I forordet til *Tønder Huse og Tønder Slægter* (1980) har Werner Christiansen fortalt om hjemmet og hjemsoget og den inspiration, han herfra fik til beskæftigelse med Vesteregns historie. – Werner Christiansens konfirmation faldt i tiden mellem Afstemningen og Genforeningen. Familien og han selv ønskede, at han skulle blive lærer, men da uddannelsesmulighederne endnu var usikre, gik han i manufaktur-lære i et år, indtil undervisningen på Tønder Statsseminarium blev etableret. Werner Christiansen fik lærer-eksamen herfra i 1925, hvorefter han blev tredjelærer i Bylderup til 1930, enelærer i Vennemose til 1936; herefter var han førstelærer i Jejsing til 1947, da han blev knyttet til den nyoprettede kommuneskole i Tønder. I 1953 blev han udnævnt til viceskoleinspektør. I 1972 tog han sin afsked.

Fra Jejsingtiden erindres den af natur noget fämælte vestslesviger, der når han kom igang ved aftensæde i hjemmene, havde en enorm lokalhistorisk viden at øse af. Det samme fremgik i kredsen »Welt von gestern«, der i en række år samledes i hjem i Tønder, hvor det dog især var amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen og bagermester Thorvald Petersen, der førte ordet. Hans største fortælleglæde har jeg oplevet, når vi sammen tog op til Cornelius Schmidt i Døstrup og Søren Nissen i Harris for at være med til amtsstyrelsesmøderne i Historisk Samfund. Her havde fortællingen om, hvad man nu arbejdede med, en stærk tendens til at overskygge de regelrette forhandlinger.

Werner Christiansen havde som nævnt sin historiske interesse fra hjemmet. På seminariet blev en af hans lærere Claus Eskildsen, der i 1924 bad eleverne indsamle folkeminder fra deres hjemegn til det månedsskrift, amtslæge Lausten-Thomsen og han agtede at udgive. 1. juli 1924 udkom det første nummer af Sønderjysk Månedsskrift. Det rummede bidraget »Fester fra Hjerpsted«. I årene fra 1924-1980 blev det til ialt 80 bidrag, samtidig

med at han næsten gennem alle årene arbejdede med praktiske opgaver i forbindelse med månedsskriftet.

På årsmødet i Tønder i 1950 blev Werner Christiansen indvalgt i Historisk Samfunds styrelse, og i 1953 indgik han i redaktionen af månedsskriftet; dette arbejde varetog han til 1980, hvor han på årsmødet i Løgumkloster trak sig tilbage. Ved sin afgang blev han udnævnt til æresmedlem.

Tønder og Tønderegns historie blev det centrale for Werner Christiansen. Tidligt interesserede han sig for forholdet mellem enklavesognene og de slesvigske sogne, et emne, han ofte behandlede i forsamlingshusforedragene. Under pseudonym skrev han fra 1935 en række fortællinger og digte til Dansk Børneblad, ligesom han var ivrig bidragsyder til den sønderjyske dagspresse, især Vestkysten. I 1956 stod han for udarbejdelsen af jubilæumsbogen for Tønder Handelstandsforening. Han var energisk medarbejder i redaktionsudvalget for hjemstavnsbogen »Landet bag Digerne«, der udkom i første oplag samme år. I 1973 udgav Tønder Bibliotek H.C. Davidsens: Forbryderalbum – Davidsens portrætter af 36 nord- og mellemslesvigere, der blev fængslet ved Første Verdenskrigs udbrud. Her skrev Werner Christiansen udførligt om godsinspektøren og

gav gode biografier af hver af de portrætterede. I 1974 varetog han sammen med Sigurd Schouby udgivelsen af overlæge J.N.Lorenzens erindringer »Fra Tønder Slotsbanke«, hvortil han udarbejdede det biografiske stof. I 1980 udkom den fine lille bog Tønder Huse – Tønder Slægter, udgivet som festskrift i anledning af Tønder Sparekasses 160 års jubilæum, hvor en del af Werner Christiansens viden om Tønder i levende og ofte fornøjelig form er fastholdt. I 1986 stod han sammen med I.Haase for Lokalhistorisk Forenings udgivelse: Nystaden. Billeder fra det gamle Tønder, der handlede om udviklingen op imod 1. Verdenskrig.

Werner Christiansens viden og fortælleglæde indgik i en helhed, der blev mange til glæde. Inden for Historisk Samfund for Sønderjylland vil vi bevare mindet om ham og hans indsats i ærbødighed og taknemmelighed.

Knud Fanø

Arkiver og institutioner

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele 1989

Hvis man skal give en kort karakteristik af året 1989 med hensyn til Landsarkivet, vil man uvilkårligt komme til at tænke på de økonomiske problemer, idet 1989 blev året, hvor besparelserne for alvor blev mærkbare, idet de foretagne personalereduktioner nu mærkedes i det daglige arbejde. At det trods alt alligevel blev et år, hvor Landsarkivet opfyldte sine forpligtelser både overfor administrationen og den bredere offentlighed, skyldtes fuldt ud en helhjertet indsats fra det tilbageblevne personale.

Det lykkedes ikke i 1989 at få genåbnet værkstedet, bortset fra 3 uger i sommerferieperioden, hvor den tidligere bogbinderelev udførte indtægtsdækket arbejde og indbandt xerokopier til læsesalen. Landsarkivets kontorfuldmægtig og regnskabsfører siden 1971, Thorvald Lorenzen, måtte fratræde efter længere tids sygdom, og stillingen blev ikke genbesat før efter nytår. Den ledige arkivarstilling under Lars Henningsens orlov for at opbygge et arkiv ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg blev kun besat i 6 af de 9 måneder, og endelig skulle arkivar Jørgen Witte afvikle ferie m.v., inden han kunne overtage det ansvarsfulde job som borgmester i Aabenraa fra 1. jan. 1990.

Der var således god brug for mag.art. Hans Schultz Hansen, der i 6 måneder virkede som vikar i arkivarstillingen og som medbragte erfaringer fra tidligere perioder med beskæftigelse ved Landsarkivet. Som ny kontorelev er Yrsa L.Sørensen tiltrådt. Og som nævnt ovenfor: alle ansatte har i 1989 gjort en særlig indsats.

På baggrund af ovenstående må det nærmest karakteriseres som et held, at stigningen i læsesalsbesøget ikke fortsatte, men med 4498 besøgende var det alligevel et pænt besøg, der lå over 1987, men altså under 1988, der satte rekord med 4988. Der udfærdigedes 182 udskrifter vedr. fødselstidspunkt og besvaredes 298 historiske forespørgsler. Antallet af rettelselser og tilføjelser i kirkebøger og personregistre var 769. Interessen for fødselstidspunkter viste sig at være meget stor, da Landsarkivet i dagene omkring 1. april lagde hus til en større udstilling for Slægtshistorisk forening for Sønderjylland og i den anledning fra en stand udleverede fødselstidspunkter til alle interesserede. Der var ofte lang kø ved bordet!

Den udadvendte virksomhed fortsattes i fuldt omfang med slægtshistoriske kurser på læsesalen, med 15 rundvisninger for ialt 209 personer og 15 møder med ialt 583 deltagende. Desuden har medarbejderne i stor udstrækning deltaget som foredragsholdere ved arrangementer uden for huset. Glædeligt er det, at Landsarkivets store foredragssal er

blevet usædvanlig flittigt benyttet i 1989. I foråret afholdt Historisk Samfund 4 foredrag om Sønderjyllands historie her, og i efteråret afholdt Åbenrå amtskreds, Byhistorisk forening og Museets venner 3 foredrag på Landsarkivet. Glemmes må det heller ikke, at receptionen for Sønderjyske Årbøgers 100 års jubilæum og Historisk Samfunds skriftrækkes 50-års jubilæum den 3. nov. 1989 blev afholdt på Landsarkivet med deltagelse af blandt andre rigsarkivaren. Landsarkivet arrangerede i den anledning en udstilling om årbøgenes historie. Både i Historisk Samfund for Sønderjylland og i andre historiske organisationer har Landsarkivets medarbejdere deltaget i det organisatoriske arbejde og i redaktionsarbejdet.

Årets afleveringer til Landsarkivet beløb sig til 144 m, hvoraf 60 m fra statslige embeder, 74 m fra kommunale og 10 m fra private.

Blandt de statslige afleveringer kan nævnes, at postvæsenet i 1989 begyndte at aflevere til Landsarkivet, idet Haderslev postkontor gik i spidsen og senere er blevet efterfulgt af andre. Den store aflevering i kommunalt regi skyldes først og fremmest en aftale med kommunalbestyrelsen i Bov kommune om aflevering af kommunearkiverne fra de tidligere kommuner Bov og Holbøl som indtægtsdækket virksomhed. Derimod lykkedes det ikke at få afleveringssagen med Sønderjyllands Amtskommune ført til en lykkelig afslutning. Årsagen: besparelser.

Landsarkivet lægger megen vægt på fortsat at øge og vedligeholde bestanden af privatarkiver, og begge dele lykkedes i 1989. Som supplement til tidligere afleverede privatarkiver modtoges yderligere arkivalier til pastor Edv. Juhlers arkiv, til familien Michelsens arkiv, til overbibliotekar Gustav Aurings arkiv. Mest overraskende var en meget omfattende supplerende aflevering til landdagsmand Nis Nissens og hans faders Hans Nissens privatarkiver. Supplementet var så omfattende, at Landsarkivet besluttede at udsende en revideret udgave af den dupliserede fortegnelse over dette privatarkiv, som blandt andet rummer et stort brevmateriale, hvortil brevskriverliste er udarbejdet.

Af nyafleverede private arkiver kan nævnes fhv. socialinsp. Fr. Mørcks arkiv, gartnerier Niels Jacobsen og families arkiv, kopi af Marie Boesens (1871-1959) erindringer afl. af fhv. museumsinsp. Gudmund Boesen, samt dir. Vagn Kaalø Petersens arkiv. Sidstnævnte er et af de få arkiver, vi har fra moderne virksomhedsledere, og det er derfor i særlig grad bemærkelsesværdigt. Af virksomhedsarkiver har vi modtaget Dansk Nelikkekultur A/S og af foreningsarkiver DSU-Sønderjyllandskreds og enkelte lokalafdelinger, Aabenraa by danske samfund, arkivalier med tilknytning til børnehavesagen og mange flere. Desværre er det kun muligt at nævne et lille udvalg.

Indenfor det almindelige arkivarbejde har Landsarkivet fortsat deltaget i udarbejdelsen af kassationsvejledning for amtskommuner og de amtskommunale institutioner, men bekendtgørelsen nåede ikke at komme 1989. Vi har samarbejdet med de lokalhistoriske arkiver, hvis sønderjyske afdeling altid afholder generalforsamling på Landsarkivet. Vi har plejet forholdet til vore tyske naboer ved at deltage i den 60. tyske arkivdag i Lübeck i september 1989, en større gruppe tysk-amerikanere med rod i hertugdømmerne har aflagt besøg og fået instruktion, og vi har bidraget med råd og vejledning i forbindelse med opbygningen af et historisk kopiarkiv på øen Før. Og endelig har vi gjort os fortrolige med den moderne teknik, idet Norsk Data har installeret EDB på alle landets arkiver. Ud over den nævnte registratur over Nis Nissens og hans fader Hans Nissens arkiv har Landsarkivet udsendt en ny udgave af den praktiske lille vejledning »Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa« og pjecen »Arkivfilm«, der indeholder bestemmelser for mikrofotografering af bevaringsværdige arkivalier hos den statslige lokalforvaltning og hos kommunerne.

Alt i alt blev 1989 således et travlt år, hvor vi opnåede en række vigtige arbejdsresultater – på trods af nedskæringerne!

Hans H. Worsoe

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1989

I lighed med tidligere år var Studieafdelingens arbejde i 1989 præget af intens historisk forskning, vejledning af både læg- og fagfolk, et disputatsforsvar og en bogudgivelse.

Den 19. maj 1989 forsvarede tidligere stipendiat ved Studieafdelingen cand.mag. Bjørn Poulsen sin disputats *Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig*. Det blev en stor dag for Bjørn Poulsen – og for Studieafdelingen. Hans værk er den anden disputats blandt de værker, der er blevet skrevet af vore stipendiater og udgivet af Studieafdelingen.

Mag.art. Hans Schultz Hansen, stipendiat fra 1. januar 1987 til 30. april 1989 og i november samme år, har afsluttet sit store manuskript på 407 sider om *Danskheden i Sydslesvig 1840-1918* – som folkelig og national bevægelse. Hans Schultz Hansen skildrer danskheden i Sydslesvig, især i og omkring Flensborg fra slutningen af 1830'erne til 1918. På grundlag af petitioner, valgresultater, foreningsprotokoller og aviser samt officielle beretninger og breve lykkes det ham at tegne et differentieret billede af danskheden i Sydslesvig, idet han redegør for dens politiske og sociale udvikling, dens kår og aktiviteter. Emnet »Danskheden i Sydslesvig 1840-1918« var i december 1988 blevet godkendt som licentiatprojekt ved Århus universitet. Manuskriptet afleveredes til universitetets Humanistiske fakultet den 3. december 1989.

Stine Wiell tiltrådte sit stipendium den 1. august 1989. Hendes forskningsemne er Oldtidsminder i Sydslesvig, deres historie og brug. Undersøgelsens formål er at belyse både fortidsminders oldtidshistorie og deres nyere historie de sidste 200 år. Vægten lægges især på bevaringshistorien og oldtidsminders brug i billedkunsten, litteraturen og den nationale debat. Stipendiaten har i efteråret og vinteren udarbejdet et kartotek over samtlige fredede fortidsminder i Sydslesvig. Kartoteket er indkodet på EDB. Desuden har hun påbegyndt besigtigelse, fotografering og identificering af de ældste fredninger i områderne omkring Flensborg og Slesvig.

Ole Ventegodts bog *Redere, Rejser og Regnskaber. Et par flensborgske partrederiregnskaber 1783-1812* udkom i december 1989. Bogen er på 258 sider. Ole Ventegodt, Studieafdelingens stipendiat 1. oktober 1980-31. januar 1982, skildrer ved hjælp af tre partrederiregnskaber Flensborgs europæiske fart i byens florissante tid. »Regnskaber« lyder måske lidt kedeligt, men forfatteren analyserer unikke kilder, og hans skildring er levende og krydret med mange morsomme bemærkninger og iagttagelser. Den detaljerede beskrivelse afspejler almene træk af tidens økonomiske historie og tidstypiske forhold med hensyn til den flensborgske handelsflådes udvikling og livet på den tids sejlskibe.

Bibliotekslektoren har afsluttet redigeringen af W.L. Christiansens »Erindringer«. Manuskriptet giver mange oplysninger om W.L.s lokalpolitiske liv som repræsentant for SPF og SSV. For tiden bearbejdes W.L.s »Geschichte der SPD-SPF«, som er en spændende skildring af en væsentlig side af efterkrigshistorien i Sydslesvig. Samtidig fortsætter bibliotekslektoren sit arbejde med bogen om »Det danske kirkeliv i Flensborg 1588-1921«, som giver mange nye indblik i især det danske sprogs og dermed også den danske gudstjenestes vanskelige kår i Flensborg i tiden efter reformationen. Den allerede foreliggende del af manuskriptet skrives nu på EDB.

Også i år har flere tyske doktorander drøftet deres emner med Studieafdelingens

medarbejdere. Lægfolk fik vejledning i brug og læsning af kilder. En række danske og tyske bøger blev anmeldt i tyske tidsskrifter, og der blev holdt foredrag både på tysk og på dansk.

Johann Runge

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1989.

Siden 1966 er der årligt her i kapitlet Noter og Nyt berettet fra Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. I disse beretninger er der redegjort for afdelingens arbejde, især forskningsprojekter og bogudgivelser, og i de første år også for indsamling af billeder og arkivalier. Nærværende første beretning fra Arkivet ved Dansk Centralbibliotek er udtryk for en intensivering af denne indsamlingsvirksomhed.

Allerede sidst i 1950'erne begyndte Dansk Centralbibliotek at tage mod arkivalier fra danske personer, foreninger og institutioner i Sydslesvig. Der var ikke tale om en målrettet indsamling, men om tilfældige afleveringer, når gamle dokumenter, breve, protokoller o.lign. blev fundet ved oprydning, eller når en bedre anbringelse ikke kunne findes. Studieafdelingens oprettelse i 1963 medførte øget interesse for det utrykte kildemateriale. I vedtægterne hed det, at afdelingen skulle »tilskynde til indsamling af materiale vedr. sydslesvigske forhold«. Især Poul Kürstein, Studieafdelingens leder i årene 1966-74, lagde vægt på denne indsamlingsvirksomhed. Bl.a. som følge af afdelingens forsknings- og publikationsarbejde blev en række værdifulde arkivalier indsamlet i de følgende år, undertiden i kopi. Der blev også modtaget talrige billeder, og alle disse afleveringer indgik i bibliotekets samlinger. Efter Poul Kürsteins død var det »Den slesvigske Samling« – centralbibliotekets afdeling for lokalhistorisk litteratur og billeder – som tog mod papirer og billeder fra foreninger, institutioner og personer med tilknytning til den danske folkedel, og som sørgede for registreringen af sådanne afleveringer. I mange tilfælde blev arkivalier kopieret til opbevaring på biblioteket.

Med indvielsen af Centralbibliotekets nye bygning i 1987 blev der taget fat på en ny fase i arkivarbejdet. Den nye biblioteksbygning rummer et arkivlokale på ca. 120 m², som muliggør en fuldt sikker og betryggende opbevaring af arkivalierne. Dermed var det også ønskeligt at intensivere bestræbelserne for at sikre arkivalier fra det danske arbejde i Sydslesvig for eftertiden.

Dette skete fra den 1. april 1989. Denne dato blev arkivet udsondret som separat afdeling, sideordnet Studieafdelingen, og der blev oprettet en selvstændig stilling som arkivar. Lars N. Henningsen flyttede fra landsarkivet i Aabenraa for at overtage de nye arbejdsopgaver.

Arkivets formål er at indsamle, bevare, registrere og tilgængeliggøre arkivalier og lydoptagelser hidrørende fra private personer, foreninger, institutioner og virksomheder med tilknytning til det danske mindretal i Sydslesvig. Som forskningsinstitution er det arkivets opgave at formidle viden om Sydslesvigs historie og samfundsforhold gennem artikler, bøger og foredrag.

I beretningsåret – dvs. i de sidste 9 måneder af 1989 – er der arbejdet med arkivets fysiske indretning. Der er gjort forberedelser til at opstille kompaktreoler med en samlet hyldekapacitet på knap 900 løbende meter i magasinet – anlægget kunne indvies i februar 1990.

En omfattende nyregistrering af de foreliggende samlinger er påbegyndt, idet arkiverne opdeles i grupperne »Private personarkiver«, »Private foreningsarkiver«, »Private institutionsarkiver«, »Kirkearkiver«, »Erhvervsarkiver«, »Topografica« og »Forskelligt«.

Blandt nye afleveringer kan nævnes: 18 personarkiver – herunder familien Andresen, Hyllerup (1815-1970); gdr. Olav J. Bonefeld, Snogbæk (1910-89); naturlæge Hermann Liebers, Flensborg (1935-89); kontorchef Lars H. Schubert, Flensborg (1907-84); gdr. Jørgen Søgaard, Jaruplund (1874-1944); familien Uldall, Flensborg (1773-1984); journalist Erik Vestergaard, Flensborg (1919-86); lærer Paul Wehlitz, Fovlløk og Slesvig (1893-1962).

5 foreningsarkiver – herunder SSF/SSV Jaruplund; SSV – byrådsgruppen i Flensborg; Den danske børnegudstjeneste i Sydslesvig; KFUM og KFUK i Sydslesvig; Voksenundervisningsnævnet i Sydslesvig.

Generelle henvendelser vedr. aflevering er rettet til omkring 50 foreninger i Flensborgområdet. Med Dansk Kirke i Sydslesvig er indledt et samarbejde, som ventes at føre til aflevering af væsentlige dele af kirkens arkivalier incl. kirkebøger.

Arkivet deltog i flere *udstillinger*, således i den slægtshistoriske udstilling på Centralbiblioteket i maj måned, og en separat udstilling om arkivets arbejde indgik i arrangementerne omkring »Bibliotekets Dag« i september.

Nye arkivfortegnelser er udarbejdet til følgende større arkiver:

W.L. Christiansen, Flensborg, lokalpolitiker, f. 1920 (121 pk.)

Svend Johannsen, Slesvig, rektor, 1903-78 (15 pk.)

Lars H. Schubert, Flensborg og Husum, kontorchef, 1907-84 (12 pk.)

Familien Uldall, Flensborg (2 pk.)

Paul Wehlitz, lærer, Fovlløk og Slesvig, 1893-1962 (2 pk.)

Sydslesvigske Folkedansere, Flensborg 1935-72 (6 pk.)

Den danske børnegudstjeneste i Sydslesvig 1953-81 (4 pk.)

KFUM og KFUK i Sydslesvig 1948-86 (14 pk.)

Dansk Lærerforening, Flensborg-Sydslesvig 1922-83 (32 pk.)

Det lille Teater, Flensborg 1968-88 (27 pk.)

Den danske Menighed i Flensborg og Omegn 1921-73 (69 pk.)

Dansk Menighedspleje »Ansgar«, Flensborg 1924-75 (22 pk.)

Lars N. Henningsen

Institut for grænseregionsforskning, 1989

Som andre sunde bedrifter har Institut for grænseregionsforskning i 1989 både sået og høstet. Når afgrøderne er flere år undervejs, er glæden ved at køre i lade dobbelt.

Uddannelses- og arbejdsmarkedsforskningen er blevet udviklet med et nyt toårigt projekt om uddannelse som produktionsfaktor. På basis af detaljerede erhvervs- og uddannelsesoplysninger for 1980-1987 er det her formålet at tage de første skridt til en analyse af uddannelsesinvesteringernes nationaløkonomiske betydning. Et toårigt projekt i samarbejde med Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut om erhvervsuddannelse og regionaludvikling stod ved årets udgang foran sin snarlige afslutning. Institutets første større indsats på socialforskningens område er nu ligeledes nær sin afslutning. Det drejer sig om en omfattende journalbaseret afdækning af mønstrene i børn og unges anbringelse uden for eget hjem.

På det erhvervspolitiske felt har instituttet som led i Sønderjyllands EF-program påtaget sig at analysere serviceerhvervene i egnsudviklingskommunerne. Til arbejdet med at evaluere de erhvervsfremmeordninger, Sønderjyllands Amt har iværksat med sit Friamtsprogram og sit EF-program, er i årets løb kommet en undersøgelse af turismens betydning og fremtidsmuligheder i den dansk-tyske grænseregion. Opgaven udføres

sammen med Institut für Weltwirtschaft i Kiel, der skal levere en bredere erhvervspolitisk analyse. Det sker som en del af det grænseoverskridende program, landsregeringen og amtet har fået EF-støtte til. Programmet bringer således også instituttet ind i et samarbejde, som vi regner med at lære meget nyt af. Endelig er instituttet sammen med Handelshøjskole Syd og Sydjysk Universitetscenter gået ind i en erhvervsudviklingsanalyse, baseret på et interregionalt virksomhedspanel, der bygger på et samarbejde med en række andre europæiske forskningsinstitutter.

Der er i 1989 udgivet en oversigt, der bringer grænseregionale tal for Nord- og Sydslesvig i 1980'erne. Da det er en publikation, vi med mellemrum ønsker at udsende i revideret udgave, modtager vi gerne synspunkter på udvalg og præsentation. Efter et par års pause gik vi i 1989 igen på banen og gennemførte en ny grænsehandelsundersøgelse, hvor vi blandt andet lagde vægt på at tilgodese en række særlige informationsønsker i landsdelens handelsstandsforeninger.

Også i 1989 har instituttet for lokale interessenter påtaget sig en række mere kortvarige udredningsarbejder. Størst opmærksomhed vakte det, at vi for Sønderjyllands Erhvervsråd sammenlignede virksomheders anlægsomkostninger og driftsudgifter i Sønderjylland og Sydslesvig. For Tønder Tekniske Skole har vi udredt baggrunden for et påtænkt innovations- og produktudviklingscenter, og på tilsvarende vis for Tønder kommune baggrunden for et landbrugsakademi. Endelig skal her også nævnes det sidste led i en effektmåling af en informationskampagne, Arbejdstilsynets Kreds Sønderjylland foretog på rengøringsområdet for Alssund-kommunerne.

På den erhvervshistoriske linie er det i 1989 lykkedes at komme videre med to nye projekter. Instituttet har påtaget sig på videnskabeligt grundlag at skrive handelsuddannelsernes historie i Sønderborg. Og på tilsvarende vis er der taget fat på Naturgas Syds historie i et bredere økonomisk og politisk perspektiv. Begge projekter ventes afsluttet i løbet af 1990.

De to store mindretalshistoriske projekter er omsider nået til publiceringsfasen. Selvfølgelig jeg i november mine to bind »Det danske mindretal 1920-1945« for den filosofiske doktorgrad ved Aarhus Universitet. Henrik Becker-Christensens arbejde om det tyske mindretals historie 1920-1933 ventes tilsvarende udgivet i løbet af 1990. Det er antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet.

Arbejdet på det flerårige projekt om mødet mellem sprogene påregnes planmæssigt afsluttet i løbet af 1990. Karen Margrethe Pedersen har ydet et betydeligt bidrag til at etablere et europæisk netværk af sprogforskere med speciale i mindretalssprog. Det resulterede blandt andet i en vellykket konference på Knivsbjerg 28.-30. september 1989 om sprog og undervisning i det tyske, danske og frisiske mindretal. I samarbejdet herom deltog også Institut für Regionale Forschung und Information i Flensborg og ikke mindst rektor Hans Jürgen Nissen, Aabenraa, der leder den danske komité under The European Bureau for Lesser Used Languages.

1989 blev således et år, hvor ikke blot ældre og nyere linier kunne udvikles, men også de særlige grænseregionale aspekter krævede en forøget indsats.

Johan Peter Noack

Museer

Haderslev Museum

Som vanlig er det arkæologien, der vejer tungest i Haderslev Museums virksomhed. I 1989 blev det ialt 46 undersøgelser, hvilket er det næsthøjeste tal i museets historie. Set over en 10-årig periode er der sket en næsten firdobling af denne del af museets arbejde. Det skyldes først og fremmest, at vi takket være et godt samarbejde med amatørarkæologer og kommuner er blevet bedre til at »fange« de truede fortidsminder, men også at bygge- og anlægsaktiviteten i landsdelen fortsat er ganske høj. Den stærkt

Fra den nye udstilling af Ejsbolfundet.

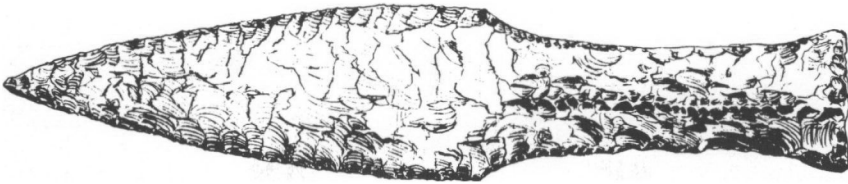

*Fra »Historisk Messe«, 8.-9. april 1989. Møllersvend Adolf Zielke demonstrerer bildning af møllesten.
Fot.: Olav B. Hansen.*

øgede arkæologiske aktivitet giver Museet en rigdom af fund og oplysninger til brug for fremtidens forskning, men den kan samtidig ikke undgå at påvirke det daglige arbejde med de øvrige opgaver. Når Museet på linie med en lang række andre offentlige institutioner i disse år får udhulet sine budgetter, vil det uvægerligt føre til en uholdbar situation, som der i løbet af den nærmeste fremtid må findes en løsning på.

Blandt de mange undersøgelser skal følgende fremhæves: En velbevaret marskdækket runddysse NØ for Højer samt to overpløjede gravhøje med begravelser fra sten- og bronzealder ved Gl. Ladegård nær Vojens. Fra den ældre jernalder: to bopladser med hustomter, den ene ved Ladegård øst for Haderslev, den anden i udkanten af Guderup på Als. Sidstnævnte udmærker sig ved særdeles gode bevaringsforhold bl.a. med mange knogler, der giver mulighed for at analysere husdyrholdets sammensætning. Lidt yngre er »æ vold« eller »Vendersvold« ved Ø. Løgum, som Museet både i 1988 og 1989 har haft lejlighed til at lave nogle snit igennem. Udgravningen gav her det overraskende resultat, at voldanlægget intet har med hverken vender eller vikinger at gøre, men er langt ældre: fra slutningen af 200-tallet e.Kr. Endelig skal nævnes påvisningen af en bebyggelse fra vikingetid/tidlig middelalder ved Nr. Løgum kirke samt udgravningen af en renaissancekælder under Hertug Hans' Hospital i Haderslev.

Gennem mange år har Museets indsamling af materiale vedrørende de sidste 100 års kulturhistorie ført en noget tilbagetrukket rolle. Vi får heldigvis stadig tilbudt en lang række forskellige genstande, som hver på sin måde er med til at supplere vores samlinger, men opfølgende undersøgelser med interviews, fotoregistreringer osv. bliver der kun

Flintdolke fra slutningen af stenalderen, fundet ved udgravning af gravhøj ved Gl. Ladegård nær Vojens.

sjældent tid til. For at rette lidt op på dette tog Museet i 1989 i samarbejde med Koldinghus initiativ til en kulturhistorisk undersøgelse af livet på »de store gårde«, som er så karakteristiske for Haderslev-egnen og for egnen mellem Haderslev og Kolding Fjord. Undersøgelsen, der udføres af etnologen Nina Fabricius, skal bl.a. munde ud i en udstilling på begge museer i sommeren 1991.

Besøgstallet på Haderslev Museum var i 1989 22.000, hvilket er uændret i forhold til året før. Der blev ialt afholdt ni særudstillinger, hvoraf Haderslev Kunstforening tegnede sig for de tre og Sønderjyllands Kunstmuseum for een. I samarbejde med fotogruppen Kama kunne der desuden vises den internationale fotoudstilling »Golden«, og af Danida lånte vi udstillingen »Den 3. verden og os«. Ålborg Historiske Museum stod bag »Ild, ler og potter«, om keramik og keramikfremstilling i middelalderen, og fra det tyske mindretal kom en udstilling lavet i anledning af »Bürgerverein zu Hadersleben«'s 150 års jubilæum. Endelig skal nævnes en særdeles velbesøgt udstilling af quiltede tæpper fra USA arrangeret i samarbejde med organisationen »The American Quilt«.

I Museets permanente udstilling bød året på adskillige både større og mindre ændringer. Der er etableret »lydkulisser« i to af oldtidsudstillingens panoramaer, en næsten 4 m lang båd fra Barsø har efter endt konservering på Nationalmuseet fundet vej til vikingetidsafsnittet og i flere montrer er der foretaget ændringer og/eller suppleringer. Den største ændring, siden den nye museumsbygning blev taget i brug i 1977, er dog nyopstillingen af våbenofferfundet fra Ejsbøl mose. På samme areal som før er det lykkedes at udstille en langt større del af fundets ca. 2500 oldsager. Samtidig er udstillingen ved hjælp af abstrakt anvendelse af modeller, tegninger og dias gjort mere indbydende og brugervenlig.

Museets formidlingsvirksomhed omfatter foruden udstillinger en lang række andre arrangementer. Skolerne tilbydes undervisning og vejledning, der afholdes foredrag, demonstrationer, ekskursioner, »åbent hus« dage, og som noget helt nyt forsøgte vi os i 1989 med en velbesøgt »Historisk Messe«, hvor 20 lokalhistoriske foreninger og arkiver fra Haderslev-egnen på hver sin »stand« præsenterede deres arbejde. Glemmes skal heller ikke familieaftenerne i juli på Frilandsmuseet, hvor Haderslev Turistforening traditionen tro havde sammensat et varieret underholdningsprogram, og efterårsferien, der denne gang bl.a. kunne byde på en demonstration af jernudvinding. Året 1989 sluttede med julestue med god omsætning af gammeldags julepynt, klippeark i Museets kiosk.

Steen W. Andersen

Aabenraa Museum og Jacob Michelsens gård i Kolstrup

Den etapevise forbedring af udstillingsrummene, som blev indledt i 1983, er også i 1989 nået føleligt videre. Der er lagt nyt trægulv i særudstillingssalen, anskaffet nye stole og

et par småborde. Endelig er det omfattende arbejde med opbygningen af en miljøsikker montre til Nybølmanden næsten afsluttet. Den gør, at det berømte bronzealdersskelet, der er færdigkonserveret i år, vil blive udstillet under så konstante forhold som muligt.

Museets drift er i 1989 blevet løftet ved usædvanligt mange særbevillinger. De er i sagens natur givet til enkeltstående opgaver efter ansøgning.

Blandt de tungestvejende er støtte fra Statens Museumsnævns Rådighedssum. Den er gået til sømandskoneundersøgelsen, til anskaffelse af et enestående Jes Jessen-byprospekt, til en basal registrering af kunstsamlingen og til køb af en andel i kunstmuseernes fælleskonservering. Ved den sidste har museet bundet sig til løbende at dække konserveringen af tre oliemalede billeder om året. At behovet er påtrængende, blev påvist i 1987 i en konserveringsrapport over museets samling af såvel skibsportrætter, lokalhistoriske oliemalerier og kunst.

Fra private fonde er der givet tilskud til to betydelige emner, der længe har været ønskemål. Der er dels restaureringen af ovnhuset ved Jacob Michelsens Gård, hvor hele ejendommen blev fredet i 1988, dels udgivelsen af en stor afhandling om aabenraasøfarten. Indsamlingerne i 1989 har nu bragt begge så vidt, at de vil blive ført ud i virkeligheden i 1990.

Lidt for sig står, at staten oven i de ekstra lokale tilskud har givet sin sædvanlige procentdel. Netop i 1989 gjorde det, at museet fik råd til at betale den ene halvdel af anskaffelsen af EDB-udstyr, hvor amtet betaler den anden halvdel. Sigtet er en decentralisering af bogholderiet, men desuden vil det give mange andre lettelser i kontorarbejdet.

Udover de konkrete opgaver i bygning og drift, er der i 1989 taget skridt til nogle spændende omlægninger. Museumspædagogstillingen bliver udvidet med tre timer til fuldt timetal og bestemt til en museumsfagligt uddannet, en etnolog eller lignende. Baggrunden er på den ene side, at vi i maj har måttet tage afsked med en kær medarbejder, Helle Denckert. På den anden side, at den, der får stillingen, også skal virke som faglig konsulent for det nye museum i Bov. Et samarbejde, der skal samordne og udbygge museernes varetagelse af det landbrug, der altid har været så vigtigt i Sønderjylland.

I 1989, tre år efter Franciska Clausens død, besluttede fonden for hendes samling endeligt, at den skal udstilles på Trapholt i Kolding og ikke ved museet i hendes fødeby. Til gengæld arbejdes der nu fra flere sider for at sikre den gamle Højspændingsværksbygning som et skibscenter, der med rødder i den store søfartstid forbinder fortidens metoder med nutidens havnevirksomhed.

Undersøgelse, forskning og indsamling

Den største samlede indsats har været fortsættelsen af sømandskoneundersøgelsen. Efter den første fase i 1986, hvor man i erindringer og interviews søgte tilbage mod sejlskibstiden, er der i 1989 interviewet om tiden efter 1940. Sigtet er den betydning, som ændringerne i sejladsformer har for kønsroller og familieliv. Det ses som før på

Hanna Knudsen, Dyrhave Løjt Sogn, fik til sit bryllup i 1939 en julekrybbe af sin franske svigerinde, der var katolik. Krybben stammede fra Delmonte, og den har hun siden efterlavet, i bemalet gibs, og foræret til bl.a. kollektivhuset Frydendal, Løjt kirkes konfirmandstue samt til familiemedlemmer.

Beretningen om hendes julekrybber, hvoraf den ældste ses øverst, er ikke ualmindelig for den måde, den ret nye juleskik slog rod i Sønderjylland.

baggrund af dels forskelle i de tre deltagende søfartsmuseers lokalområder, Fanø-Esbjerg, Svendborg-Thurø og Aabenraa-Løjt, dels almene samfundsmæssige ændringer.

Aabenraa-egnen er i denne periode karakteriseret ved, at sømandskonerne har levet ret isoleret uden mange andre ligestillede sømandsfamilier. Alligevel er det lykkedes at finde ligeså mange gode informanter som i de andre mere tætte søfartsområder, nemlig omkring 10 hvert sted.

Museets undersøgelser af begravelsesskikke og kirkegårde er blevet ført videre bl.a. som svar på den interesse, som man i lokalhistoriske foreninger og menighedsråd viser emnet. Det er sket flere steder i amtet, og det vil danne grundlag for, at Sønderjylland bliver inddraget i en landsdækkende undersøgelse i 1990. Ved siden af dette har det lovmæssige bevaringsarbejde med gravminderne fundet mere faste rammer. Udover Aabenraa, der virker som koordinator, bidrager museerne i Tønder og Sønderborg som sagkyndige for menighedsrådenes bevaringsforslag.

Det, at ovnhusindsamlingen er bragt så vidt, har givet anledning til, at de forskellige ovnformer er blevet nøjere undersøgt. Arbejdet udføres af restaureringsarkitekt John Kronborg Christensen, som også har hjulpet museet med en nøjere undersøgelse af Løjtstuen. Noget af det interessante er, at de store murede bageovne er blevet udført i meget forskellige former, og at de gerne var kombineret med andre ildsteder. Udover gruekedel, kan der f.eks. være maltkølle, røge-rum, eller et aftægtsildsted, der måske tilmed havde sin lille mini-ovn indmuret.

Sidst men ikke mindst har årets jule-udstilling om julekrybber medført, at denne tradition er blevet belyst. Forbavsende mange har henvendt sig, tilbudt udlån af deres krybber, og fortalt om, hvorfra de stammer, og hvordan de er blevet brugt i hjemmene. I sin kerne er det en katolsk tradition knyttet til Maria-dyrkelsen og kirken, men skikken er udbredt i hele Tyskland. Til Sønderjylland kom julekrybbeskikken i tysk tid, og den er derfor langt mere udbredt her end i resten af landet.

Særudstillinger og anden formidling

I særudstillingsvirksomheden veksler kunst med kulturhistoriske emner, og desuden stilles salen til rådighed for lokale amatørgrupper. Det sidste har fået form af to årlige udstillinger, som Kunstforeningen står for, og én, hvor fotoklubbens medlemmer viser deres produktion. I 1989 var Kunstforeningen tilmed gået sammen med Sønderjyllands Kunstmuseum om en stor sommerudstilling, hvis tema var nyere dansk landskabsmaleri.

Selv om de kulturhistoriske udstillinger overvejende bliver til ved indlån, så følger museet altid noget lokalt til. Det gjaldt også den fine Kähler-keramik-udstilling, som Den Gamle By i Aarhus havde stået for. Den blev vist i vinter og vandt genklang både for sin høje kvalitet, og fordi rigtig mange aabenraaere kendte tingene fra deres hverdag.

Noget tilsvarende gjaldt udstillingen fra Langelands Museum »Havetid«, hvor museet fik stor glæde af samarbejde med den lokale haveforening. Den føjede både enkelte genstande og et lille afsnit til udstillingen.

Efterårets store udstilling om fotografer i Aabenraa blev til i et frugtbart samarbejde mellem museet og Henrik Fangel, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, der også bestyrer Byhistorisk Forenings store billedsamling.

Den kunne i hovedsagen belyse alle byens kendte fotografer fra de ældste atelier'er i 1860-erne og op til fotograf Clausen, der virkede til godt 100 år senere. Udstillingen gav et nyt overblik over fotografer, samt et billede af perioden, hvor bygninger, personer og store begivenheder i Aabenraa blev genoplivet. I nogle interiørstillinger af atelier,

dagligstue og udstillingsvindue søgte vi at indfange den måde, som fotografiet ændrede vores hverdag. Billeder blev et helt dominerende middel for erindring og oplevelse.

Både ved denne udstilling og jule-krybbe-udstillingen er formidlingen udbygget med aktiviteter. Ved den første var det en populær findeleg i efterårsferien, der iøvrigt har stor lighed med den byvandring, som museet nu har fået trykt som led i kommunens sommerferieaktiviteter.

Museets traditionelle juletræ, som julekrybbe udstillingen er knyttet til, er næsten så velkendt, at den er overflødig at nævne. Men det at et stort antal børnegrupper kommer til det i tre adventsuger er en meget væsentlig indsats. Her forenes museets nære samarbejde med befolkningen om undersøgelse og indsamling med en levende formidling, der forhåbentlig får tag i mange børn. Lærer dem, at museer også er for dem.

Også ved de to årlige udstillingsweekender på Jacob Michelsens Gård, samt ved julestuen derude er samarbejdet med lokale og frivillige hjælpere centralt. Årets udstillings-emner var hovedrengøring og pottetøj, samt syning af kludsko. Ved alle er der indsamlet ny viden, ligesom den snak mellem gæster og museets folk, som præger køkken og stue på udstillingsdagene, altid giver yderligere bidrag.

Som nævnt i indledningen er efterspørgslen af foredrag, omvisninger m.m. steget. Henvendelserne går efter emner, hvor museet har en særlig viden. Flere er udført i nært samarbejde med venneforeningen, Aabenraa Folkeuniversitet eller for lokalhistoriske foreninger eller andre udenfor. Derved er emner som skibsportrætter, sømandskoner, aabenraa-fotografer, begravelsestraditioner og kirkegårde blevet formidlet. I forlængelse af idé-oplægget til et skibs-center m.m. i det gamle højspændingsværk har museet både leveret særømvisninger om havnen og medvirket til flere foredrag. Vi har tydeligt mærket en stor interesse og også forståelse for den betydning, som den historiske dimension har i byen og havnens nuværende virke.

Endelig kan det nævnes, at arbejdet med nyere tid har givet sig udtryk i to artikler om boligindretning og -brug til Arv og Eje, 1989.

Gaver og erhvervelser

Årets gaver og erhvervelser kan ikke fremhæves så meget for deres mængde; men derimod mere for deres indhold. Der er tale om flere særligt betydningsfulde ting og også om, at enkelte miljøer er blevet suppleret på en usædvanligt fyldig og velbeskrevet måde.

Mellem erhvervelserne træder Jes Jessens store byprospekt fra 1803 frem som et helt enestående klenodie. Meget taler for, at det har dannet forbillede for senere afbildninger af byen, og på det ses, som i en flad by-model, hovedtræk og enkeltheder i byen tydeligt. Det kan fungere som en hel anskuelsestavle, samtidig med at det i sig selv har været et typisk led i det velstående borgerskabs boligindretning. Netop på den tid blomstrede byens håndværk, og for det er et andet stykke et sigende udtryk. Det er et sjældent og velbevaret vippepejl af Lorenz Nielsen, som på bagsiden bærer hans etiket – det første i museets eje.

Mellem disse mere fremragende produkter kan nogle fine billeder, arbejder af Jes Jacobsen (1862-1888), nævnes. De er skænket af dødsboet efter Niels Jacobsen og supplerer museets gode samling af denne aabenraa-kunstner.

Museets samling af genstande, der belyser nationalitetskampen præges især af byens førende personer, ikke mindst Jomfru Fanny. Dertil er nu føjet et sjældent oliemaleri af Istedløven på sin oprindelige plads ved de danske krigergrave på Flensborg kirkegård.

Endvidere en smuk sølvtheopotte af sølvsmed Rohde, Aabenraa. En indskrift fortæller, at den blev skænket af taknemmelige sognebørn i Hjordkær til pastor Momme, da han måtte forlade dem efter »tre uforglemmelige Aar« i 1864.

Hermed er de mest iøjnefaldende godbidder nævnt, men lige så væsentligt er det, at nogle miljøer er blevet suppleret. Til søfartssamlingen er der i forbindelse med sømandskoneundersøgelsen indsamlet både fotografier og nogle typiske souvenirs. Hertil har også en af museets mest trofaste giverfamilier, kaptajnslægten Berg fra Løjt ved Mette Hansen Berg, bidraget. Hun har skænket både silkekjoler, bisonhale, nautilusskal og meget mere. Tilmed er alt forsynet med de omhyggeligste oplysninger. Endelig har en gammel aabenraadrenge, der blev kaptajn for ØK, skænket nogle nyere ting, bl.a. en engelsk log, og nogle gaver han fik som kaptajn i Siam. Til dem er der knyttet nogle ganske mærkelige, men alligevel typiske begivenheder.

Også landboernes liv er repræsenteret i gaverne. Det håndværk, der gerne var knyttet til mindre brug, er belyst ved en stor gave fra Bolderslev. Her virkede karetmageren ikke alene som træhåndværker, men også som spillemand, som det ses i hans nodebøger og i en trækharmonika. Senere levede hans enke af at strikke på bestilling, et ret overset kvindehåndværk, som her kommer frem i ordrebøger og strikkemaskine. Fra en gård i Dyrhave har museet modtaget en lang række nyere genstande, hvor ikke mindst mandens daglige arbejdsskjorter er værdifulde, idet de som regel slides op og kun yderst sjældent bliver overgivet til et museum. Til denne omfangsrige gave hørte også noget tidligere almindeligt køkkenudstyr, ternede gardiner, tørrestativ, margarinedåser, og en langbænk. Fra to byhjem har vi modtaget en hækasse og en brændselskasse.

Endelig kan det nævnes, at legetøjssamlingen er blevet fint udvidet med bl.a. en trægyngest.

Igen i 1989 har indkøbene til kunstafdelingen været holdt på et minimum. Samlingen af Ursula Reuter Christiansen, der bl.a. har lavet museets portal, er udvidet med et stort billede, Martha, fra 1988.

Birgitte Kragh

Museet på Sønderborg Slot

I 1989 blev museumsloven revideret. Forud var gået dels forskellige foreløbige, for museerne temmelig ødelæggende forslag, dels en lang række forhandlinger internt i museums kredse. Disse sidste var resulteret i en række ideer og forslag, som en enig museumsverden bakkede op. Slutresultatet blev nok en vis svækkelse af museernes fælles, kollegialt valgte samarbejdsorgan, Statens Museumsnævn, og en beklagelig nedtrapning af statens engagement i anstrengelserne på at sikre landets kulturarv, men blev på den anden side en del bedre end de første politiske signaler tydede på. Samtidig med at det økonomiske ansvar i højere grad blev lagt ud til de enkelte kommuner, betød en række bestemmelser en klar centralisering. Til de positive nyskabelser kom dels en bestemmelse til sikring af »Danekræ«, de naturhistoriske fund, dels en forpligtelse for museerne til at indgå i kommunernes arbejde med nyere tids kulturhistorie. De kommende år må vise, i hvor høj grad det lykkes museerne at klare de øgede opgaver, som de selv så stærkt har ønsket, samtidig med at de økonomiske rammer bliver strammere.

For Museet på Sønderborg Slot som for de fleste provinsmuseer er arbejdet med nyere tids kulturhistorie ikke noget nyt. Samarbejdet omkring restaurering af Cathrinesminde har nu stået på i adskillige år. Det lægger nok beslag på en del kræfter, men har også givet meget gode resultater. En del af undersøgelserne er i de senere år lagt frem i flere publikationer, – i 1989 således i en artikel af Inge Adriansen om Rendbjerg –

figurer i Sottrup sogn, – ligesom de i april var emne for to lærerkurser i samarbejde med amtscentralen. Arbejdet med teglværkerne og deres historie har desuden gjort det naturligt, at museet har engageret sig aktivt i det nystiftede »Industrihistorisk Selskab for Sønderjylland«. Et tilskud gjorde det muligt for to af museets medarbejdere at følge den sidste støbe-proces hos det gamle Sønderborg-firma Stein og Meyland fra morgen til aften gennem flere uger. Resultatet blev mere end 600 fotos og talrige notater, der vil blive fulgt op med interviews med nuværende og tidligere medarbejdere ved støberiet. Indsamling og bearbejdning af stof vedrørende russiske krigsfanger i Nordslesvig er i 1989 blevet intensiveret, takket være en fondsbevilling på 55.000 kr. Arbejdet forventes at resultere i en publikation, formentlig i 1991. Arbejdet med nyere tids kulturhistorie har også medført, at museet i 1989 var repræsenteret i forberedelserne til kirkegårdsregistreringen i Sønderjyllands amt, hvor museet indgår i en arbejdsgruppe sammen med museerne i Tønder og Aabenraa. Museet har også været med i styringsgruppen for den bygningsregistrering af huse fra før 1940 i Sønderborg, der skal resultere i udarbejdelsen af et Sønderborg-Atlas, udgivet af Planstyrelsen og kommunen. Hertil er også museets billedarkiv blevet benyttet. Endelig har museet fortsat indsamlingen af erindringer af andet materiale vedrørende gamle kostkikke, ældre perioders dagligdag og festkikke samt erindringsstof fra 2. verdenskrig.

Gennem en særbevilling fra miljøministeriet til museet er det lykkedes at få skaffet ingeniør Mogens Scott Hansen mulighed for at fortsætte sine grundige og detaljerede undersøgelser af den tyske sikringsstilling tværs over Sønderjylland fra 1. verdenskrig.

Den meget væsentlige side af museets virksomhed, grundlaget for kommende udstillings- og formidlingsvirksomhed, nemlig undersøgelser og indsamling af baggrundsviden, optager således en betydelig del af de ansattes tid.

Væsentlig også for museets udstillinger, både de faste og de midlertidige, er indsamlingsvirksomheden. Igen i 1989 vistest i marts, i forbindelse med en søndag, hvor der holdtes »åbent hus«, en stor udstilling af »årets gaver«. Det var påny en imponerende præsentation af flere hundrede enkeltnumre, skænkede af talrige af museets venner til samlingerne. Det er en fornem, omend meget broget, forevisning af genstande fra alle grene af den lokale historie og kultur til alle afdelinger af museet. Tyngdepunkterne var de to store værksteder, der var indgået året før, nemlig et sadelmagerværksted fra Hørup og et meget stort karetmagerværksted fra Ragebøl. Men mange andre almindelige eller sjældne, billige eller kostbare, vidnesbyrd om befolkningens interesse for og vilje til at støtte museet, kunne ses på udstillingen. 1989 har her ikke været nogen undtagelse – talrige genstande har fundet vej til museet, mange med godt baggrundsmateriale eller med en spændende historie knyttet til. Som sædvanlig har tekstsamlingen modtaget særlig mange ting, men også meget legetøj og gammelt skole-materiale er fint repræsenteret. Samlingerne fra de slesvigske krige og verdenskrigene er også supplerede med gode ting. En særpræget sølvpokal fortæller historien om et forlis og belønningen for den følgende redningsdåd, og lidt vemodigt er der ved at se et malet vindue fra det nu forsvundne hotel »Alssund« og en række ting fra den nedlagte søfartsskole.

Særlig vemod knytter sig til årets vel nok kostbareste gave, en meget fin og sjælden samling mønter fra de gottorpske hertuger og en lille samling medaljer, især fra Treårskrigen. De er kommet som testamentarisk gave fra gdr. Olav Bonefeld, der døde 1989. Han var en af museets trofaste støtter, der gennem årene flere gange havde forøget dets samlinger ved fornemme gaver, også som initiativtager til oprettelsen og energisk støtte til udviklingen af museets særlige mønt- og medaljesamling. Mange af hans tidligere gaver indgår i de faste udstillinger, og nu vil der yderligere blive brug for nye montrere,

både i 1700-tals rummet og i lokalet, der fortæller om Treårskrigen. Museet er ham megen tak skyldig.

Undersøgelser og gaver giver anledning til nye studier. I det forløbne år har flere af museets medarbejdere deltaget i forskellige faglige kurser og møder, og J.Slettebo foretog i foråret en studierejse til en række samlinger i Köln-området som led i forarbejdet til en publikation om keramikfundene fra huset Kirkegade 8. I.Adriansen, Hans H.Kristensen, Tove og J.Slettebo repræsenterer desuden museet i en række bestyrelser og faglige udvalg.

De forskellige undersøgelser og studier har bl.a. resulteret i en del større og mindre afhandlinger og artikler. Museets store kulturhistoriske arkiv har givet stof til Inge Adriansens artikel om »Slesvigske skikke og traditioner«, der udgjorde hovedafsnittet i Grænsforeningens årbog, og hendes fortsatte undersøgelser af folkeminderne og nationalfølelsen udmøntedes i 1989 i en artikel i »Unifolk«, årbog for Universitetets Institut for Folkemindevidenskab. Som medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift har Inge Adriansen selv udarbejdet en halv snes større eller mindre bidrag til anmeldelser, mens J.Slettebo leverede to artikler sammesteds. Det største arbejde var dog den 120 sider store og stofmættede artikel »Lokalhistorisk virksomhed i Sønderjylland 1889-1989«, som Inge Adriansen skrev sammen med Henrik Fangel til det digre jubilæumsbind af Sønderjyske Aarbøger. Hertil bidrog J.Slettebo med artiklen »Fotograferne og 1864«, og til »Nordslesvigske Museer« 1989 skrev han om maleren O.D.Ottesen og hans selvportrætter. Også flere forskere udenfor museet har udnyttet samlingerne i deres afhandlinger, ligesom museets fotograf har leveret illustrationer til forskellige publikationer.

De mange artikler, fordelt på mange årbøger og tidsskrifter, udgør kun en del af museets formidlingsvirksomhed. Til den udadvendte del hører også arbejdet med museernes fælles udstillingsvogn, der for museets vedkommende passes af vagtmester Arne Reggelsen og en del foredrag i foreninger, på højskoler og i forskellige grupper, lokalt eller længere væk. I det forløbne år er Inge Adriansen og J.Slettebo noteret for tilsammen ca. 30 foredrag udenfor huset. Der har desuden været arrangeret ialt 6 lærerkurser i årets løb. Hertil kommer de mange foredrag, der holdes på museet, ialt næsten 550, heraf knap 300 om de slesvigske krige, især 1864. Ialt fem af museets ansatte deles om dette arbejde, idet Arne Reggelsen og Alice Jensen trækker det store læs, især med emnet 1864, mens Ellen Weiss tager sig af de små. Ialt har godt 21.000 overværet et foredrag eller deltaget i en omvisning på museet. Til disse tal må iøvrigt lægges næsten 3.000 børn, der kom til årets december-arrangementer. De betod i år dels af en dukketeater-forestilling om slottets historie for 1.-4. klasse, dels i nissefortællinger midt i juleudstillingen, for forskolebørnene. Det blev en stor succes, der dog bandt flere medarbejdere i hele december måned.

Den umiddelbart mest iøjnefaldende del af museets udadvendte virksomhed er dog nok særudstillingerne. I forbindelse med det store arrangement »Keramik 89«, viste museet en udstilling af keramik fra oldtiden til vore dage med tyngdepunkterne dels i 1700-tals fundene fra Kirkegade 8, dels i to af egnens bedste og kendteste værksteder, Leo Enna i Dynt og Emil Ruge på Dybbøl – til begge modtog museet smukke gaver og kunne endda supplere med gode lån. I forbindelse med et andet større sønderjysk arrangement, Kniplingsfestivalen i Tønder, viste museet en stærkt udvidet udstilling af egne kniplinger samt enkelte lån af særlig fornemme genstande. Da Danfoss Kunstforening havde jubilæum, henlagdes også deres store og spændende udstilling, repræsenterende en række af landets bedste moderne kunstnere med maleri, skulptur og grafik, til museet.

Igennem flere år har et særligt udvalg under miljøministeriet (opr. under fredningsstyrelsen) arbejdet med forholdene omkring kampområderne på Dybbøl. Et omfattende materiale var indsamlet og bearbejdet og flere detaljeforslag udarbejdet, da der i 1989 viste sig mulighed for at skabe et egentligt center for oplysning om stedets historie. Der etableredes da en helt ny fondsbestyrelse, og det gamle udvalg begyndte at afvikles. Den nye bestyrelse udskrev en arkitektkonkurrence, hvortil ikke færre end 192 forslag blev indsendt. Riddersalen og en række tilstødende rum i nord- og vestfløjen blev derpå ramme om en helt usædvanlig udstilling: 600 løbende meter vægareal blev opstillet og samtlige forslag ophængt og udstillet for publikum i hele december. En komite, bestående af bestyrelsen, 3 fagdommere og 4 konsulenter gennemgik i et par uger omhyggeligt samtlige forslag og endte med at uddele en første, en anden, en tredje og fem fjerdepriser. Vinderne blev arkitekterne Ernst Lohse og Michael Freddie og deres meget usædvanlige projekt blev sammen med alle de øvrige flittigt besøgt de følgende uger.

Sommeren over havde museet to store, sideløbende udstillinger. Den ene »Fotografier fra 1864«, åbnede allerede i april. Den byggede dels på museets egen store fotosamling, dels på lån fra Det kgl. Bibliotek, Hærens Arkiv, Schleswig-Holsteinische Landesbibliotek i Kiel og Det danske Centralbibliotek i Flensborg. Denne udstilling, der var en stor succes, forlængedes flere gange og bagefter låntes en del af museets egne fotos ud til en udstilling, som Städtisches Museum, Flensborg, arrangerede om den fremragende fotograf Brandt. Den anden store sommerudstilling var den meget smukke jubilæumspræsentation »60 år med nål og tråd«, arrangeret af Selskabet til Håndarbejdets Fremme og suppleret med lån fra private i Sønderjylland, der i årenes løb har syet efter HF's mønstre. Til denne udstilling, der blev overordentlig vel besøgt, var også lånt genstande fra Kongehuset.

Sommerudstillingerne blev iøvrigt besøgt af både dronning Margrethe og dronning Ingrid samt af flere medlemmer af Kongehuset, ligesom Vesttysklands præsident Richard von Weizsäcker under sit officielle besøg i Danmark så fotoudstillingen fra 1864.

De to sommerudstillinger har, i sammenhæng med de øvrige velbesøgte særudstillinger, været afgørende for årets meget fine besøgstal, ialt 96.999. Det er godt 5.000 flere end året før, men det må også bemærkes, at besøgstallene altid har været lidt bedre i de år, hvor der har været vist en udstilling fra Håndarbejdets Fremme. Det store arbejde med den lange række af særudstillinger lønner sig klart, hvad angår antallet af gæster. Også museets øvrige formidlingsarbejde medvirker til at få mange gæster til huset, men det må ikke glemmes, at den mere anonyme, daglige arbejdsindsats er en absolut nødvendig forudsætning for, at formidling, foredrag, kurser, skoleundervisning og særudstillinger overhovedet kan gennemføres.

J. Slettebo

Museerne i Tønder:

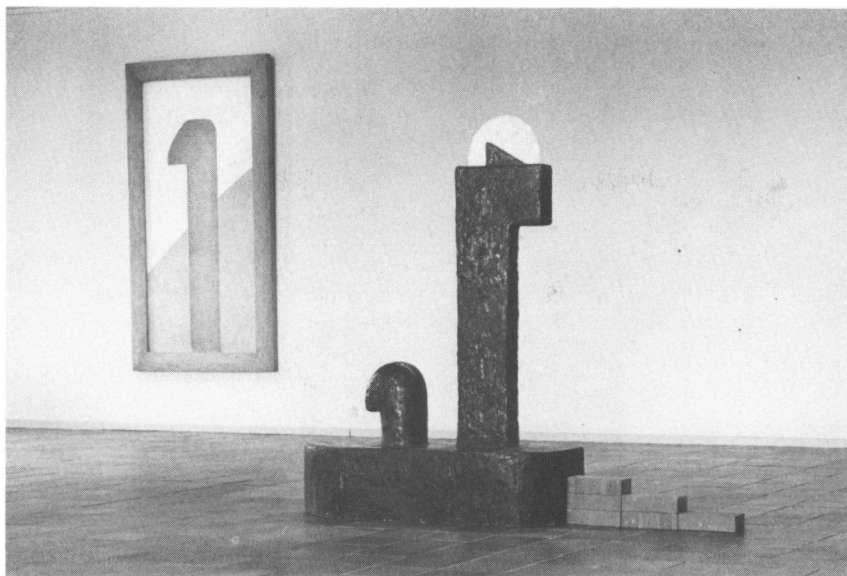
Sønderjyllands Kunstmuseum & Tønder Museum

Tønder Museum fik i 1989 sin egen inspektør. 1. august tiltrådte cand.mag. i historie og kunsthistorie Inger Lauridsen, og dermed var en efterhånden årelang forhandling om personalestrukturen ved Tønder Museum afsluttet. På det økonomisk-administrative område vil Tønder Museum dog være underlagt Sønderjyllands Kunstmuseum som følge af de to museers bygningsfællesskab.

Om personaleforholdene skal også nævnes, at håndarbejds lærer Inga Hammer frem til 1. august var projektansat med ordning af museets kniplingssamling som opgave. Den første Tønder Kniplefestival fandt sted i begyndelsen af juni, og hele museets

Kik ind i en af fængselscellerne på Tønder Museum under udstillingen »FORBRYDERBILLEDER«.

Fra Sønderjyllands Kunstmuseums separatudstilling med skulpturer og malerier af den islandske kunstner Sigurdur Gudmundsson.

bestand af kniplinger og tilhørende arbejdsredskaber var i den anledning udstillet og blev stor opmærksomhed til del fra de mange kniplingsentusiaster fra ind- og udland, der besøgte festivalen. Langtidsledig Bo Tonnesen var i jobtilbud på museerne fra januar til august og ydede museernes håndværkere en stor og værdifuld hjælp.

Museerne i Tønder fik i 1988 overdraget Pumpehuset i vandtårnsanlægget beliggende bagved museerne og anvendte dette i sommerhalvåret til en udstilling af den danske kunstner Ingvar Cronhammars enorme skulpturprojekt »The Gate«. Dette maskinobjekt bestående af bl.a. larmende turbiner, raslende jernkæder behængt med hestehår roterende i et vandbassin med et hvalkranium var som skabt til Pumpehusets rumarkitektur. »The Gate« blev for publikum et foruroligende og forunderligt møde, og for to 11-årige Tønderdrengene afstedkom mødet, at de fremstillede en model af »The Gate«. Modellen udstilledes på museerne, og et møde mellem Cronhammar og drengene blev bragt i stand.

Museerne håber, at man i de kommende år vil få økonomisk mulighed for en istandsættelse af Pumpehuset, således at det kan anvendes hele året.

Udover »The Gate« gennemførte kunstmuseet 12 særudstillinger, hvoraf de 4 afholdtes udenbys. Museet er gennem sine vedtægter forpligtet til at arrangere udstillinger andre steder i den sønderjyske landsdel. Således vistes på Haderslev Museum udstillingen »Vita Nova« om den abstrakte kunst i Danmark frem til Grønningens malere, og på Aabenraa Museum vistes i samarbejde med Aabenraa Kunstforening udstillingen »Danske Naturlyrikere«. Museet så gerne flere lignende arrangementer realiseret i landsdelen, men en stram økonomi og et lille personale sætter begrænsninger, ligesom mangelen på egnede udstillingslokaler er en væsentlig hindring.

Kristoffer Ovesen og Andy's begejstring over Ingvar Cronhammers skulpturprojekt THE GATE på Sønderjyllands Kunstmuseum førte til, at de selv fremstillede en model af THE GATE.

Hertil kommer, at museet for at udbrede kendskabet til sin eksistens viste udstillinger sammensat på grundlag af egen samling i henholdsvis Københavns kommunes udstillingsbygning Nikolaj og i Stadtmuseum Eckernförde.

Hjemme i Tønder vistes 8 udstillinger, hvoraf de 3; »Noordkunst«, en gruppeudstilling med arbejder af Margrete Sørensen, Claus Jensen, Jørgen Rytter, Kurt Børge Simonsen og Viera Collaro og 2 separatudstillinger med henholdsvis islændingen Sigurdur Gudmundsson og vesttyskeren Rainer Grodnick, alle handlede om den aktuelle nordeuropæiske/skandinaviske kunst.

Museet, der ejer en stor samling af dansk surrealisme fra 1930'rne og 40'rne, fejrede Wilhelm Freddie's 80årsdag med en ophængning af museets Freddie-samling, og med udstillingen »I virkeligheden« vistes med arbejder af bl.a. Poul Janus Ipsen, Anders Kirkegaard, H.C. Rylander og Poul Anker Bech disse kunstneres slægtsskab med surrealismen fra 30'rne og 40'rne. Museets egen surrealistisamling var iøvrigt genstand for mange udlån til udstillinger i udlandet, herunder museer i Frankfurt, Milano og Stockholm.

Sommerens store udstilling blev »Vorbilder/Nachbilder«, der viste unge nulevende østtyske kunstneres fortolkning af klassiske kunstværker i den europæiske kunsts historie. Museet markerede 200 året for den franske revolution med en udstilling, der omfattede en række samtidige stik, museet havde erhvervet på auktion for midler fra Andelselskabet Tønderhus Fond.

Tønder Museum arrangerede i samarbejde med Møntgården i Odense udstillingen »Forbryderbilleder«, der i efteråret vistes i museets fængselsceller i Porthuset. Udstillingen gav via sit dokumentariske materiale om forbrydere omkring 1867-70 et bevægende

indblik i datidens sociale vilkår, ligesom den orienterede om strafvilkårene. Specielt for børn var museet vært med menuen: vand og brød.

Med ansættelsen af den nye museumsinspektør påbegyndtes i Porthuset en ny-opstilling af den del af samlingerne, der belyser slottene Trøjborg, Tønderhus og Grøngård's historie. Arbejdet afstedkom bl.a. indretningen af et stenmagasin i Porthusets kælder og fører i 1990 til en renovering af Tønder Museums indre gård. Hele ny-opstillingen er foregået i et nært samarbejde med Sønderjyllands Amts Konserveringsanstalt (SAK) i Gram, og stenkonserverator Leif Vogensen, Ribe har været inddraget. I det hele taget har museet haft et nært samarbejde med SAK om løsningen af små og store forhold. Museets Tobaksmand blev i 1989 bragt til SAK for at blive konserveret.

Kunstmuseet tegnede i 1989 en anpart i Fælleskonserveringen, Århus og vil hvert år kunne få ca. 3 kunstværker konserveret. SAK forestår ikke konservering af malerier.

En hårdt tiltrængt facadebehandling af Tønder Museums bygninger påbegyndtes i 1989 og ventes afsluttet i 1991. Haveanlægget omkring Pumpehuset er ny-anlagt, og i kunstmuseumsbygningen er i kælderen indrettet bibliotek og mødelokale.

Tønder Museum modtager i stigende grad gaver fra private. En udvikling museet håber vil fortsætte, da det er helt afgørende for museets fortsatte opbygning af samlingerne, idet museets økonomi er lille.

Blandt gaverne skal nævnes en Föhrdragt med tilhørende dragtsølv udført af Wykguldsmeden L. Bortius (1804-1870) og en sukkerskål af kokosnød med fornemt sølvarbejde af Tønder-guldsmeden Poul Hansen (1757-1830). Blandt meget andet erhvervede museet for egne midler en Rømdragt. Museet påbegyndte registrering af sin genstandssamling på EDB.

Kunstmuseet købte efter ansøgning for midler fra Andelselskabet Tønderhus Fond maleriet Johan Rohde (1856-1935): Jydsk hedelandskab 1891, og for midler fra Statens Museumsnævn erhvervedes Albert Gottschalk (1866-1906): Fra det gamle kalkbrænderi 1883. For egne midler er erhvervet en lang række værker indenfor maleri, skulptur, foto, keramik, tin og grafik af såvel sønderjyske som danske og udenlandske kunstnere og kunsthåndværkere. Her skal fremhæves en omfattende samling af tin-arbejder af Mogens Ballin (1871-1914), en række franske bronzeskulpturer fra 2. halvdel af det 19. århundrede, samt en lydinstallation »Dachtrömmelmusik« udført af Ulrich Eller, Berlin. Sidstnævnte er opsat i museets trappehus.

Året igennem afholdtes foredrag og rundvisninger, ligesom Tønder Musikforening har haft en række arrangementer på museerne i Tønder. Besøgstallet var i 1989 ca. 24.000.

Ove Mogensen

Midtsønderjyllands Museum

Udstillingssæsonen 1989 indledtes traditionelt Palmesøndag d. 19. marts med åbning af museet og særudstillingen: »Køb ikke deres liv!«, lånt af Toldmuseet i København.

I 1972 blev der truffet en international aftale om import og eksport af dele og produkter af truede og stærkt truede dyre- og plantearter. Aftalen benævnes i forkortet form »CITES« og betyder, »Convention on International Trades in Endangered Species«, bedre kendt hos os som Washington Konventionen.

Den internationale aftale forpligter de tilsluttede lande til at begrænse al handel med produkter og dele af truede eller stærkt truede dyre- og plantearter, gennem forbud mod eller kontrol med indførsel af disse dele i de respektive lande.

De senere årtiers livlige chartertrafik til eksotiske rejsemål åbnede mulighed for at tusinder af turister fik lejlighed til at købe alle mulige souvenirs i fjerne lande, lige fra skind af plettede katte til brevåbnere skåret i elfenben.

Aftalen om forbud mod eller begrænset indførsel af truede arter forvaltes i det daglige af toldmyndighederne, som kontrollerer ind- og udførsel af disse ting.

Dyr og planter, der bliver optaget på CITES lister over truede eller stærkt truede arter, kan f.eks. kun indføres til Danmark, hvis der foreligger en udførselstilladelse fra produktets hjemland, samt en indførselstilladelse fra toldmyndighederne herhjemme. Overtrædes disse bestemmelser, medfører det konfiskation og eventuelt et bødeforlæg.

De skind, tasker, sko af krokodilleskind, armbånd, udstoppede dyr, skildpaddeskjold, slangeskind, kaktusser med meget mere, som i tidens løb er blevet frataget uheldige turister, blev opbevaret på Zoologisk Museum i København. Det var denne mængde af konfiskerede ting, der leverede genstande til den informative udstilling om Washington Konventionen, som Toldmuseet producerede i samarbejde med Dyrenes Beskyttelse og Zoologisk Museum i København, og som Midtsønderjyllands Museum åbnede med i 1989. 1250 skolebørn og deres lærere besøgte udstillingen frem til den 23. april.

Den næste udstilling om dinosaurer lånt fra Geologisk Museum i København, blev en publikumssucces lige fra åbningen d. 30. april (ca. 500 mennesker besøgte museet den søndag eftermiddag), og til udstillingen blev taget ned i begyndelsen af december, efter at udstillingsperioden var blevet forlænget med en måned.

Grundstammen i udstillingen, som ikke må forveksles med den udstilling af bevægelige gummikopier, der var opstillet i Tivoli samme år, udgjordes af fire store afstøbninger af dinosaurkranier fra The Tyrrell Museum of Palaeontology, i Drumheller i staten Alberta i Canada.

Konservator Sten Lennart Jacobsen fra Geologisk Museum havde med tilladelse fra

Dinosaurerne foran Midtsønderjyllands Museum.

den kanadiske regering fremstillet 4 flotte kopier i naturlig størrelse af 4 forskellige dinosaurarter, samt flere dele af andre dinosaurer, under et studieophold på Tyrrell museet. Disse afstøbninger, som gav et godt indtryk af størrelse og detaljer, blev omgærdet af en plancheudstilling om dinosaurerne og deres tidsalder, fremstillet i tekst, fotos og tegnede rekonstruktioner af de kolossale dyr.

Museet i Gram stod så at sige i dinosaurernes tegn i den tid udstillingen var åben. Udenfor på parkeringspladsen foran Slotskroen vogtede en model i naturlig størrelse af en *Diplodocus* over indkørslen, mens en *Triceratops* traskede fredeligt rundt og græssede foran museet.

For at få endags-turisterne i tale fremstillede museet en lille folder på dansk og tysk om museet og dinosaurudstillingen i 28.000 eksemplarer. Denne kørte vi selv rundt med til campingpladser og turistbureauer i et område syd for en linje mellem Varde og Kolding. At denne anstrengelse gav resultat kunne ses af det antal biler, der med »sneglehus« manøvrerede rundt på den i forvejen snævre parkeringsplads.

Desuden blev der sendt en flot plakat og en folder ud til samtlige uddannelsesinstitutioner i Sønderjyllands Amt, med tilbud om gratis rundvisning af 45 minutters varighed. 2977 skoleelever og deres lærere tog mod tilbuddet og besøgte dinosaurerne på Midtsønderjyllands Museum. Ialt besøgte ca. 19.000 mennesker museet i tiden fra den 30. april til den 30. november.

Medens dinosaurfeberen rasede på museet, blev det 14 meter lange skelet af en kaskelot, der strandede ved Henne Strand i 1984, klargjort på Sønderjyllands Amts Konserveringsværksted (SAK) til opsætning i det nu færdige Hvalhus på Gram Vandværksforenings grund overfor museet.

Konservator Thamdrup (SAK) bistod med værdifulde råd og vejledning, mens personale fra Midtsønderjyllands Museum samlede det to tons tunge skelet til ophængning.

En af de vanskeligste ting var at få rygsøjlen til at krumme rigtigt, så det så ud som om hvalen svømmede, og derefter få de enkelte ryghvirvler til at sidde fast.

Et ca. 10 meter langt rør i rustfrit stål med gradvis aftagende dimension, blev svejset sammen og bukket i den rigtige form efter en model. Herefter blev der boret hul igennem hvert enkelt hvirvellegeme, nøjagtigt i centrum, svarende til den dimension røret havde på det sted hvirvlen skulle placeres. Derefter blev hvirvlerne ført på plads på den bøjede stålstang, der var hængt op i loftet på hvalhuset. Hvert hvirvellegeme blev justeret på plads med små trækiler og afstandsklodser, hvorefter resultatet blev vurderet. – Det viste sig ikke at være godt nok. Svajet i brystregionen var for kraftigt. Så måtte alle hvirvlerne trækkes af stålstangen igen. Smedene blev tilkaldt og røret varmet og bukket til rette. På med alle hvirvler igen, kiler og afstandsklodser på plads og så ud at kigge igen. Nu var halen lidt forkert. Halehvirvlerne blev så taget af røret, hvorefter røret blev bukket/varmet på plads. Nu var det endelig i orden. Hver enkelt ryghvirvel blev nu tøjret med en tynd snor til loftsbjælkerne, for at forhindre at den høje torntap fik hvirvellegemet til at dreje rundt på stålrøret og lange en museumsansat en ufortjent øretæve.

Efter at rygsøjlen havde fået sit rigtige svaj blev hvirvlerne limet fast til stålrøret med en to-komponent PU-autolim til 1 kr. pr. gram. Næsten alle andre dele af skelettet blev limet sammen med denne lim med dyvler af rustfrit gevindstål.

Den 12. oktober klokken 14.00 blev »Hvalhuset« indviet af hvalforskeren Carl Chr. Kinze fra Zoologisk Museum i København, der velvilligt udlånte skelettet til museet. Efter talerne og de fine gaver, underholdt folkesangeren Rod Sinclair fra Ribe med gamle hvalfangersange.

Fra opsætningen af det to tons tunge kaskelotskelet.

Lene Christensen fra Arnum påbegyndte i efteråret en serie på fem store malerier, der i løbet af 1990 skal udsmykke det indvendige af hvalhuset. Motiverne skal vise enkelte situationer i en kaskelothvals liv, samt tjene til publikums forståelse af den meget særprægede form kaskelottens kranium har.

I november måned skete der et midlertidigt lederskifte på museet, idet museumsinspektør Flemming Roth fik to års orlov, til at følge sin kone Eva Roth til Zambia, hvor hun skulle fungere som landbrugsøkonom. For det tidsrum overtog geolog Gitte Bruun Jørgensen lederposten på Midtsønderjyllands Museum.

Da året afsluttedes med den traditionelle Julestue i museets smukke særudstillingssal, var museet blevet besøgt af 20.728 mennesker.

Martin Abrahamssen

Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum

Den 30. april 1989 blev den selvejende institution Museet for Frøslevlejren og Dansk Røde Kors Museum åbnet. For den officielle indvielse stod bestyrelsesformanden, rigsantikvar Olaf Olsen. Den nye museumskonstellation består af det tidligere Frøslevlejrens Museum og det nyetablerede Dansk Røde Kors Museum.

Formidling og forskning

Da museumslederen den 1. marts 1989 tiltrådte, var restaureringen af barak H4 og hovedvagtårnet, rammen om Museet for Frøslevlejren, endnu ikke tilendebragt, og museumsgenstandene var midlertidigt deponerede på Sønderborg Slot. I Dansk Røde Kors Museum var udstillingen under opbygning, forestået af projektleder i Dansk Røde Kors, cand.mag. Barbara Zalewski.

Eftersom indvielsen af museet var berammet til den 30. april, var den mest presserende opgave af alle at få udstillingerne på plads. For Dansk Røde Kors Museets vedkommende lykkedes dette stort set, omend der gennem hele 1989 til stadighed blev justeret på udstillingen. I december var udstillingen endeligt på plads. I Museet for Frøslevlejren lykkedes det at få udstillingen færdiggjort inden åbningen, men da restaureringen af bygningerne først var tilendebragt midt i marts, kunne der stort set kun blive tale om en rekonstruktion af den tidligere udstilling. Det var museets ambition at påbegynde en gennemgribende fornyelse af denne udstilling i 1989, men det nødvendige forarbejde hertil har været så omfattende og besværligt, at ambitionen for nærværende endnu ikke har kunnet opfyldes.

Museet viste i perioden 17. oktober-30. november en særudstilling om antinazisten og humanisten Carl von Ossietzky. Udstillingen var stillet til rådighed af DDR's ambassade i Danmark.

Museet stillede endvidere en række genstande til rådighed for en Røde Kors udstilling i Slesvig, arrangeret af Tysk Røde Kors. Museet fik en tilbagemelding om, at udstillingen, som blev vist i juni, havde været en succes.

Besøgmæssigt har 1989 været et godt år: i alt besøgte 59.788 gæster museet i perioden 30. april til 30. november, og der blev afholdt i alt 452 foredrag/omvisninger i museet. Ikke mindst skole- og uddannelsessøgende børn og unge benytter sig af museets tilbud om foredrag og omvisninger, idet denne kategori tegner sig for 343 af foredrag/omvisningerne. I alt 15.177 af gæsterne var skole- og uddannelsessøgende, som i følge med lærere har gratis adgang.

Et meget væsentligt mål på formidlings- og forskningsiden i 1989 var at få begyndt opbygningen af dels et bibliotek, dels et arkiv/magasin. Begge dele er helt nødvendige for fremtidig forskning og formidling, hvad enten det drejer sig om udstillinger eller publiceringer. Grundlaget for et godt bibliotek er blevet lagt i 1989, idet museet har anskaffet sig ca. 800 bind ad forskellig vej. Endvidere har museumslederen under et par længerevarende ophold i København gennemgået Frihedsmuseets dokument- og genstandsarkiver med henblik på lokalisering og overførsel af relevante dokumentaria til museet.

I 1989 har museumslederen holdt flere foredrag/forelæsninger ude omkring i landet.

Det mest omfattende skriftlige arbejde, som blev færdiggjort i 1989, var et bidrag til et internationalt symposium under Kiels Universitet »Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg«. Symposiet afholdes i april 1990 i anledning af 50-året for det tyske overfald på Danmark og Norge, og bidragene publiceres samlet i løbet af 1990.

Af udadvendt virksomhed i 1989 kan også peges på, at museet medvirkede ved to radioudsendelser på Danmarks Radios program 1. Dels var Frøslevlejrens historie temaat for en udsendelse i den historiske udsendelsesrække »Det var her det sket«, dels gav særudstillingen om Carl von Ossietzky anledning til en udsendelse, som trak paralleller mellem Nobel-fredsprismodtageren Ossietzky og modtageren af den samme pris i 1989, Dalai Lama.

Der har i 1989 været gode kontakter og godt samarbejde med beslægtede museer på landsplan. Museumslederen deltog f.eks. i et møde på Bangsbo Museet i Frederikshavn, hvor flere museer drøftede mulighederne for registrering og formidling af tyske befæstningsværker, som er opført her i landet fra 1940-45. På det lokale, amtslige plan, hvor museet har status som associeret medlem af amtsmuseumsrådet, er museumslederen i løbet af 1989 blevet fuldt optaget i det amtslige museumsinspektør- og formidlersamarbejde, som pågår mellem de statsanerkendte museer i amtet.

I samarbejde med Frihedsmuseet er der i 1989 blevet foretaget en affotografering af væsentlige dokumentaria, som er udstillet i Museet for Frøslevlejren. Initiativet er et led i Nationalmuseets »inter-aktiv videopladeprojekt«.

Registrering

Registreringen af indkomne genstande og dokumenter vedrørende *besættelsestiden* foregår ganske som før i et tæt samarbejde med Frihedsmuseet. I 1989 er der tilføjet 66 nye numre. Bl.a. har museet modtaget en originalprotokol over de Frøslevfanger, som i tidsrummet august-december 1944 blev behandlet i lejrens sygebarak. Protokollen blev på tysk forlangende ført af de danske læger blandt fangerne, som behandlede deres kammerater.

I 1989 registreredes Dansk Røde Kors dokumentaria af Dansk Røde Kors museumsprojekt, som virkede frem til årsskiftet 89/90. Dette registreringsarbejde har været en stor hjælp for museet i en periode, hvor der har været meget at se til etableringsmæssigt. Der vil i begyndelsen af 1990 foregå en overdragelsesforretning af dette registreringsarbejde.

1989 har i alle måder stået i etableringens tegn for museet. Brand- og tyverialarmer er blevet installeret, hensigtsmæssige kontorfaciliteter opbygget og betryggende magasin- og arkivfaciliteter tilvejebragt. Alt i alt har der været tale om betydelige nyanskaffelser til museet, som nu besidder de fysiske rammer, som er nødvendige for museumsdriften.

Ved etableringen den 1. marts overtog man personalet fra det tidligere Frøslevlejrens Museum. Det drejer sig om museumsbetjent Orla Petersen, og på free lance basis Lise Jakobsen, Inga Hartmann, Hans Bøjlund og Georg Schlätzner, som alle er skattede foredragsholdere/omvisere.

Pr. 1. oktober fik museet sin tredje fastansatte medarbejder, idet Lis Andersen Mågård blev ansat som 25-timers assistent.

Henrik Skov Kristensen

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 1989

Beretninger fra foreninger og arkiver
ved Henrik Fangel

Historisk Samfund for Sønderjylland

Årsberetning 1989-90 ved Hans H. Worsøe

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 19. maj 1990 årsmøde på Hostrups Hotel i Tønder. Godt 100 medlemmer var mødt frem for at deltage i mødet, der begyndte med egnsangen »For en fremmed barsk og fattig«.

Ved generalforsamlingen, der som dirigent havde formanden for Tønder amtskreds af Historisk Samfund, overlærer Peter Madsen, Løgumkloster, aflagde formanden, landsarkivar Hans H. Worsøe følgende beretning fra styrelsen:

Både indadtil og udadtil var den mest markante begivenhed i det forløbne år uden tvivl vort medlemskrift Sønderjyske Årbøgers – 100 års jubilæum. Kun ganske få, og vi har vel lov at sige: særligt betydningsfulde tidsskrifter når at passere en sådan mærkedag. Vi fandt det derfor rimeligt at sætte en del kræfter ind på at markere dagen på en sådan måde, at medlemmerne fik et blivende gode ud af det, og samtidig sådan, at vi skabte opmærksomhed omkring årbøgerne også udenfor vor medlemskare. Vi havde også noget at leve op til – 75 års jubilæet i 1964 var jo blevet fejret med udgivelsen af en statelig årgang af Sønderjyske Årbøger, som senere er blevet meget efterspurgt.

100-årsjubilæumsårgangen skulle gerne foreligge på den fastsatte jubilæumsdag, den 3. november 1989. Og det lykkedes, selvom bindet blev på ikke færre end 604 sider med over 160 illustrationer. For første gang flottede vi os med et omslag i 4 farver, som også har været med til at gøre bogen synlig i boghandlervinduerne. De 20 artikler spænder vidt – lige fra de sagnomspundne anglere i folkevandringstiden til de to nationale mindretals vilkår i 1980'erne. Der er både godt læsestof i form af erindringer og videnskabelige afhandlinger på højt niveau. Talrige nye forskningsresultater er fremlagt på en lettilgængelig måde, og det er tydeligt, at vor tids særlige interesseområder slår igennem med en overvægt af artikler vedr. handels- og erhvervshistorien, økonomiske og

sociale forhold samt almen kulturhistorie. Det særlige præg af grænseland går dog som en rød tråd gennem hele årgangen.

Noget for sig er Henrik Fangels og Inge Adriansens store beretning om det lokalhistoriske arbejde gennem 100 år. Denne beretning giver perspektivet bag afsnittet om det forløbne års virksomhed i landsdelens mange arkiver, museer og forskningsinstitutioner og bag de tre tidligere formænds beretninger om deres tid i Historisk Samfunds styrelse. Det historiske arbejde i landsdelen både i fortid og nutid er således tilgodeset, og naturligvis savnes heller ikke det sædvanlige afsnit med større og mindre boganmeldelser.

Vi er glade for, at det lykkedes at samle så mange medarbejdere om denne jubilæumsårgang, og vi håber, at den på værdig vis vil markere og fastholde Sønderjyske Årbøgers traditionelle plads blandt vore mest lødige historiske tidsskrifter.

Ud over jubilæumsårgangen blev mærkedagen fejret med fhv. skoleinspektør Børge Barløses store register til samtlige årgange 1889-1988. Denne bog er blevet til gennem 6 års myreflittigt arbejde. Uden nogen form for moderne EDB-teknik har Barløse skabt et hjælpemiddel, som let og hurtigt gør det muligt at finde frem til oplysningerne, som findes på de ca. 28000 sider, der gennem årene er publiceret i Sønderjyske Årbøger. Bogen rummer et kombineret sted- og sageregister og et personregister på ca. 13.000 navne, så vidt muligt med oplysning om hver enkelts data, stilling og bopæl, altså på det nærmeste en slags sønderjysk personalhistorisk leksikon i miniformat. Bogen afsluttes af overbibliotekar Niels H. Kragh-Nielsens fortegnelse over alle årganges artikler og anmeldelser. Der er tale om et hjælpemiddel af sjælden kvalitet, som vil få betydning for studiet af Sønderjyllands historie fremover. Historisk Samfund skylder Børge Barløse stor tak for et enestående og helt uegennyttigt arbejde. Alle, der havde bestilt registeret inden 1. sept. 1989, kunne erhverve den store bog – der er tilsammen 487 tættrykte sider – for et ekspeditionsgebyr på 50 kr. Der var således i realiteten tale om en jubilæumsgave til de af vore medlemmer, der ville benytte sig af dette tilbud. Det var der glædeligvis mange, der gjorde. Prisen er nu 150 kr. + ekspedition, og det er stadig billigt. Jeg kan derfor kun opfordre dem, som endnu ikke har erhvervet bogen, til at indhente det forsømte. De vil ikke fortryde det.

Historisk Samfund har i jubilæumsåret, hvor også 50-året for Skriftrækken blev fejret, udgivet følgende 5 bøger:

Den 23. maj udkom på fhv. landsarkivar P.Kr.Iversens 75 års fødselsdag hans udgave af Gram og Nybøl godsers revisionsprotokol fra 1761. Bogen udkom i Studierien og indeholdt endvidere en bibliografi over Iversens historiske forfatterskab. Revisionsprotokollen er en enestående kilde til landbrugshistorien i anden halvdel af 1700-tallet, idet den gælder for gård optegner

fæsterens navn, hans familie, formueforhold, afgifter til godset, bygningernes udseende og tilstand, avl, besætning, redskaber, arbejdskraft og meget mere. Udgivelsen var støttet af Laurids og Augusta Dahls Mindelegat, Dansk Kultursamfund, Landbohistorisk Støttekreds og Gram kommune.

I sommeren 1989 udkom Svend Falkner Sørensens bog »Faneflugt?«, der handler om de dansksindede sønderjyske krigsdeltagere, som under den første verdenskrig gik over grænsen til Danmark for at undgå tysk krigstjeneste. Udgivelsen blev betalt ved et rundhåndet beløb fra Floranders legat. Bogen er blevet godt modtaget af anmelderne og salget er absolut tilfredsstillende.

Skriftrækkens 50 års jubilæum blev markeret med Troels Finks bog om »Landsbyfællesskabet i Rinkenæs 1550-1769«, der forelå d. 3. november, således at den kunne præsenteres ved receptionen. Mens landsbyfællesskabets indførelse normalt fortaber sig i middelalderens mørke, kan den i Rinkenæs tidsfæstes helt nøje til året 1550. Da indgik brødrene Ahlefeld på Søgård og hertug Hans d.Æ. nemlig en aftale om opmåling af byens tilliggende, som hidtil havde været såkaldt »gribsjord«. Dernæst følges landsbyfællesskabets mange forskellige funktioner, også i forholdet til myndighederne, frem til udskiftningen i 1769. Bogen er blevet godt modtaget og salget af den fortsætter stadig. Udgivelsen blev sikret af Carlsbergfondet.

1989 bragte også et nyt bind i den lille erindringsserie med Sønderjyske Levnedsløb. Det var Christine Plovs erindringer fra tiden 1871-1920, hvor hun skildrer sin opvækst i Starup, ungdomsårene i Rinkenæs, seminarietiden i Augustenborg og læreårene i Avnbøl og Kvistrup. Frk. Plovs erindringer har fået den bedste modtagelse i pressen. Jyllandsposten skrev f.eks.: »Beskrivelserne af, hvordan det var at være dansk og navnlig dansk lærerinde under tysk herredømme, er både bevægende og oprørende ... hun har sans for at slå ned netop der, hvor tingene tegner sig skarpt og kan med replikker og kommentarer illustrere både det dystre og det muntre«. I »Grænsen« blev bogen kort og godt betegnet som »en perle«. Bogen kom kort før jul og sælges stadig godt. Det er måske en ide at sikre sig et eksemplar i tide, hvis det ikke endnu er sket. Bogen, der blev sikret takket være tilskud fra A.Goods personalhistoriske fond, Nykredit og Lærerstandens Brandforsikring, blev redigeret af bibliotekar Niels Kragh-Nielsen, Rødding. Kragh-Nielsen trak sig i forbindelse med generalforsamlingen i 1989 ud af styrelsen og skriftudvalget, men færdiggjorde altså Plovs erindringer. Han efterfulgtes af arkivar Bjørn Poulsen, Flensborg.

Endelig udgav Historisk Samfund i 1989 et hæfte i den fjerde af vore skriftserier, nemlig Sønderjyske Billeder, som udgives i samarbejde med Institut for sønderjysk Lokalhistorie. Vores tidligere formand Poul Andersen leverede

teksten til fotograf C.C. Biehls billeder fra Gråsten og omegn, mens billederne blev fremdraget af Henrik Fangel. Udgivelsen blev støttet af Sønderhav og omegns Mødehuslegat og desuden fra lokal side.

Vi vil gerne under ét takke alle, der har givet bidrag til vore udgivelser.

Inden omtalen af jubilæerne afsluttes, vil det også være på sin plads at nævne, at selve jubilæumsdagen, fredag d. 3. november 1989 blev fejret med en velbesøgt reception på Landsarkivet, hvor de nye publikationer blev præsenteret, og hvor vi havde lejlighed til at se bl.a. repræsentanter for de fonds, som havde ydet os støtte, og takke dem på det hjerteligste. Denne tak være hermed gentaget. Om aftenen mødtes styrelsen med indbudte gæster og tidligere styrelsesmedlemmer til en middag i Borgerforeningen i Flensborg, hvor der blev holdt taler og overbragt gratulationer, bl.a. fra formanden for Dansk historisk Fællesforening, rigsarkivar Vagn Dybdahl, og formanden for SLF, overarkivar Finn H. Lauridsen. Forud for jubilæumsdagen havde styrelsen besluttet at udnævne tre nye æresmedlemmer, hvis indsats på hvert sit område havde været afgørende for Historisk Samfund inden for de sidste år. Til æresmedlem udnævntes fru Inger Bjørn Svensson, redaktør af Sønderjysk Månedsskrift 1963-86, Poul Andersen, formand for Historisk Samfund for Sønderjylland 1980-86, og fhv. skoleinspektør Børge Barløse, hvis indsats med 100-årsregisteret er omtalt ovenfor. Udnævnelserne blev fulgt op af varmt bifald fra de tilstedeværende og takketaler fra de overraskede nye æresmedlemmer.

Jubilæer koster penge, vore danner ingen undtagelse, men vi synes, at vi med de nye publikationer, som har slugt langt den overvejende del af de penge, der er blevet brugt på jubilæerne, har givet medlemmerne noget af værdi. En stor del af de anvendte penge bestod af tilskud, som var modtaget netop til disse specielle publikationsformål, ligesom det var tilfældet med de opsparede midler til afslutningen af Åbenrå kommunes historie for få år siden. Vi har hermed opbrugt langt den overvejende del af vore opsparede midler, og da vi samtidig omkring årsskiftet havde et større momstilgodehavende hos toldvæsenet, kunne vi for første gang i mange år se bunden af Historisk Samfunds pengekasse. Vi kan berolige med, at den nu atter er ved at være dækket, men det var en oplevelse, der manede til eftertanke. Vi har derfor i styrelsen holdt ekstra møder for at drøfte økonomien og eftertiden, hvilket har resulteret i et stramt budget for 1990, hvor de enkelte grene af vor virksomhed skal være i balance. Da portoudgifter efterhånden er blevet meget belastende, idet hver medlemsudsendelse nu koster over 10.000 kr., har vi besluttet at begrænse medlemsudsendelserne til 2 årlige udsendelser, nemlig en om foråret med indkaldelse til generalforsamlingen og en om efteråret med Sønderjyske Årbøger. Dette kræver øget planlægning bl.a. med hensyn til egnsvandringen, men

vi håber, at det ikke vil blive til større ulempe for nogen, 20.000 kr. er trods alt også penge at spare. Der vil under regnskabsgennemgangen blive lejlighed til at komme ind på økonomien en gang til.

Med en så fyldig omtale af aktiviteterne omkring de to jubilæer må beretningen om vore andre aktiviteter blive mere summarisk, uden at der dermed ligger nogen vægtning i dette.

Arbejdet i vore 5 amtskredse er fortsat på samme udmærkede vis med afholdelse af udflugter, foredrag og møder med de andre historiske organisationer i pågældende områder. Dette er en kontakt, som vi lægger stor vægt på, og som vi håber kan blive så omfattende som muligt. Det var i 1989 Sønderborg Amtskreds, der stod for den Historiske Søndag, som med god tilslutning fandt sted den 11. juni. I Haderslev amtskreds har vor mangeårige amtsformand Søren Rasmussen passeret de 70 og trukket sig tilbage, og jeg vil gerne på dette sted takke Søren Rasmussen for hans helhjertede indsats for Historisk Samfund.

Årets store egnsvandring kunne afvikles med samtlige deltagere på en dag. Det var denne gang en mindre tur, idet vi havde valgt at bese det nyrestaurerede Koldinghus under vejledning af »slotsherren« museumssinspektør Dedenroth Schou og museet på Trapholt, hvor der netop var en udstilling af Aabenraa-maleren Franziska Clausens efterladte værker. Turen afsluttedes på Skamlingsbanken, hvor Inge Adriansens levende foredrag var inspireret af de historiske omgivelser og tidens rørelser, som derved blev sat i et større perspektiv. Af de øvrige aktiviteter kan nævnes, at foredragsrækken om Sønderjyllands historie blev afsluttet i foråret 1989 med de sidste 4 foredrag på Landsarkivet.

Sønderjysk Månedsskrift udkom i 1989 med 10 hæfter på ialt 344 sider. Maj nummeret var et særnummer om Vesteregnet som en hilsen til Peter Kr. Iversen på 75-års dagen og julinummet markerede 350-årsdagen for fundet af det første guldhorn. Også 125-året for slaget på Dybbøl Banke blev markeret af Månedsskriftet, men i øvrigt er årgangen, ligesom de fleste af Månedsskriftets årgange, præget af stor spredning tidsmæssigt i artiklernes indhold. Dette vil vi gerne fastholde, og månedsskriftets redaktion vil gerne opfordre alle, der har noget på hjerte til at indsende manuskripter, der handler om Sønderjyllands historie i bred forstand. Også i årgang 1989 var der farvebilleder, som ganske vist koster en del, men som vi tror, at læserne sætter pris på, og som i hvert fald er en tilfredsstillelse for redaktionen i den meget fine gengivelse, som Aabenraa Bogtrykkeri har leveret. Månedsskriftet har i 1989 kunnet fastholde sit abonnementstal, ja der er endog tale om en lille stigning til ca. 2200. Trods dette er det imidlertid ikke muligt at udsende månedsskriftet uden tilskud. Der er i 1989 modtaget ialt 95.000 i tilskud fra forskellige side, og der er grund til

at være vore sponsorer og annoncører stor tak skyldig, ikke mindst for deres trofasthed.

Også Historisk Samfunds medlemsskare må vi være taknemmelige for trofasthed, idet vi i jubilæumsåret har kunnet fastholde medlemstallet, som senest er opgjort til 2850. En forøgelse kræver en intensiv hvervning, som det kan være svært at få tid til ind mellem de mange aktiviteter. Vi håber ved hjælp af det kombinerede kontingent og abonnement på Månedsskriftet, som vi indførte for et par år siden, dog at kunne få en større del af de interesserede til at være med begge steder. Det er jo dog to sider af samme sag. At der også er interesse for vort arbejde uden for landsdelen fik vi et bevis for, da vi her i vinter blev ringet op af en advokat i Hjørring, som kunne meddele os, at et medlem der, Jørgen Rasmussen Ris, havde testamenteret 5000 kr. til Historisk Samfund, en gestus, som vi er meget taknemmelig for, og som burde kunne tjene som forbillede.

Inden for styrelsen er der sket en omfordeling af opgaverne, idet Henrik Fangel ved årets udgang på grund af et stort arbejdspress afgav sekretærposten, som siden da har været varetaget af Hans Schultz Hansen som konstitueret sekretær. Der er samtidig sket en omlægning af nogle arbejds gange, hvor vi har kunnet trække på personalet på Institut for Sønderjysk lokalhistorie.

Historisk Samfunds kontor har siden 1984 været ledet af Vera Molberg Hansen, der imidlertid nu har foretrukket det private erhvervsliv. Vera Molberg har sammen med kassereren taget det store slæb med de mange bogbestillinger omkring jubilæet og indkøringen af vort EDB-system, og styrelsen vil gerne her takke for den gode indsats. Den samme taknemmelighed vil vi gerne udtrykke over for fru Xenia Schaumburg, der ligeledes gennem en årrække har stillet sin arbejdskraft til vor disposition, når det brændte på. Mange gode kræfter har virket sammen og utallige arbejdstimer er blevet anvendt for Historisk Samfund, for at vi i jubilæumsåret kunne markere os på en værdig måde. Vi håber, at medlemmerne synes, at det er lykkedes.

Styrelsens beretning blev godkendt af forsamlingen. Derefter fremlagde kassereren, afdelingsleder Rasmus Callesen, regnskabet for 1989. Det store underskud blev forklaret med forbruget af henlagte, øremærkede midler i forbindelse med Sønderjyske Årbøgers 100 års jubilæum i 1989, først og fremmest til registret til årbøgerne 1889-1988. Regnskabet bringes s. 281f. Erik Rytter, Sønderborg, stillede spørgsmål til revisorernes påtegning, der lyder således: »Foranstående regnskab og status er stikprøvevis gennemgået og på baggrund heraf må regnskabet antages at være kompetent og korrekt bogført. Af status er enkelte poster objektivt kontrolleret og øvrige poster er sandsynliggjort«. Rytter fandt, at revisorernes godkendelse af regnskabet var for vag. Kassereren og formanden svarede hertil, at påtegningen skulle ses i sammenhæng med de generalforsamlingsvalgte revisorers ønske om en regnskabs gennemgang ved et revisorfirma, en opfordring, som

styrelsen netop havde besluttet at følge. En sådan ordning fandt Rytter tilfredsstillende.

Ved de efterfølgende valg genvalgte Bjørn Poulsen, Lars N. Henningsen, Rasmus Callesen og Hans Schultz Hansen til styrelsen, mens redaktør Jørn Buch nyvalgte til den ledige styrelsespost. Som revisor genvalgte Sven Andresen, mens den hidtidige revisorsuppleant Fr. Rudolph nyvalgte i stedet for Sv. Lyck, der har ønsket at trække sig tilbage. Formanden rettede en tak til Lyck for 20 års revisionsarbejde.

Under eventuelt præsenterede formanden H. V. Gregersens netop udkomne bog om den senmiddelalderlige ødelægning, der havde ført til, at Sønderjylland var blevet »skævt«, ligesom han gav nogle meddelelser om egnsvandringen. B. Lewandowski ønskede, at Historisk Samfund koordinerede sin egnsvandring med Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, så datosammenfald kunne undgås. Dette lovede man at forsøge.

I overensstemmelse med det fine vejr sluttede generalforsamlingen med Jeppe Aakjærs »Se dig ud en sommerdag«.

Efter generalforsamlingen var der foredrag ved professor, dr. phil. Henning Poulsen, Århus Universitet, om »besættelsespolitikken 1940-45«. Foredraget, der påhørtes med stor interesse, koncentrerede sig især om de første måneder efter den 9. april 1940. Henning Poulsen påpegede, hvorledes den danske regering prioriterede Danmarks suverænitæt højere end landets neutralitet, og han sammenlignede den særlige danske udvikling med forholdene i andre besatte lande.

Årsmødet sluttede med sangen »Venner, ser på Danmarks kort«.

Haderslev amtskreds

Haderslev Amtskreds havde søndag d. 1. juni arrangeret en sommerudflugt, hvis hovedemne var Postvæsenets historie. Turen startede ved Grarup Kirke, hvor skolekonsulent Karl Erik Olesen kort fortalte om stedet og kirken. Derefter overtog lederen af byhistorisk arkiv i Haderslev Jakob Røjskær og fortalte om postvæsenets historie set fra Svenske Postvej. Aftenen sluttede med kaffe på Aarø Sund Badehotel, hvor cand. agro. lærer Keld Nørgård engageret fortalte om posthistorie ud fra poststemplernes oplysninger. Der deltog ca. 60 i denne sommerudflugt. Generalforsamlingen blev i 1989 holdt på Brødre-menhedens Hotel, hvor Jørn Buch afsluttede med et engageret foredrag om aktuelle grænselandsproblemer.

Ved udløbet af valgperioden havde den mangeårige formand for amtskredsen Søren Rasmussen meddelt, at han af helbredsmæssige årsager måtte give afkald på at lade sig genopstille.

Den 18. juni afgik Søren Rasmussen ved døden. Der skal her lyde en varm tak fra medlemmerne og styrelsens øvrige medlemmer for det store arbejde, han gennem årene har lagt i foreningen.

Karl Erik Olesen

Aabenraa amtskreds

Den 27. april holdtes generalforsamling i Billedsalen på Folkehjem, Aabenraa.

Efter generalforsamlingen holdt Anne-Helene Michelsen, Jakob Michelsens gård, et lysbilledforedrag med emnet »Dansk madkultur fra stenalderen til i dag«.

Onsdag d. 7. juni havde amtskredsen i samarbejde med Lokalhistorisk forening for Rødekro og Aabenraa og Omegns Turistforening arrangeret en historisk aftentur i den

sydlige del af Rødekro kommune. Man besøgte Hjulgraven i Hjordkær, Egvad og Hellevad kirker og sluttede med et foredrag af dr. phil H. V. Gregersen om præsten Niels Heldvad i Hellevad kirkekro. Der var fin tilslutning til arrangementet.

Den 22. november havde amtskredsens bestyrelse indbudt til det årlige fællesmøde for historiske foreninger og arkiver.

I år mødtes man i Bovrup, hvor den lokale bestyrelse viste deres lokaler i den gl. skole. Der blev sluttet af på Bovrup kro, hvor de forskellige foreninger fortalte om deres arbejde, og man udvekslede årsskrifter. Højskolelærer Erik Lindsø, Danebod, fortalte om Historisk Samfunds arbejde.

Der har været holdt hjemstavns møder i Varnæs og Bovrup, som amtskredsen lige som de tidligere har støttet.

I 1989/90 har amtskredsen haft et samarbejde med Byhistorisk forening, Aabenraa og Aabenraa Museums Venner om indbydelse til 3 foredrags-arrangementer. Hver af foreningerne har stået for et foredrag. To fandt sted i efteråret, og det sidste, som Aabenraa amtskreds stod for, fandt sted d. 24. januar. Fhv. højskoleforstander Karl Andresen, Kollund, holdt foredrag med emnet: »På troens overdrev« i Landsarkivets foredragssal. Den 10. februar var amtskredsen medindbyder til en afstemningsfest i Billedsalen på Folkhjem. Grænseforeningen og foreningen Norden stod for tilrettelæggelsen.

H. H. Bang

Sønderborg amtskreds

Sønderborg amtskreds holdt den 25. april 1989 generalforsamling i Egen Forsamlingshus, hvor Valdemar Dreyer for ca. 25 deltagere fortalte om »skæbnedøgn for vore oldeforældre« – om de krigsskibe og søslag, der havde været med til at sætte præg på krigen i 1864, men som ikke have fået samme bevågenhed som krigen til lands.

Den 11. juni var amtskredsen vært ved den »historiske søndag«, hvor der var fokuseret på Nybøl herred. Pastor Günter Weitling fortalte om Nybøl kirke, der ligger ved det gamle tingsted, Hans Peter Rasmussen redegjorde ved Nydam mose for Nydamselskabets aktiviteter og bestræbelser på at finde endnu en Nydambåd, Inge Adriansen berettede ved skanse IV på Dybbøl om kampene i 1864, og der var »åbent hus« på Sandbjerg slot, der indeholder adskillige minder om familien Reventlow, der i sin tid besad slottet. Der var i alt ca. 300 deltagere.

Endelig fandt det årlige møde med de lokalhistoriske arkiver og samlinger i det gamle Sønderborg amts område sted den 7. november 1989 på Cathrinesminde teglværk, hvor knap 60 deltagere berettede om deres arbejde med lokalhistorie det seneste år. Aftenen sluttede med et levende og interessant lysbilledindlæg om det gamle Broagerland ved Christen Frederiksen og Peter A. Petersen.

På mødet redegjorde amtskredsen også for planerne om at samle oplysninger om alle lokalhistoriske foreninger og arkiver i området i et lille hefte, hvor der også var mulighed for at bringe oplysninger om nogle af arkivernes vigtigste kilder til belysning af deres områdes historie, således at de, der måtte være interesseret i at arbejde videre med lokalhistoriske emner, kan se, hvilke muligheder de enkelte arkiver rummer. Heftet forventes klar november 1990.

Henning Mathiesen

Tønder amtskreds

Tønder amtskreds havde i juni en eftermiddagstur til Hedeby med besøg i såvel kirken som på museet. I turen, der var tilsmilet af vejret, deltog 32 af medlemmerne. Den medbragte kaffe kunne nydes i det fri. På tilbagevejen blev der standset op ved Dannevirke-muren, og de fleste benyttede lejligheden til en spadseretur på dette fortidsminde.

I oktober besøgte Tønder museum, hvor museumsinspektør Jørn Otto Hansen viste rundt. Der sluttedes med kaffebord på Hostrups hotel.

Til det årlige møde med de lokalhistoriske arkiver, foreninger og museer var tilslutningen uventet stor med ca. 40 deltagere. Mødet var henlagt til skolen i Sønder Sejerslev, da man i Emmerlev sogn siden 1855 har ført en grundig sognekrønike, angående hvilken der blev orienteret. Den har sit hjemsted i skolen og er tilgængelig for interesserede. I øvrigt viste aftenen, at der i de lokale arkiver gøres et dygtigt og flittigt arbejde til gavn for de lokale områder. Den lokalhistoriske konsulent lektor Henrik Fangel gav gode råd vedrørende arkivarbejde.

Som tidligere var amtskredsen medindbyder til afstemningsfesten i Skærbæk i forbindelse med et eftermiddagsmøde, som havde 100 deltagere. Højskolelærer Richard Andersen, Askov, holdt festtalen.

Den ordinære generalforsamling fandt sted i april på Hostrups hotel i Tønder. I forbindelse med mødet fortalte fhv. digegreve Niels Lorenzen, Ballum, om dels Ballum slusekro, dels om færgefarten mellem Rømø og fastlandet gennem tiderne.

Peter Madsen

Sydslesvigs Amtskreds

I året 1989 tilbød Sydslesvigs amtskreds sine medlemmer et righoldigt program med en række foredrag om historiske emner, der berørte Sydslesvig i både middelalderen og nutiden. Foredragene blev holdt i Flensborg, Slesvig og Husum.

Torsdag den 6. april 1989 holdt vi generalforsamling på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Efter en meget livlig generalforsamling med valg af to nye bestyrelsesmedlemmer – Marie Møller, Flensborg, og Anders Schaltz Andersen, Hatsted – skildrede Henrik Becker-Christensen »Den nationale udvikling i Sønderjylland gennem 150 år, tiden fra 1830 til 1980«. (46 deltagere).

Lørdag den 1. juli besøgte vi »Ostenfelder bondehus« i Husum, hvor Kreisarchivar Dr. Rolf Kuschert fortalte om det nyrestaureerede museum. (18 deltagere).

Efterårsmødet fandt sted den 23. november på Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Johan Peter Noack fortalte om »Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945«. (70 deltagere).

I samarbejde med andre foreninger organiserede vi følgende møder:

I maj 1989 arrangeredes en slægtshistorisk udstilling på Dansk Centralbibliotek, som åbnedes den 2. maj med et foredrag af Lars Henningsen om »Enkelt personer i tidens spejl«.

Lørdag den 16. september holdt vi et stort dansk-tysk møde på Mikkelsberg i Hatsted. Emnet var »Die politische Entwicklung im 19. Jahrhundert in Deutschland und in Dänemark nach dem Krieg von 1864«. Mødet, som samlede 52 deltagere, var arrangeret i samarbejde med »Beirat für Geschichte der Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein«. To danske historikere skildrede den folkelige fornyelse og vejen til demokrati i Danmark. To tyske historikere tegnede et billede, der viste, at sejren i 1864 ikke fremmede den demokratiske udvikling i Tyskland.

I samarbejde med folkeuniversitetet i Sydslesvig og Dansk Centralb. for Sydslesvig organiserede vi 6 foredrag:

18. april 1989 Knud Fanø: Flensborg og Tønder, to byer med mange fælles træk. (i Flensborg)
7. nov. 1989 H.V.Gregersen: Gottorperne. (i Slesvig)
6. dec. Lars Henningsen: Slægtsforskning i Sønderjylland. (i Husum)
28. marts 1990 Henrik Becker-Christensen: Hærvejen gennem Jylland. (i Slesvig)
22. febr. Henrik M.Jansen (Svendborg museum): Myter i Danmarkshistorien. (i Slesvig)
15. marts H.V.Gregersen: Anglerne i det sydlige Sønderjylland. (i Slesvig)
- Desuden arrangeredes den 9. april 1990 et møde, hvor sydslesvigere fortalte minder fra den 9. april 1940 og krigsårene. (100 deltagere)

Johann Runge

Andre landsdelsdækkende foreninger og arkiver

Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS)

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6300 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

I februar afholdtes grundkursus i registrering på Landsarkivet med ca. 30 deltagere fra ti arkiver. Ved generalforsamlingen talte Poul Andersen om »Danmarkshistorien set fra mine vinduer ved Flensborg fjord«. Den 9. juni deltog vi i et møde med vores nabokreds syd for grænsen, »Arbeitsgemeinschaft der Volkskundlichen Sammlungen des Kreises Schleswig-Flensburg«. Mødet foregik i Munkbrarup, hvor vi bl.a. besøgte en gammel mølle under restaurering.

Vi deltog som sædvanlig med en stand på dyrskuet i Aabenraa, hvor fem arkiver havde bidraget med plancher om emnet »Foreninger«. Den 28. oktober afholdes kursus på Landsarkivet om »Måltrettet indsamling af arkivalier« ved Allan Frandsen fra Borum i Århus amt.

Ved fotokopieringskampagnen blev der taget ca. 11.000 kopier, og takket være en ny kopimaskine var de af bedre kvalitet end sidste år.

Den lokalhistoriske konsulent

Henrik Fangel, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Den lokalhistoriske konsulent har deltaget i bestyrelsesmøder i Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Sønderjylland (LASS) samt i de møder med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i amtet, som har været afholdt fire steder i amtet i samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland. For LASS er arrangeret et kursus i måltrettet indsamling af arkivalier den 28. okt.

Der har været aflagt besøg i de lokalhistoriske arkiver i Rødekro, Bredebro, Ullerup, Haderslev, Vojens og Nordbog, hvor der er ydet råd og vejledning vedr. registrering, indretning af lokaler, ligesom konsulenten har medvirket ved løsning af organisatoriske problemer med henblik på en adskillelse af forening og arkiv i Sønderborg og Broager.

Endvidere har konsulenten medvirket ved løsningen af praktiske forhold omkring en række arkivers lokaler. Mange arkiver lever stadigvæk under utilfredsstillende lokalefor-

hold, men der er i det forløbne år dog sket en række forbedringer. I Rødekro har man omsider fået lokaler, som er brugbare til arkivformål, i Tønder er arkivet flyttet til gode og bedre lokaler på biblioteket, også arkivet i Christiansfeld har fået større og bedre lokaler, ligesom man er på vej til nyindrettede lokaler i Broager. I Varnæs er man flyttet en etage op og har fået sig indrettet meget fint oppe under taget, bl.a. med gode udstillingsfaciliteter. I Augustenborg udvider man de eksisterende lokaler i det gamle hospital, og også i Haderslev er der udsigt til væsentlige forbedringer.

Ingen af disse steder er de bygninger, man er i eller flytter ind i, bygget med det specielle formål at fungere som arkiv. Det betyder, at man de fleste steder må forsøge at tillempe eksisterende lokaler så godt som muligt. Det er ikke de store penge, der er afsat til indretning og evt. ombygning. Derfor er det særdeles vigtigt, at disse få midler bliver udnyttet så godt som muligt, og at man finder frem til en løsning, som vil kunne holde lang tid frem. Ikke mindst bør man overveje det sikkerhedsmæssige meget indgående.

Med hensyn til indsamlings af foreningsarkivalier er det i 1989 lykkedes ved forhandlinger med amtskommunen at fremskaffe en del af det økonomiske grundlag, som skal være til stede, for at der kan indgives ansøgning til Statens humanistiske Forskningsråd om at støtte projektet. Ligeledes er det lykkedes at opnå tilsagn fra en række kommuner i amtet om at stille arbejdsledige i jobtilbud til rådighed for projektet. Der er således lokal arbejdskraft til rådighed i tilstrækkeligt omfang, en del af de ekstramidler, der skal til til at køre kampagnen, er til stede, ligesom Institut for Sønderjysk Lokalhistorie går aktivt ind i projektet med en del af sine ressourcer. Det skulle gøre det muligt at sætte projektet igang engang i 1990.

Beretninger fra de lokalhistoriske arkiver og foreninger for året 1988 er indsamlet af konsulenten og publiceret i Sønderjyske Årbøger 1989.

Historiske Samlinger i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60.

Leder: Henrik Fangel.

Åbningstid: ma.-fr. kl. 9-14 eller efter aftale.

Samlingerne har i 1989 modtaget 68 afleveringer omfattende ca. 1700 billeder, hvortil kommer fotograf Clausens negativsamling. Blandt afleveringerne er der grund til at nævne to omfattende samlinger med albums fra efterkommere af skibsbygmester Jacobsen i Aabenraa.

Den største erhvervelse var fotograf Clausens store negativsamling, der dels omfatter glasnegativer fra Peter Clausens tid som fotograf i Aabenraa, heriblandt de originale glasnegativer til en lang række billeder fra genforeningen, endvidere mange motiver fra byen, hovedsagelig fra tiden før 1930. Den største samling er dog fotograf Holger Clausens negativsamling (ca. 1950-1985), der omfatter ca. 70.000 numre; de fleste af disse negativer er på planfilm og ikke på glas. Til Holger Clausens samling er der bevaret bestillingsprotokoller, således at der kan søges på navn. Selvom langt de fleste af disse negativer er portrætter, er der dog også mange motiver fra byen og omegnen, ikke mindst fra firmaer i Aabenraa.

Svend Grabowsky var i 7 måneder beskæftiget med rensning af negativer og ordning af Clausens samling, ligesom Holger Clausen selv sammen med fru Skifter Andersen har identificeret en lang række af de ældre glasnegativer (gruppebilleder). Et tilskud fra Aabenraa byhistoriske Forenings bevaringsfond har medvirket til at begrænse instituttets egne udgifter i forbindelse med erhvervelse og ordning af denne samling.

Der er i det forløbne år anskaffet et EDB-anlæg med det af Sammenslutningen af Lokalarkiver udviklede registreringsprogram Arkibas. Registrering af tilvækst af billeder sker fremtidig ad denne vej, og med tiden vil forhåbentlig også de ældre dele af samlingerne kunne indlægges. Med dette anlæg skulle søgemulighederne i den store billedsamling efterhånden forbedres.

Samlingernes dygtige fotograf gennem mange år, Jens Ravn Jensen, har ønsket at trappe ned, og derfor er det kun blevet til 170 affotograferinger og fremstilling af 185 kopier i 1989. Hertil kommer en del arbejde, som er udført ude i byen, bl.a. 89 kopier af Carl C. Biehls glasnegativer til de lokalhistoriske arkiver. Herudover er der leveret 216 kopier, 8 kopier af bånd samt udlånt 5 filmkopier fra samlingen, fordelt på 45 lånere. De billeder, som er leveret, er bl.a. brugt til illustration af bøger, til optagelser af videofilm og til udstillinger, bl.a. på Aabenraa Museum.

I anledning af fotografiets 150-års jubilæum afholdtes i samarbejde med Aabenraa Museum en udstilling på Aabenraa Museum om »Fotografer i Aabenraa«. Udstillingen løb fra den 29. september til den 11. november og blev mødt med en pæn interesse. På udstillingen vist originalbilleder af en lang række Aabenraa-fotografer, ligesom der fremvist et atelier med original skovbaggrund og forskellige ældre fotoapparater, venligst udlånt fra Lokalhistorisk Arkiv for Toftlund.

Fra efterårets udstilling om Aabenraa-fotografer på Aabenraa Museum, arrangeret i et samarbejde mellem museet og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. Plancherne viser eksempler på Aabenraa-fotografers arbejde, i montren ses postkort og postkortalbum og i baggrunden et hjørne af et gammelt fotografatelier fra Toftlund med bl.a. skovparti-baggrund. Fot. Svend Geehrtsen/Aabenraa Museum.

Historisk Samfund for Als og Sundeved

Formand: Boye Andersen, Storegade 84, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 46 63.

Historisk Samfund for Als og Sundeved har 1300 medlemmer.

Der blev i marts holdt generalforsamling på vanlig vis og med god tilslutning på Sønderborg slot. Efter generalforsamlingen talte Inge Adriansen om danske og tyske nationale symboler. Heldagsudflugten i juni gik til Tåsinge og Langeland, og efterårets tur i september blev et besøg på museet i Gram. Efterårets foredragsserie blev tre gode aftener på Sønderborg slot i samarbejde med Folkeuniversitetet i Sønderborg. Emnet var Sønderjyllands historie. Talerne var Steen W. Andersen, Lennart S. Madsen, begge Haderslev, og Henrik Fangel, Aabenraa.

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Formand: Jørgen Wangel, Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 75 33.

Efter generalforsamlingen sidste år talte arkivar, dr. phil. Lars N. Henningsen om: Reder- og storkøbmandsfamilien Otte i 1700-tallet, et interessant tidsbillede fra landsdelen. Foråret var iøvrigt præget af forberedelserne til og gennemførelsen af foreningens slægtshistoriske udstilling, der blev vist i samarbejde med Sønderborg bibliotek i dettes udstillingssal fredag den 24. og lørdag den 25. februar, samt i samarbejde med Landsarkivet i Aabenraa i dettes foredragssal fredag den 31. marts og lørdag den 1. april, og endelig, i samarbejde med Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, i dettes blaa sal i dagene 2.-6. maj. Udstillingen vakte glædelig interesse, blev besøgt af ca. 1.000 gæster, af hvilke nogle kom igen. Den er sandsynligvis stærkt medvirkende til, at foreningens medlemstal i årets løb er steget med $\frac{1}{3}$.

I september indledte K. Storm Johansen om: Private kilder til slægtens historie. Ved oktobermødet indledte Bodil Clausen om: Kirkelige kilder til slægtens historie.

I efteråret skaffede foreningen en lærer til et kursus i slægtshistorie i LOF i Løgumkloster, da reglerne vedrørende efterløn og vedrørende indtægter for folkepensionister i alderen 67-70 år ville gøre det til ren underskudsforretning for dem, der tidligere har undervist i oplysningsforbundene, blandt disse grupper. Det må håbes, at der er yngre, der fremover vil påtage sig at undervise lokalt, og derved imødekomme den store interesse, der er for lokale kurser, især blandt dem, der er afhængige af offentlige transportmidler.

Sognepræst. cand. polyt. D. Gautier talte ved novembermødet om emnet: Cirkusslægter og gav en spændende gennemgang af en slægtsundersøgelse, der strakte sig over det meste af Europa og omfattede de fleste kendte cirkusslægter samt en række danske dyrlæger!

Lokalhistoriske foreninger og arkiver**Augustenborg Kommune**

Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune

Slotsalle 10, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 18 08.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-12 samt første mandag i måneden kl. 19-21 eller efter aftale.

Leder: Hans Lind, Mosevænget 9, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 11 20.

Et rigt arbejdsår har præget arkivet; man kan nu disponere over 100 m², og der er skabt gode arbejdsforhold også for arkivbesøgende. Der er modtaget 35 ejendomspapirer, to

brevsamlinger fra alsingere, som var med i første verdenskrig, en livsskildring på 100 sider om en alsisk slægts virke i hjembyen, en dagbog fra en alsinger udvandret i 1887 til USA, et nodehæfte komponeret af en københavner i 1850 til Augustenborgs pris, og som først fik premiere i 1989. Der er endvidere optaget to lydbånd, hvor to damer har fortalt om oplevelser fra 1910-30. En sølvmedalje præget i Leipzig i år 1900 er foræret en alsisk gårdejer af den augustenborgske hertug Ernst Gynther og nu i arkivets eje. I det forløbne år har der været rekordtilgang af fotos og billeder, ikke færre end 1100 stk., og fotosamlingen rummer nu 7000 stk.

Arkivbesøget og øvrige ekspeditioner er oppe på ca. 600; der har været besøgende fra Finland, Sverige og Tyskland med det ene formål: at søge efter slægtens spor, hvor forfædre var beskæftiget hos de augustenborgske hertuger. Arbejdet i arkivet har været på 1600 frivillige arbejdstimer. Foreningen, der står bag arkivet, har 375 medlemmer; en egnsvandring til Kobbermøllen samlede 70 medlemmer.

Bov kommune

Historisk forening for Vis herred

Formand: Hans Henrik Bang, Padborgvej 27, Bov, 6330 Padborg, tlf. 74 67 16 18.

Den selvejende institution *Bov Museum*

Bovvej 2, 6330 Padborg.

Åbningstid: 1/4-1/10 hver onsdag og lørdag kl. 15-17, 15/6-15/8 hver dag undtagen mandag; skoler og større selskaber efter aftale.

Ved en ekstraordinær generalforsamling den 11. sept. oprettedes »Den selvejende institution Bov Museum«.

Den 1. nov. 1989 var der grundstensnedlæggelse til den nye afdeling af museets landbrugssamling, som der bygges tre bygninger til. Byggeriet påregnes færdigt den 1. juli 1990.

Historisk forening har haft følgende arrangementer: Den 19. april afholdtes generalforsamling, hvor speditør Kjeld Michelsen viste historiske film optaget af den tidligere smalfilmsklub. Videoptagelser deraf blev skænket til museet. Den 8. juni var der byvandring i Flensborg med gymnasielærer P. Busk-Nielsen med 130 deltagere! og den 23. okt. lysbilledfordrag på Frøslev kro af landsarkivar H. Worsøe om slægtsforskning.

Foreningen har 430 medlemmer. Foreningen har udsendt 12. årgang af sit årsskrift.

Broager kommune

Broagerlands lokalhistoriske forening

Formand: Chresten Krogh, Brovej 108, Smøl Mark, 6310 Broager.

Broagerlands lokal arkiv

Storegade 33, 6310 Broager, tlf. 74 44 93 51.

Åbningstid: Tirsdag kl. 16-18.

Leder: Lory Carstensen, Vemmingbundvej 26, 6310 Broager, tlf. 74 44 00 04.

Bredebro kommune

Lokalhistorisk Samling

Brede Bygade 14, 6261 Bredebro, tlf. 74 74 12 31.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Knud Nielsen, Toften 4, 6261 Bredebro.

Sammen med den fortsatte registrering af arkivalier er vi godt igang med registrering af fotografier, ligesom gamle ting og redskaber også er blevet registreret.

En medarbejder er igang med at skaffe mere oplysning om datidens største industri i kommunen. En anden tager sig specielt af kniplingernes historie i kommunen bl.a. ved interviews.

Etnolog Nina Fabricius' udstilling om Ballum med fotos og tegninger af museumsinspektør Peter Dragsbo har været godt besøgt. Dele af udstillingen får nu permanent plads i det lille museum i Ballum enge, nabo til de to bevandingsmøller, der er kopier af de i 1842 opsatte møller, som var i brug til 1964.

Vi har taget initiativ til registrering og bevaring af gravminder. Registreringen starter først i maj på Ballum Kirkegård under ledelse af museumsinspektør Inger Lauridsen, Tønder, med Niels Lorenzen som lokal medarbejder. Senere på året fortsættes på Skast kirkegård.

Christiansfeld kommune

Christiansfeld Kommunes Lokalhistoriske Arkiv

Nørregade 1, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 25 98.

Åbningstid: Tirsdag kl. 17.30-18.30, fredag kl. 15-17, eller efter aftale.

Leder: Ole Laurits Sørensen, Haderslevvej 26, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 31 88.

Arkivet er flyttet til Nørregade 1, hvor det gav bedre plads. Der har i løbet af året været 119 afleveringer af arkivalier. Der har som i de andre år været en del henvendelser fra ind- og udland.

Lokalhistorisk forening for Christiansfeld og Omegn

Formand: Karen Bjørnsen, Skovvænget 7, 6070 Christiansfeld, tlf. 74 56 11 82.

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde

Formand: Gunnar Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf. 75 57 47 54.

Arkivets åbningstid: Tirsdag kl. 15.30-17.30.

Arkivleder: Kirsten Degn, Bagvejen 14, 6094 Hejls, tlf. 75 57 44 65.

1989 har været et godt og resultatrigt år for foreningen og arkivet. Foreningen har afholdt to foredrag og tre udstillinger. I januar holdt museumsinspektør Steen W. Andersen, Haderslev, lysbilledforedrag om Sønderjyllands historie i oldtiden, i marts viste foreningen sammen med arkivet den fjerde i en række af udstillinger i tekst og billeder om udviklingen i Hejls sogn fra 1788-1988, denne gang om den sydøstlige del af sognet. Dele af udstillingen vist på den lokalhistoriske messe i Haderslev i april.

Udstillingen i sin helhed vist igen i juli for sommergæsterne, så den ialt blev set af 300 mennesker.

I forbindelse med nedlæggelsen af plejehjemmet Engbo i Hejls fik arkivet tildelt et nyt og større lokale med tilhørende depotrum. En privat gave samt det årlige tilskud fra Christiansfeld kommune bevirkede, at arkivet fik råd til at købe to brandsikre arkivbokse samt en god skrivemaskine. Arkivet er således blevet en god og velindrettet arbejdsplads. Arbejdet går godt fremad, idet vi har fået uddannet to nye medlemmer til registreringsarbejdet. Arkivet har i det forløbne år haft en tilvækst på ca. 700 fotos af personer, ejendomme og gadepartier. Desuden har vi fået en stor mængde ejendoms papirer og en del erindringer fra ældre Hejlsinge. Det arbejde, der især forestår, er registreringen af de mange fotos. To bestyrelsesmedlemmer har været på registreringskursus med tilskud fra kommunen.

Vejstrup Lokalhistorisk forening

Formand: Ove Strandby Lindskov, Gammellosevej 6, 6093 Sjølund, tlf. 75 57 42 02.

Foreningen har i årets løb haft følgende arrangementer: i marts et foredrag af Thorvald Rudbech om »Besættelsen i Danmark«, set fra Kurkgård (Kurkgård ligger i Sjølund), i oktober »Hvad er det?« og »Hvornår var det nu det var?« med borgmester Bent Skriver, i november et lysbilledforedrag om Fjællebroen af arkitekt Junggren Have. Til disse arrangementer samler vi hver gang ca. 100 personer, dvs. ca. 10% af Vejstrup sogns indbyggere. Foreningen har 105 medlemmer.

Arkivet fik ved årsskiftet 1989-90 nye lokaler i tidligere sognerådslokaler, som er opført i 1956 i forbindelse med plejehjemmet »Lærkebo« i Sjølund. Her har vi bl.a. til rådighed en stor brandsikker boks på ca. 6 m².

Gråsten kommune*Historisk forening for Gråsten By og Egn*

Formand: Poul Andersen, Munkemølle, 6300 Gråsten, tlf. 74 60 82 44.

Ved generalforsamlingen i april var der som sædvane et foredrag, denne gang om krigen 1864. Sommerudflugten gik i 1989 mod vest, hvor vi besøgte Trøjborg slotsruin, Emmerlev Klev, og derfra ad Kystvejen, forbi de mange bronzealderhøje til Ballum.

Vort efterårsmøde fandt sted på Den gamle kro, hvor læge Roesdahl fra Tandslet fortalte om sine oplevelser, da han med de hvide busser var med til at hente danske og norske fanger hjem fra KZ-lejre. Ved dette møde kunne vi udlevere vort årsskrift, nr. 15 i rækken. Foreningens bestyrelsesmedlemmer har ved forskellige lejligheder fungeret som guider i Graasten og i Sønderjylland.

Gråsten kommunes lokalhistoriske arkiv

Ahlmannsparken (biblioteket), 6300 Gråsten, tlf. 74 65 13 75.

Åbningstid: Mandag kl. 14-16, Torsdag kl. 17-19.

Leder: Poul Andersen, (se ovenfor).

Arkivet har i årets løb haft mange besøg og både telefoniske og skriftlige henvendelser fra personer, der ønsker oplysninger om deres slægt, og i de fleste tilfælde har vi kunnet hjælpe. Afleveringer går jævnt ind året igennem, både billeder og arkivalier, så medarbejderne på arkivet altid har nok at se til med registrering. Dansk Turistforening kunne i 1989 fejre 100 års jubilæum, og vi blev i den anledning anmodet af Graastens Turistforening om at lave en udstilling om turismen i vort område. Vi fandt i arkivet bl.a. gamle turistbrochurer, og med billeder og kort viste vi Graastens udvikling i de 100 år. Foruden på biblioteket stod udstillingen i 14 dage i hver af byens tre pengeinstitutter.

Haderslev kommune*Haderslev byhistoriske arkiv*

Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 55 33.

Åbningstid: Onsdag kl. 13-17 og efter aftale.

Leder: Jakob Røjskjær.

I 1988 og 1989 modtog byarkivet som sædvanlig en lang række afleveringer fra private personer, foreninger og firmaer. Hertil kom desuden en meget stor aflevering af kommu-

Der arbejdes på Haderslev byhistoriske Arkiv. I baggrunden arkivets leder, Jakob Røjskjær, ved skrivemaskinen Gisela Rossen og fra venstre tre af arkivets ulønnede medarbejdere, Karen Bagge Hansen, Alfred Thomsen og Christian Beck. Fot. Olav B.Hansen/Jyske Tidende.

nale arkivalier (ca. 80 m). Den bestod dels af materiale fra teknisk forvaltning dels af alle de sognekommunale arkivalier, der var tilgået Haderslev rådhus ved kommunesammenlægningen i 1970.

Blandt de mange andre værdifulde afleveringer skal blot to af stor betydning for fastholdelsen af byens historie nævnes, selskabet Harmoniens arkiv med arkivalier fra 1849 til ca. 1980 (ca. 4 m), og endelig vort hidtil eneste arkitektarkiv, stammende fra Peder og Hans Gram. Der er tale om firmaets komplette arkiv fra 1908-79 (ca. 12 m). Den store tilgang bevirkede, at arkivets magasinkapacitet blev totalt opbrugt. Fotosamlingen forøges årligt med ca. 1000 fotos, især i kraft af vor afleveringsordning med dags- og ugepressen.

Arkivet besøges årligt af ca. 500 personer fra ind- og udland. Højskolen, Teknisk skole og især folkeskolen besøger jævnligt arkivet (gymnasiet glimrer stort set fortsat

med sit fravær). Vi besvarede et stort antal brev- og telefonforespørgsler fra ind- og udland. Arkivet blev brugt af seks universitetsstuderende i forbindelse med specialeskrivning. Desuden afholdtes jævnligt aftenarkivfremvisning kombineret med foredrag for forskellige interessegrupper o.l. Arkivets leder tilrettelægger endvidere i samarbejde med Haderslev Museum en ugentlig entimes udsendelse »Haderslev og omegn i gamle dage« i Radio Haderslev.

Haderslev arkiv og museumsforening

Formand: Krista Lyngby, Havrevænget 17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 73 62.

I forbindelse med generalforsamlingen i 1989 afholdtes en sangaften med gennemgang af den nye højskolesangbog ved Erik Lindsø og Erik Sommer, Danebod Højskole.

Foreningens sommertur var en to-dages tur til Rügen og Vendernes land. Der meldte sig så mange, at turen måtte dubleres. Forud for turen holdt Michael Andersen, Roskilde, foredrag om Venderne.

Temaet for efterårets tre foredrag var industrien og dens udvikling, mens forårets foredrag handlede om Haderslev som postcentrum, som jernbaneby og garnisonsby. Foreningens forlag, Forlaget Gammelting, udsendte i efteråret Henrik Fangel: Fredede huse i Haderslev, i anledning af 25-året for stiftelsen af Selskabet til bevarelse af gamle bygninger i Haderslev.

Lokalhistorisk Samvirke i Haderslev kommune

Formand: Krista Lyngby, Haderslev Bibliotek, Bispegade 15-17, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 55 33.

Lokalhistorisk Samvirke i Haderslev kommune har som medlemmer de lokalhistoriske arkiver i Halk, Hoptrup, Moltrup, Starup, Vilstrup, Vonsbæk og Øsby samt foreningerne Haderslev Arkiv- og Museumsforening og Slægtshistorisk Forening, Haderslev. Haderslev kommune giver et samlet tilskud til Lokalhistorisk Samvirke, som fordeler beløbet efter behov i de enkelte arkiver. De bevilgede midler bruges til arkivkasser, brandsikrede skabe, skrivemaskiner og andre inventardele, samt til andre nødvendige materialer til arkiverne. Desuden indeholder tilskuddet en bevilling til lokalhistoriske udgivelser. Der blev i 1989 ydet tilskud på 10.000 kr. til forlaget Gammeltings udgivelse af »Fredede huse i Haderslev«. Jakob Røjskjær, Haderslev Byhistoriske arkiv, er sekretær for samvirket.

Halk-Hejsager lokalhistoriske forening

Formand: Jørgen Schmidt, Halkvej 100, 6100 Haderslev, tlf. 74 57 13 64.

Foreningen deltog i »Historisk Messe« på Haderslev museum i april måned med en stand med bl.a. placher med gamle fotografier fra Halk og Hejsager.

Sammen med Halk-Hejsager Beboerforening var foreningen i maj på udflugt til området omkring Bjerning Kirke, hvor militærhistorikeren, major Axel Lindvang, gennemgik træfningen ved Bjerning den 30. juni 1848. Ligeledes sammen med Beboerforeningen har foreningen i 1989 arrangeret »højskoleaftener« på Halk skole, for foreningens vedkommende med foredrag om lokalhistoriske emner. Arkivet, der har til huse på Halk skole, er under fortsat opbygning. Foreningen har godt 130 medlemmer.

Haderslev Slægtsforskningsforening

Formand: Lizzie Knoop, Braineparken 31, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 90 58.

På medlemsmøderne er gennemgået kirkebøger, ligesom der udarbejdes anetavler og slægtsregistre. Alle nye medlemmer hjælpes igang, bl.a. gennem et 30 timers kursus i

gotisk skriftlæsning. Foreningen var på tur langs Vesterhavet til bl.a. Tønder under Jens Grevsens ledelse.

Højer kommune

Højeregns lokalhistoriske arkiv

Kiersgaard, Højer.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Folmer Christiansen, Strandvej 40, 6280 Højer, tlf. 74 78 21 23.

Arkivets lokaler bliver udvidet i foråret 1990. Registreringen af samlingerne er ved at være tilendebragt. I september afholdtes en velbesøgt lysbilledaften. Et 100 timers kursus for medarbejderne i gotisk skriftlæsning er afsluttet.

Lundtoft kommune

Historisk Sogneforening for Varnæs og Bovrup

Formand: Svend Agertoft, Vibevej 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 01 94.

Foreningens arkiv:

Bovrup Aktivcenter, Bytoften 13, Bovrup, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Torsdag kl. 18-21, eller efter aftale.

Leder: Johan Meier, Gl. Skolevej 6, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 06 18.

Historisk Forening for Felsted sogn

Formand: Peter Petersen, Eskedalvej 8, Ny Skovbøl, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 06 28.

Foreningens arkiv:

Rådhuset, Gråstenvej 1, Felsted, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Grethe Beck, Grønbækvej 2, Grøngrøft, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 55 73.

Til generalforsamlingen i Felsted kro var der mødt 50 medlemmer. Svend Agertoft viste lysbilleder af gamle bygninger i Felsted sogn. I april afholdtes det årlige samarbejds møde for de historiske foreninger i Kliplev, Varnæs og Felsted i Aktivcentret i Bovrup. Mødet var godt besøgt med en god drøftelse af samarbejdet. I juni arrangeredes aftentur til Broagerland, og senere på måneden var magasinet med de mange gamle redskaber, maskiner, vogne m.m. åbent hos H.C. Staugaard i Tumbøl, hvor mange besøgte udstillingen. Historisk Årbog for Felsted Sogn, nr. 7 udsendtes i 350 eksemplarer.

Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn

Formand: Peter M. Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 88.

Foreningens arkiv:

Kliplev Skole, Skolegade 12, Kliplev, 6200 Aabenraa.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Jørgen J. Hansen, Lillegade 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 28.

I april afholdtes generalforsamling, hvor Arne Buhrkal, Ø. Lindet, viste lysbilleder og fortalte om »Vore vilde planter, ukrudt eller kulturarv«, i maj var vi på aftentur til Gråsten Slot og park, hvor Poul Andersen fortalte om byens og slottets historie, og i juli var vi på heldagstur til »Den gamle by« i Århus. Foreningen har i år udgivet 7. årgang af Fra Kliplev Sogn, der er trykt i 350 eksp. Foreningens medlemstal ligger ret konstant omkring 200.

Løgumkloster kommune

Historisk forening for Løgumkloster kommune

Formand: Peter Madsen, Vænget 17A, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 37 40.

Lokalhistorisk arkiv:

Løgumkloster kommuneskole, Grønnevej, 6240 Løgumkloster.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Frede Gotthardsen, Ringgade 15, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 42 02.

Det lokalhistoriske arkiv er på flere måder det pendul, der holder urværket, foreningen, i gang. Kirkebøgerne fra kommunens fire sogne, dvs. Øster Højst, Bedsted, Nørre Løgum og Løgumkloster er blevet indbundet. Et årligt kommunalt tilskud på 5000 kr. er en god støtte. Et kursus i slægtsforskning er blevet afviklet i henhold til fritidsloven med orientering i bl.a. læsning af gotisk skrift. Den årlige aftentur gik til Trøjborg ruin og Lorenzens gård i Ballum. I forbindelse med den ordinære generalforsamling fortalte Henrik Fangel, Aabenraa, om vore landsbyer nu og fremover.

Nordborg kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordborg kommune

Løjtetoft 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 08 29.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-14, mandage i vinterhalvåret desuden kl. 17-20.

Leder: Erik Manthei Nielsen, Fribjerg 32, 6430 Nordborg, tlf. 74 45 18 10.

Igen i 1989 har arkivet haft en projektgruppe af langtidsledige, således at de omkring 175 afleveringer, vi har modtaget i løbet af året, hele tiden har været ajourført, samtidig med at arbejdet med øvrige registre er blevet videreført. Vi er også startet på en omregistrering af vores billedarkiv, og da dette er på ca. 10.000 billeder, vil det tage nogen tid fremover.

Årets udstillinger har bl.a. omhandlet gamle postkort fra Nordborg kommune, kroer og værtshuse igennem tiderne, møller i kommunen, Nordborg banegård, krigen 1864 og aftryk af billeder fra C.C. Biehls glaspladesamling.

Udover et jævnt, dagligt besøg, især i vinterhalvåret, hvor der bliver gjort flittigt brug af vore arkivalier, er der igen blevet afholdt en del arrangementer, f.eks. fire lokalhistoriske aftener i LOF, Folkeuniversitetet, Bevaringsforeningen, der har været besøg fra Guderup Plejecenter, bylaug, skoleklasser, spejdere m.m., og endelig kan nævnes, at vi også har givet lokaleplads til en arkæologisk gruppe fra »University of Cambridge«, der afsluttede med at vise en udstilling med deres arbejdsresultater fra Nordals. Vores samlede besøgstal ligger på imellem 1000 og 2000 personer.

Nørre Rangstrup kommune

Lokalhistorisk forening for Arrild sogn

Formand: Tage Mosby Larsen, Højbjergvej 5, Arrild, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 44 55.

Foreningens arkiv:

Skærbækvej 19, Arrild, 6520 Toftlund.

Åbningstid: onsdag (nov.-april) kl. 19.30-22 eller efter aftale.

Leder: Inger Sophie Andersen, Hofmannsvej 3, Roost, 6535 Branderup, tlf. 74 83 43 84.

Foreningen har udover generalforsamlingen afholdt et åbent arrangement samt en anekdote-aften, der blev optaget på bånd. Desuden har der været udstillinger, dels ved landsbyfesten i Arrild, dels sammen med husholdningsforeningen, der fremviste ældre

håndarbejder i tekstil. Endelig har foreningen arrangeret en udflugt til Nørrevold i Arrild Sogn. Der er siden foreningens start i 1987 indsamlet en del gamle foreningsprotokoller, billeder samt privatarkiver, så at foreningens arkiv nu absolut er et besøg værd.

Branderup-Rurup lokalhistoriske forening

Formand: Niels Kr.Nielsen, Friskjærvej 10, 6535 Branderup, tlf. 74 83 52 75.

Foreningens arkiv:

Sandbjergvej 22, 6535 Branderup.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Marie Andersen, Gl. Toftlundsvej 13, Rurup, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 15 37.

Ved generalforsamlingen i februar talte historikeren H.E.Sørensen, Skærbæk, om midtlandet, ledsaget af lysbilleder. Årets udflugt gik til Mejlbj, hvor vi så, hvad Søren Velling har samlet af ting og sager.

I juni modtog vi så meget materiale, at vi kom i pladsnød. Vi fandt en nedlagt forretning, hvor vi har indrettet os. Vi har selv sørget for inventar, mens kommunen betaler huslejen.

Vi deltog igen i år i en hobbyudstilling, »Handel og Håndværk«, i vort sogn. Foreningen har ca. 100 medlemmer.

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft sogn

Formand: Jens Christensen, Rosenvænget 18, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 43 17.

Foreningens arkiv:

Bevtoft Skole, Krügersvej 45, 6541 Bevtoft.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Dagny Rasmussen, Krügersvej 54, 6541 Bevtoft, tlf. 74 51 43 26.

Lokalhistorisk Forening for Toftlund og omegn

Formand: Einar K.Friis, Østergade 48, 6520 Toftlund.

Nørre Rangstrup Lokalarkiv:

Søndergade 56, 6520 Toftlund.

Åbningstid: Mandag kl. 16-18 eller efter aftale.

Leder: Hilmer S.Madsen, Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund, tlf. 74 83 14 58.

Arkivet har i 1989 modtaget 27 afleveringer. Den største i omfang var en samling pressebilleder fra avisen Vestkystens redaktion i Toftlund. Derudover har vi modtaget to afleveringer med avisartikler vedrørende H.P.Jensen. Fra forskellige har vi fået tidsskrifter, blade, bøger og billeder. Til deponering har arkivet modtaget 537 lysbilleder fra byggeriet af den første Toftlundhal, og lysbilleder fra da Toftlund fik fjernvarme. Af foreningsarkivalier har vi fået protokoller om det gamle Toftlund Elværk, regnskabsbilag fra foreningen Norden, og fra Turistforeningen papirer vedrørende opførelsen af »Vandkunsten« i Toftlund. Arkivet deltog i februar i Toftlund husholdningsforenings hobbyudstilling på Spar-To med lysbilleder og billeder; i efteråret havde vi udstilling på Den sønderjyske Højskole i anledning af modtagelse af nye elever.

Rødding kommune

Rødding lokalhistoriske arkiv

Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 13-16 eller efter aftale.

Leder: Hans Carlo Jensen.

I perioden 15.10.1988-14.10.1989 har arkivet modtaget 42 afleveringer, heraf 17 rene billedafleveringer med ialt 111 billeder (heraf 17 pressefotos). Af indgåede materialer skal især nævnes kopier af udskiftningskort 1786-1792 fra Rigsarkivet, dækkende næsten hele kommunen. I det forløbne år har vi haft talrige henvendelser af forskellig karakter; vi har arbejdet med billedregistrering i Øster Lindet og Jels, og iøvrigt hjulpet kommunens lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg med råd og vejledning.

Arkivets avissamling omfatter indbundne årgange af Rødding Avis fra og med 1954, Dannevirke 1840-1863 (enkelte årgange mangler) og 1913-medio 1973 (enkelte kvartaler mangler). Fra 1971-73 har arkivet lokalsiderne fra Vestkysten og Jydske Tidende.

Brændstrup Hjemstavsförening

Formand: Anna Roos, Låsledevej 22, Brændstrup, 6510 Gram.

Foreningens arkiv: Brændstrup skole.

Åbningstid: Første mandag i hver måned kl. 15-17.

Foreningen holdt afstemningsfest, hvor Ejner Jensen, tidligere Kjærgaard Landbrugsskole, talte. Generalforsamlingen blev holdt i marts, hvor vi viste de gamle og nye billeder af huse og gårde, som er blevet ændret i årenes løb. Udflugten gik til Sønderborg Museum og Dybbøl Mølle. Arkivet har kun fået lidt materiale, deriblandt nogle gamle pengesedler.

Hjerting sogns lokalhistoriske forening

Formand: Jes Friis, Hjerting Skovvej 1, 6630 Rødding.

I efteråret 1988 uddelte vi spørgeskemaer i Hjerting sogn. Vi fik mange tilbagemeldinger, og har fået mange interessante ting, bl.a. gamle skøder og billeder.

Udflugten i år gik til Sønderskovgård, til »Friheden«, hvorfra vi kørte langs Kongeåen ad »Sorte vej« til Skodborghus og videre til Knagmøllen.

Foreningen har i årets løb i flere tilfælde været behjælpelig med oplysninger om personer og gamle bygninger i Hjerting sogn.

Hygum Hjemstavsförening

Formand: Peter Madsen, Lille Brøstrupgaard, Ribevej 5, Brøstrup, 6630 Rødding.

Foreningens arkiv:

Ribevej 42, Sdr. Hygum.

Åbningstid: Første tirsdag i hver måned kl. 15-17 eller efter aftale.

Traditionen tro startedes i januar et kursus i gotisk skrift med 18 deltagere, og ved et møde i marts fortalte Peter Holst om kendte, afdøde personer på Røddingegnen. Den 19. juni havde vi en aftentur med ca. 100 deltagere ad små veje sønderud over Fole til Fladså. Hjemstavnsarkivet har fået kopier af det meste af udskiftningsprotokollen. Der er endvidere i sommeren 1989 optaget luftfotografier af sognets ejendomme.

Landbrugsmuseet Hygum Hjemstavsgård

Formand: Johannes Knudsen, Havmarkvej 3, Harreby, 6510 Gram.

Åbningstid: Medio maj-sept. kl. 14-17 og efter aftale, medio sept.-medio maj lørdag og søndag kl. 14-17.

Den 3. maj var en del af styrelsen samlet på Hjemstavsgården, hvor der blev gjort rent og kalket, så alt kunne præsenteres sig på bedste måde før den officielle åbning pinselørdag.

Den 25. maj var der årsmøde i forsamlingshuset. Efter generalforsamlingen, var der

et lysbilledforedrag om gamle brugsting ved skoleinspektør Poul Dannov, Bylderup Bov.

Der er modtaget en del mindre effekter. De større ting må vi på grund af pladsmangel for tiden sige nej tak til.

Besøgstallet har været lidt mindre end året før. Dog har der været lidt flere foreninger, ialt 26, strækkende sig fra børnehaver til plejehjemsbeboere. Indtil 5. oktober har der været ca. 1575 besøgende.

Fra 1. august til 15. september har to langtidsledige unge piger arbejdet med konservering af de udstillede genstande. De har gjort et godt stykke arbejde, som vi håber kan fortsætte til næste år.

Lokalhistorisk forening for Jels sogn

Formand: Margit Otosen, Jelsvej 39, Grønnebæk, 6630 Rødding, tlf. 74 55 22 45.

Foreningens arkiv:

Jels Skole, Krygersvej 2, Jels.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Margit Ottosen (se ovenfor).

Den 14. januar 1989 holdt Historisk Samfund for Haderslev amtskreds årsmøde i Jels og besøgte samtidig foreningens arkiv og samlinger. I forbindelse med generalforsamlingen den 13. marts var der arrangeret en udstilling med »ting fra hjemmet«, hvor museumsinspektør Birgitte Kragh, Aabenraa, fortalte om de udstillede ting. Foreningen er i gang med at fotografere alle huse og gårde i hele det gamle Jels sogn.

Der har været udfølgt til Sønderkov Hovedgård og Mejlbjby kunsthus. Der har været en aften med »Hvornår var det nu det var?« og »Hvad er det?«. Der hustrandsomdeles hvert år en folder, med billeder og omtale af et bestemt emne; girokort vedlægges til indbetaling af medlemsbidrag. To registreringshold er i gang, bl.a. er 625 billeder nu registreret. Journaliseringen af arkivalier og genstande fortsætter. Renovering af genstande er påbegyndt.

Lintrup sogns lokalhistoriske udvalg

Formand: Povl Hinge, Kirkepladsen 1, 6660 Lintrup.

Udvalget har i årets løb modtaget enkelte afleveringer, og adskillige forespørgsler er blevet besvaret. Bladet »Lintrup sogn – et græsnesogn« nr. 17 udsendtes i december 1988 til alle husstande.

Skodborg Hjemstavnsforening

Formand: Helga Hørlück, Kirkevej 5, Skodborg, 6600 Vejen.

Foreningens arkiv:

Skodborg bibliotek, 6600 Skodborg.

Åbningstid: Onsdag kl. 14-16 i vinterhalvåret, eller efter aftale.

Leder: Kristian Holmgaard, Mølletofte 16, Skodborg, 6600 Vejen, tlf. 74 84 84 85. Et lokalhistorisk arkiv har sin store betydning ved at blive brugt. Ved Skodborg skoles 80 års jubilæum i efteråret, udlåntes fra arkivet forskellige arkivalier, skolebøger og billeder til udstilling på skolen. Iøvrigt har foreningen haft mange aktiviteter i årets løb, deriblandt foredrag med aktuelle emner. Det startede med Lorens Mathiesen, der fortalte om livegenskab i Sønderjylland, forstander Ejner Jensen, Riber Kjærgaard holdt foredraget »Trællekår og frimandsret«, museumsinspektør Lennart Madsens emne var »Adel og borge i Nordslesvig«, og ved lokale kræfter fortaltes og vist lysbilleder om bjergbe-

stigning i Himalaya. Desuden har vi holdt afstemningsfest sammen med Husmoderforeningen, sognevandring samt udflugt til Sydslesvig. Endvidere har vi deltaget i møder og kurser på Landsarkivet.

Der er modtaget en del arkivalier i årets løb, og der er ydet hjælp med oplysninger fra kirkebøger og retsprotokoller. En registrering af samtlige huse i byen er i gang, ligesom de gamle huse bliver fotograferet.

Luftfotografering er foretaget af egnen før høst, for at udpege steder, hvor der kan have været bebyggelse i ældre tid. Der har endvidere været undervist i gotisk håndskrift ved lokale kræfter.

Bladet »Hjemstavnen«, der udsendes til samtlige husstande, er udkommet med et nummer. Temaet var skolens 80 års jubilæum og diget mellem Skodborg og Skudstrup.

Skrave Hjemstavsforening

Formand: Hans J. Matthiesen, Skravevej 17, Københoved, 6600 Vejen.

Ved de ugentlige møder på arkivet gennemgår vi forskelligt vedrørende arkivmaterialet. De skrivelser, der indgår til Hjemstavnsforeningen, bliver drøftet og eventuelt besvaret. Det sker også, vi får telefoniske henvendelser angående arkivmateriale, især slægtsfore-spørgelser.

Bikuben har stillet et stålskab til rådighed for os. Det vil blive brugt til opbevaring af gamle billeder. Udvalget har besøgt Sønderskov hovedgård, Skodborghus og udgravningen ved Vester Vedsted.

Lokalhistorisk Forening for Øster-Lindet sogn

Formand: Helge Holst, Kulsviervej 8, Terp, 6630 Rødding, tlf. 74 84 61 72.

Foreningens arkiv: Fælles med Skodborg.

Igen i 1989 har foreningen udsendt en husstandsomdelt folder »Glimt fra Øster-Lindet sogns historie«. Vi har med Rødding biblioteks hjælp fået vores billeder registreret efter moderne principper.

Ved generalforsamlingen i 1989 fortalte formanden for Antikvarisk Selskab i Ribe, Søren Muldvad, om »Slagsmål og retssager blandt bønder« og vi havde arrangeret en billedudstilling. Vores sommerudflugt gik til Hjemstavnsgården i Hygum.

Vi har i årets løb ydet hjælp til adskillige, som søgte oplysninger om deres familie eller ejendomme i Øster-Lindet sogn. Vi har i 1989 solgt 213 medlemskort.

Skærbæk kommune

Historisk Forening for Skærbæk og Omegn

Formand: H. E. Sørensen, Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Foreningens arkiv:

Skærbækegnens museum, Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Museets åbningstid.

Ledere: H. E. Sørensen og H. Hofmand Nielsen.

Historisk forening har i 1989/90 afholdt tre offentlige foredrag om oldtiden på Skærbækegnen, ved museumsinspektørerne Steen W. Andersen, Haderslev, og Stig Jensen, Ribe, samt arkæolog Per Ethelberg, i forbindelse med en udstilling i sommeren 1990 på Skærbækegnens Museum.

Endvidere markeredes afstemningsdagen den 10. februar med et arrangement med højskolelærer Richard Andersen som taler, og Albert Stenger fortalte om sin barndoms Skærbæk. Arkivarbejdet har ligget stille i 1989/90 på grund af andre arbejdsopgaver.

Skærbækens Museum

Storegade 47, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 20 52.

Åbningstid: Tirsdag-fredag kl. 10-12 og 14-17, lørdag-søndag kl. 14-17, mandag lukket.

Leder: H.E.Sørensen (se ovenfor).

Museet har i 1989 afholdt udstillinger med kunstnerne Knud Due, Herluf Bidstrup og Svend Wiig Hansen. – Dels som gave, dels ved køb har museet erhvervet arbejder af bl.a. A.Petersen-Røm, Knud Due, Svend Wiig Hansen og Herluf Bidstrup. Endvidere har vi modtaget et smedeværksted, en tandlægeklinik og en række landbrugs-redskaber m.m.

I den permanente udstilling er åbnet en tekstilstue, et smedeværksted og en samling vedr. hygiejne med bl.a. vaskehus, badeværelse og tandlægeklinik.

Hvalfangerudstillingen er udbygget bl.a. med nye fotostater og lån af hvalfanger-redskaber fra Nationalmuseet. Fra Tønder Museum er bl.a. lånt en Skærbæk-kiste fra o. 1580.

I 1989 havde museet ca. 1950 besøgende, vort hidtil laveste tal. I 1990 afholdes udstillingen »Glimt af oldtidsdage« om arkæologi i Vestsønderjylland.

Rødekro kommune*Lokalhistorisk forening for Rødekro kommune*

Formand: Thomas Heisel, Horsbyggårdevej 1, 6230 Rødekro.

Sundeved kommune*Nybøl hjemstavnsforening*

Formand: Peter Petersen, Tørvemose 5, Stenderup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 74 82.

Foreningens arkiv:

Nybøl gamle skole, Nybøl.

Åbningstid: Mandag fra kl. 19.30 og efter aftale.

Leder: Peter Petersen (se ovenfor).

Lokalhistorisk forening for Sottrup sogn

Formand: Johan Lyck, Nydamvej 50B, Ø. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 72 80.

Foreningens arkiv:

V. Sottrup gamle skole, Skolevej 21, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Første lørdag i hver måned kl. 10-12 og efter aftale.

Leder: Jørgen Hansen, Skolevej 13, V. Sottrup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 72 11.

Foreningen har 539 medlemmer, og der er solgt 511 årsskrifter i 1989. I maj måned havde vi udflugt til Vibæk Vandmølle og Kegnæs kirke med 50-60 deltagere. I forbindelse med kulturugen i kommunen i efteråret havde vi åbent hus i arkivet med mange besøgende.

Historisk Forening for Ullerup

Formand: Knud Erik Sørensen, Rosenvej 1, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 16 82.

Foreningens arkiv:

Bakkensbro 12, Ullerup, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Hveranden onsdag kl. 18.30-20 og efter aftale.

Leder: Ellen Margrethe Olsen, Bakkensbro 8, Ullerup, 6400 Sønderborg, tlf. 74 46 11 22.

Der er i årets løb blevet indleveret en del materiale til arkivet og dette materiale er sammen med tidligere indleveret materiale nu foreløbigt registreret.

Arkivet deltog i september i en kommunal kulturuge med en udstilling af især billeder. De faste åbningstider og den udvidede åbningstid i Kulturugen har tilsammen givet stort besøg, og vi har nu mærket en interesse for at komme til at arbejde med materialet.

I foreningen har vi i 1989 udsendt en medlemsfolder, men af økonomiske årsager har vi ikke kunnet udsende Munin. Medlemstallet er derved svundet ind.

I forbindelse med generalforsamlingen holdt Alfred Hansen, Gråsten, foredrag om pottemagerværksteder i Sundeved. Foreningen har desuden sammen med de andre historiske foreninger i kommunen arrangeret en sommerudflugt til Kegnæs kirke og Vibæk vandmølle.

Selskabet for Nydamforskning

Formand: Vincent Jensen, Peberbjerg, Skovbyvej 14, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 47.

Foreningens arkiv:

Nydamsskolen, Skolevej 2, V. Sottrup.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: P.H.Lund, Sdr. Landevej 73, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 61 95.

Sydals kommune

Lokalhistorisk forening for Kegnæs sogn

Formand: Hans Bertelsen, Østerbyvej 50, Kegnæs, 6470 Sydals, tlf. 74 40 51 10.

Foreningens arkiv:

Kegnæs skole.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 18-20.

Leder: Hans Bertelsen (se ovenfor).

Vor generalforsamling blev afholdt i forbindelse med en arkivudstilling, hvor man lod de forskellige arkivalier fortælle lokalhistorie. Ligeledes fortaltes om de mange lokale foreninger, som vi efterhånden havde registreret.

Den årlige egnsvandring foregik den 29. maj i Lillekobbøl, hvor der ved hver ejendom blev fortalt enten af ejeren eller af et bestyrelsesmedlem. Man sluttede i Kegnæs forsamlingshus, og formanden fortalte træk fra området. Ca. 75 deltog. Fælles med Ungdoms- og Idrætsforeningen og Kegnæs forsamlingshus har vi haft tre kulturelle aftener i årets løb. Foreningen har nu 315 medlemmer.

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Formand: Chr. Wolf, Vesterbakken 11, Høruphav, 6470 Sydals.

Foreningens første arrangement i 1989 var den årlige generalforsamling, hvor der var mødt ca. 50 deltagere. Åge Schmidt, Miang, havde været så venlig at udstille sin flotte samling af antikke våben. Efter generalforsamlingen tog to mand fra den lokalhistoriske forening i Sønderborg os med på en interessant lysbilledtur gennem det gamle Sønderborg. En aftenur til Cathrinesminde Teglværk foregik den 6. juni.

Vandringen omkring Trillen ved Høruphav foregik i strålende sommervej, ca. 170 medlemmer mødte den 20. juni op ved Skovløberhuset i Høruphav. Efterårsmødet i oktober havde flintredskaber som emne. Foredragsholder var A.P.Hansen (Cormall), Dybbøl. Bestyrelsen har afholdt otte møder i årets løb. Foreningen har udsendt sit 8. årsskrift.

Foreningens arkiv:

Hørup centralskole, Vestervej 42, Kirkehørup, 6470 Sydals.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Peter Hell, Havemose 4, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15.

I 1989 er der arkiveret 18 nye arkiver og suppleret 19; desuden er der registreret ca. 100 billeder. For at udbrede kendskabet til, hvad vi har i arkivet, er vi i øjeblikket ved at få lavet seks monterer til brug ved udstillinger. Vi har i årets løb haft et par skoleklasser på besøg, de udviser stor interesse for det arkivet rummer. Vi har også hjulpet tilrejsende fra udlandet med oplysninger om slægtninge.

Lysabild sognehistoriske forening

Formand: Viggo Vandkær Thomsen, Lysabild Degnegård, Lysabild, 6470 Sydals, tlf. 74 40 42 84.

Foreningens arkiv:

Lysabild skole.

Åbningstid: Første torsdag i hver måned kl. 18-20 og efter aftale.

Leder: Nic. Hansen, Mømmarkvej 395, 6470 Sydals, tlf. 74 40 79 95.

1989 blev for foreningen præget af opfyldelse af et ønske fra foreningens start – nemlig en bogudgivelse, som indeholder billeder fra sognet, sådan som vi har fået dem i arkivet, hvor de ligger – sikkert opbevaret (og det er i sig selv en stor værdi), men også set af de få. Nu udgav vi så bogen »Lysabild Sogn – sådan set. Et alsisk sogn i tekst og billeder«, hvoraf der nu kun er et restoplæg tilbage. En stor opgave for vort bogudvalg, hvis formand er Jacob Lind, Lysabild. I øvrigt prægedes året af solidt arbejde fra alle 11 bestyrelsesmedlemmer og fra øvrige udvalgsmedlemmer. Vi har nu 731 medlemmer. Arbejdet har i øvrigt omfattet udflugt til historiske egne (Tørring Mølle), foredragsaften, udstilling, besvarelse af mange henvendelser fra hele landet.

Lokalhistorisk arkiv for Tandslet sogn

Formand: Sven Iversen, Østkystvej 117, Ertebjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 40 77 85.

Sønderborg kommune*Lokalhistorisk forening for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg*

Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Formand: Peter L. Jacobsen, Sundsmarkvej 26, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 28 77.

Lokalhistorisk arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg

Formand: Ester Fick, B. S. Ingemannsvej 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 68 84.

Arkivafdeling: Kirkegade 8, 6400 Sønderborg, tlf. 74 43 27 10.

Åbningstid: Mandag kl. 9-12, og onsdag kl. 15-17 og efter aftale.

Arkivleder: Ruth Kümpel, Arnkilgade 62, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 70 31.

Arkivafdeling: Torvet 2, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, og onsdag kl. 19.30-21 og efter aftale.

Arkivleder: Sofie Rasmussen, Sneppevej 5, 6470 Sydals, tlf. 74 40 48 63.

I 1989 fik foreningen på generalforsamlingen grønt lys for at lade arkiverne overgå til en selvejende institution. Efter at have fået vore nye vedtægter godkendt af Sæmmenslutningen af Lokalarkiver (SLA) og Sønderborg kommune, arbejdede styrelsen videre med forberedelsen til en opdeling af forening og arkiver. Foreningen fortsætter med en bestyrelse, hvor foreningen udpeger tre medlemmer, medarbejderne på de to afdelinger

Et kikk ind i Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune, der har til huse i det tidligere Bylderup sognekontors solide boks. Fot. Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune.

vælger to repræsentanter, og fra kommunen udpeges der to medlemmer. Foreningen som støtter arkiverne økonomisk, tager sig af byvandringerne og udgiver Arkiv-nyt, som alle medlemmer og medarbejdere er velkomne til at sende stof til.

Arkiverne har haft over 2.000 besøgende, hvor især Ulkebølafdelingen har været flittigt brugt på skolen til at fortælle om dagliglivet i 1930'erne og krigens tid. På Kirkegade 8 har vi været del af en landsdækkende fotoudstilling, hvor vi udstillede foto benyttet til post- og prospektkort. Et af de ældste kort indeholdt den klare, men varme tekst »Ich liebe dich, dein Carl«. Årets vandringer gik til Sundsmark og Sundgade, i begge arrangementer deltog over 100 mennesker. Vi har besøgt den jubilerende Solofabrik og den katolske kirke. På biblioteket har vi forevist video omkring industriens udvikling i Danmark.

Tinglev Kommune*Lokalhistorisk Forening for Tinglev kommune*

Formand: Ester Feddersen, Nørreagervej 6A, 6360 Tinglev, tlf. 74 64 40 62.

Til generalforsamlingen i Rebbølcentret havde vi besøg af forstander Lorenz Hansen, Højer, der fortalte om »Tøndermarsken, diger, afvanding og landbrug«. Det førte til, at sommerturen kom til at gå til digerne ved Højer, sluserne og Højer mølle under ledelse af fhv. skoleinspektør Folmer Christiansen, Højer. Efterårsmødet fandt også sted i Rebbølcentret. Her fortalte Ester Fick, Sønderborg, om slægtsforskning og viste senere billeder fra det gamle Sønderborg. Alle tre arrangementer var vel besøgt. Foreningen har fået en gave på 5.000 kr. til affotografering af billeder og andet materiale.

Lokalhistorisk Arkiv for Tinglev kommune

Bylderup Bov Bygade 17, 6372 Bylderup Bov.

Åbningstid: Onsdag kl. 17-19 og efter aftale.

Leder: Ester Feddersen (se ovenfor).

Arbejdet med at få orden på arkivets negativer er nu stort set tilendebragt. Der er i Institut for Sønderjysk Lokalhistorie lavet kontaktkopier af negativerne, og vi har i arkivet identificeret alle billeder. Samtidig fik vi revideret hele billedsamlingen. Derudover er registreret ca. 400 nye billeder. Registreringen af arkivfonds er blevet noget forsømt på grund af dette arbejde, men med to nye, frivillige medarbejdere får vi det indhentet. Arkivet deltog med to af seks plancher på dyrskuet, hvis emne var »Foreningsarkiver«.

Der er afholdt en arkivdag en lørdag eftermiddag i november med god tilslutning. Til den dag var der udarbejdet en udstilling af Misse Friis Madsens billeder af alle gårde og huse i Vollerup (taget 1980) suppleret med arkivets gamle billeder. Udstillingen blev senere vist på Tinglev bibliotek, ved Lokalhistorisk Forenings efterårsmøde og ved »Glantkomsammen« i Rebbølcentret. Der har desuden været lavet en udstilling: »Landbrug før mekaniseringen«, der blev vist i Sydbank i nov.-dec.

Arkivet lider under trænge pladsforhold. En bedre placering med bedre åbningstid ville ganske givet betyde, at de lokale beboere i større omfang ville benytte arkivet. Arkivet får jævnligt henvendelser udefra og kan meget ofte hjælpe. Ikke mindst billedsamlingen er meget benyttet.

Tønder kommune*Lokalhistorisk forening for Tønder kommune*

Formand: Thorbjørn Heick, Kirkepladsen 3, 6270 Tønder, tlf. 74 72 12 27.

Foreningen har i det forløbne år afholdt foredrag af Robert Huhle om hans tid som lokalredaktør i Tønder, museumsinspektør Inger Lauridsen om Emmerlev sogn, Knud Fanø om Flensborg, etnologen Nina Fabricius om Ballum samt pastor Paul Tappe, Læk, om oksevejen syd for Tønder. Den årlige ekskursion gik til Flensborg.

Det blev i årets løb desværre kun til en enkelt mindre bogudgivelse, nemlig bogen »Knipling« med tre artikler om Tønderkniplingens historie, produceret for »Kniplingsfestivalen i Tønder«. For samme forening opbyggede Lokalhistorisk Forening også en større fotomontage om kniplingens historie på vestereggen, til brug under Kniplingsfestivalen. Denne udstilling har siden ved flere lejligheder været udstillet på Nationalmuseet, i forbindelse med et af husets arrangementer med titlen »Børn og knipling«. Desuden er det blevet til to miniudstillinger på biblioteket med titlerne »Tønderpressen 1812-1989« og »Byrådsvalg i Tønder i gamle dage«.

Lokalhistorisk arkiv for Tønder kommune

Richtsensgade 10, 6270 Tønder, tlf. 74 72 33 26.

Åbningstid: Lørdag kl. 10-12, tirsdage kl. 14-17 eller efter aftale.

Leder: Ingolf Haase, Slotsgade 28, 6270 Tønder, tlf. 74 73 85 69.

I begyndelsen af oktober kunne arkivet under festlige former fejre den officielle ibrugtagning af arkivets nye lokaler på Tønder Bibliotek. Flytningen har også betydet, at arkivet nu ud over den hidtidige lørdagsåbning også har åbent tirsdag eftermiddag. Dette er mulig gjort takket være et kommunalt tilskud til arkivet på seks ugentlige bibliotekar-timer.

Arkivet har også i årets løb, med støtte fra Hartmanns Fond, taget et vigtigt skridt ind i EDB-alderen, ved køb af EDB-udstyr. Anlægget vil i det første halvandet år alene blive brugt i forbindelse med to kommende anseelige bogudgivelser: »Acta Tunderensia« og en jubilæumsbog i anledningen af 400 året for Kristkirkens opførelse. Herefter vil anlæggets primære funktion blive et kærkomment arkiveringsværktøj, på basis af SLAs arkivprogram Arkibas, til hjælp i arkivets daglige arbejde.

Arkivets brugertal nåede i 1989 op på 382 mod 369 i 1988. Hvor der i tidligere år nærmest var balance mellem arkivets antal af besøgende og brevhenvelserne, er sidstnævnte gruppe i årets løb faldet med næsten 30%, et fald der dog rigeligt er opvejet af et merbesøg på arkivet. Oven i disse tal skal der i år lægges et stort antal gæstebesøg fra især beslægtede foreninger nord og syd for grænsen.

Med det igangværende »kirkebogsprojekt« har arkivet nu kopier af alle eksisterende kirkebøger fra Sydtønder Provsti frem til ca. 1850-70.

Vojens kommune*Lokalhistorisk forening for Jegerup sogn*

Formand: Mathias Nørgaard, Haderslevvej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 50 61 84.

Foreningens arkiv:

Bygaden, Jegerup, 6500 Vojens.

Åbningstid: Første mandag i måneden kl. 19-21 eller efter aftale.

Leder: Kaj Sandholdt, Kærager 8, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 29 80.

Foreningen har også i sit andet år fået mange spændende ting, som vi enten kan beholde eller have som kopi. Alle fotos affotograferes til dias, der bruges til fremvisning ved medlemsarrangementer. Vi har for første gang udgivet eget årsskrift, en spændende opgave, som vi vil fortsætte med.

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

Formand: Ernst K.Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 43 05.

Foreningens arkiv:

Ø. Lindetvej 5, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 46 07.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Ernst K.Svennesen. (se ovenfor).

Foreningen har i årets løb haft 11 arrangementer med ca. 45 deltagere pr. gang. Heri er medregnet deltagelse i Vojens kulturuge. Vi har fået et godt samarbejde med menighedsrådet og på det sidste også med idrætsforeningen og folkedanserne. Med en beskedn befolkning i området er det vigtigt ikke at få møder til at falde sammen.

I arkivarbejdet har vi taget EDB-anlæg i brug. Det forventer vi os meget af, når vi skal søge oplysninger til spørgere.

Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Formand: Kurt Jespersen, Ternevej 2, 6500 Vojens, tlf. 74 54 21 21.

Foreningen har haft følgende arrangementer i 1989: »Hvad er det?«, hvor fire udvalgte hold dystede mod hinanden, i forbindelse med generalforsamlingen fortalte tidl. skoleinspektør J. Pors, Vojens, om skolen i 1920'erne, Gerhard Schött førte os i ord og billeder rundt i det gamle Over Jerstal. Vi deltog med en udstilling om Haderslev Amtsbaner i Historisk Messe på Haderslev Museum; i forbindelse med kulturugen i Vojens blev udstillingen flyttet til Vojens Bibliotek; ved denne lejlighed viste vi desuden udstillingen »Landbruget gennem 200 år« og endvidere havde vores museumsgruppe på Stursbøl Kro en udstilling af forskelligt håndværktøj, samt på Bregnbjergskolen i Vojens en udstilling der viste brødmaskinens udvikling.

Foreningens arkiv:

Herredsfoged Holms Hus, Tørning Mølle, Tørningvej 6, Hammelev, 6500 Vojens.

Åbningstid: Tirsdag kl. 19.30-21.30 (Lukket i skoleferier) eller efter aftale.

Leder: Elva Hansen, Runebakken 45, 6500 Vojens, tlf. 74 54 00 83.

I 1989 er der indkommet ca. 90 afleveringer. Der er i øjeblikket tilknyttet syv personer, som mødes hver tirsdag aften på arkivet. Det har været en god ide at holde fast åbningstid tirsdag aften, idet det mere er undtagelsen end reglen, at der ikke kommer besøg.

De mange afleveringer har tilført arkivet et variabelt udpluk af historisk materiale fra Vojens kommune, hvor vi har fået materiale ind fra næsten hver en krog. I afleveringerne har der været ca. 400 billeder samt en del foreningsarkivalier. Der er i forbindelse hermed også afleveret en del foreningsblade af nyere og ældre dato samt jubilæumsskrifter, både fra foreninger og virksomheder. Af øvrige materialer, der er indkommet på arkivet, kan nævnes slægtsbøger, poesibøger, erindringer, en konfirmationsbog fra 1895 samt sangbøger og en kogebog fra 1878.

Arkivets medarbejdere har deltaget i produktionen af de udstillinger, som foreningen i årets løb har holdt ude omkring, samt de udstillinger, som er blevet holdt på arkivet, herunder tænkes specielt på udstillingen i forbindelse med julemessen på Tørning Mølle, hvor vi havde åbent hus og viste supplerende materiale til de forskellige artikler i årsskriftet 1988, samt specialudstillingen »Spejderliv i Vojens gennem 70 år«, som blev afholdt i pinsen, og blev lavet i samarbejde med spejderne i Vojens.

I det forløbne år har arkivet endvidere fået udarbejdet »Arkivregler«, og er i slutningen af året blevet optaget som medlemmer i SLA – et medlemsskab, vi forventer os meget inspiration og støtte fra i de kommende år.

Aabenraa kommune*Løjt Lokalhistoriske forening*

Formand: Karl Lildholdt, Stennevej 10, Stollig, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 51 47.

Foreningens fotoarkiv:

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Jørgen Lundby, Løjt Søndervang 21, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 73 76.

Foreningen er gået i samarbejde med andre kulturelle foreninger i sognet omkring foredrag, dog således, at vi selv arrangerede en foredragsaften om Jes Jessen, holdt af Hanne Poulsen. I december udkom foreningens årbog »Det gamle Løjt« nr. 12.

Ensted sogns lokalhistoriske forening

Formand: Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 35 21.

Foreningens arkiv:

Skolegade 1, Stubbæk.

Leder: Walborg Jessen (se ovenfor).

Aabenraa Byhistoriske Forening

Formand: Tage Grodum, Slotsgade 30, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 79 16.

I forbindelse med foreningens generalforsamling i april holdt museumsinspektør Birgitte Kragh et foredrag med lysbilleder om »Aabenraa Museums skibsportrætter«. I oktober holdt pastor emer. Martin Nørgaard, Flensborg foredrag om »Aabenraa set fra Flensborg«. Det var en interessant beretning om foredragsholderens barndom i Aabenraa, set i lyset af hans manddomsgerning som dansk præst i Sydslesvig.

Årets medlemsbog var forfattet af Svend Aage Faaborg og omhandlede »Havnen i Aabenraa«. Adskillige billeder i bogen var lånt i Byhistorisk Forenings billedarkiv.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver i Sønderjylland 1989/90

Bedsted

Brudstykker af Bedsted Sogns Historie

Samlet, bearbejdet og udgivet af Henning Haugaard

Nr. 14. 1989. Indhold: Sivkrovej, dengang og nu Domænegårde i Nordslesvig – Nationalitetsforhold i 1935 Søndergård i Terp Mejeriet Nordstjernen i Terp – Bebyggelsesnavne i Bedsted Sogn – Bedsted Sogn 1935 – Om kirkens rørlige ting 1860 – Mejerierje dræbt af giftige syredampe – Mejerierje Peter Thorndahls jordefærd – Bebyggelsesnavne i Bedsted Sogn 1936 – Stemmetal til folketinget siden 1924.

Ekspedition: Henning Haugaard, Enevold Sørensenvej 9, 6000 Kolding, tlf. 75 50 43 39

Bov

Fra Bov Museum

Udgivet af Historisk forening for Vis Herred

Årgang 12. 1989. Indhold: H.H. Bang: Foreningen – N.P.Lund-Jensen: Om brugen af navnene Oldemorstof og Valdemarstof – Inger Jørgensen: Om Hokkerup skole 1837 – Peter Asmussen: Min fødeby og fødehjem – Max Rasch: Okseøerne – N.P.Lund-Jensen: Historien om en bortkommen og genfundne sognebeskrivelse – Arthur Petersen: Om tørvehandel i Holbøl 1880 – Inge Bodilsen: Genbrugt gravhøj – Mogens Kirkelund: Udvidelsen af Bov Museum – Carsten Gregersen: Æ Krog – Vedtægter for Historisk Forening for Vis Herred – Vedtægter for den selvejende institution Bov Museum – Fra redaktionen.

Ekspedition: Historisk Forening for Vis Herred, Møllegade 1, 6330 Padborg

Ensted

Årsskrift

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening

1988-89. Indhold: Sdr. Hostrup Bys udvikling gennem 70 år – Oplevelser i en sønderjysk præstegård fra februar til oktober 1864. Efter dagbogsoptegnelser af provst E.M.I.Poulsen – Årsberetning.

Ekspedition: Caroline Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6200 Aabenraa, tlf. 74 66 35 21

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn

Nr. 7. 1989. Indhold: Peter Petersen: Jørgen Eskildsens dagbog – Johannes Kristiansen: 4 år som borgmester – Lorens P.Jacobsen: Landsbysmed i gamle dage – Peter Petersen: Tabliste fra krigen 1870-71 – Ib Andersen: En tragisk tildragelse i 1725 – Peter Petersen: Felsted kirkes inventar – Peter Petersen: Kosakkerne i Sønderjylland – Peter Petersen: På indkøbstur til Flensborg – Mette Lassen: Feldsted-Sangen – Peter Petersen: Historisk Forening for Felsted Sogn 1988-89.

Ekspedition: Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Feldstedmark, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 51 19

Gråsten

Historisk Forening for Graasten by og egn.

Nr. 15. 1989. Indhold: Skæbneåret 1864 – Et sogn og dets præst gennem 44 år – Et hus og en familie i Graasten – Årets gang 1988 – Historisk Forening 1988.

Ekspedition: Poul Andersen, Munkemøllevvej 6, Munkemølle, 6300 Gråsten

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Årsskrift nr. 7. 1989. Indhold: Året der gik – Andreas Linschau – Mit ophold i flygtningelejren – En væbner fra Tandsgård – Herregårdsliv på Majbølgård – Verdens korteste jernbane – E' Ringstok – En rakkers liv – Et kulturcentrum i sognet – Hørup Sogns Sangforening – En Mjængdreng spillede første violin – Det begyndte i Høruphav – Flyttedag for 100 år siden – Til Knavgild o' »Bjørnmos« – En skoleudflugt i 1913 Varsler og synsk kone.

Ekspedition: Peter Hell, Havemose 2, Lambjerg, 6470 Sydals, tlf. 74 41 52 15

Kliplev

Fra Kliplev Sogn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Kliplev Sogn

1989. Indhold: P.M.Petersen: Foreningen 1989 – Niels Møller Sørensen: Døbefonte i Kliplev og Bjerndrup – For 50 år siden – Hejmdal 1939 – Chr.Jørgensen: Erindringer fra første Verdenskrig – Jørgen Hansen: Bjerndrup gårde (fortsat).

Ekspedition: Peter M.Petersen, Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 76 88

Løjt

Det gamle Løjt

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske Forening.

Nr. 12. 1989. Indhold: Anna Augusta Gårvåg: Tolderen i Løjt-Sønderskov – Jørgen Lundby: Købmandsbutikker i Barsmark – Boni Ernst: Vorherr' o e Folk – Jens Bruun: Blade af Løjt kirkes krønike – Karl Lildholdt: Kaptajn Stabenows erindringer – Petrea Schmidt: En lejekontrakt – Karin Lindegren: Forskeren fra Stollig – Marcus Lauesen: To digte – Lars N.Henningsen: Fiskeriet på Løjt omkring 1800 – Carsten Porskrog Rasmussen: Små forskellige verdener – Petrea Schmidt: En gammel notesbog fortæller historier – Carsten Porskrog Rasmussen: En storbonde på stavnsbåndstiden – Petrea Schmidt: »Elektrisk« på Barsø – Julius Berg: Om bær og bly – Sophie Berg og Petrea Schmidt: Begyndelsen af Dorotheas dagbøger – VE information: En vandmøllehistorie – Christian Iversen: Løjt Sangforening – Overfaldet på Løjt Kirkeby.

Ekspedition: Ellen Fink, Løjt Kloster 8, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 74 63

Rødding

Historisk Årbog for Rødding kommune

Udgivet af Rødding Bibliotek.

1989. Indhold: Chr.Gundesen: Erindringer fra min skoletid i Rødding – Niels Aage Lund: Kapergasten på Røddinggård, myte eller virkelighed – Peter Lasthein: Livet på Ravngård ved Jels omkr. 1830 – Niels Gårdhus: Rids af Rødding kommunes posthistorie – Beretninger fra de lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg.

Ekspedition: Rødding Bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding, tlf. 74 84 12 88

Skærbæk

Fra Skærbækegnens fortid

Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn.

Nr. 3. 1989. Indhold: H. E. Sørensen: Skærbæk Andelsmejeri.

Ekspedition: Historisk forening, Skærbækegnens Museum, tlf. 74 75 20 52.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup Sogn 1989

Udgivet af Lokalhitorisk Forening for Sottrup Sogn

1989. Indhold: Jørgen Schmidt: Mindeord for Olav Jørgen Bonefeld – Chresten Carstensen: Beretning om en slagterslægt – N. P. Thuesen: Lidt om hestevogne – Inge Adriansen: Rendbjergfigurer – Jens Lampe: Møller i Sottrup Sogn – Anna-Elisabeth Jensen: Spor efter det middelalderlige Vester Sottrup – Olav J. Bonefeld: Hjulmager Jørgen Jørgensen – Ingeborg Poulsen: Minder fra min barndom og ungdom på en gård – Hjørdis Barandun: »Æ tenke tebach« – om løst og fast – Kirsten Dall: 1988 – Året der gik.

Ekspedition: Ellen Møller, Legbjergvej 9, V. Sottrup, 6400 Sønderborg

Vojens

Årbog 1989 for Lokalhitorisk Forening for Vojens kommune

Udgivet af Lokalhitorisk Forening for Vojens Kommune.

Nr. 3. 1989. Indhold: H. P. Jensen: Huset i »hullet« i Hammelev – Chresten Madsen: Uddrag af beretningen om Skrydstrup og Omegns Brugsforening – Mette Jensen: Sol og drivende skyer. Uddrag af barndomserindringer fra Over Jerstal Mølle – Elva Hansen: Skolen i Neder Lerte – Lizzie Knoop: Sandhed eller skrøne om en henrettelse. Ersted smeden endnu engang – Solvej Olesen: Håndbog for husmødre i alle stænder – Elva Hansen: Løst og fast om Gabøl i »gamle dage« – Kurt Jespersen: Sådan gik 1989 – Elva Hansen: Arkivet – Asmus Schmidt: Egns museet – Elva Hansen: Smånoter fra foreningen.

Ekspedition: Elva Hansen, Runebakken 45, 6500 Vojens, tlf. 74 54 00 83

Varnæs

Varnæs Birk

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 15. 1990. Indhold: Marius Mau: Købmandslærling i Varnæs – Ib Andersen: Varnæs birks ældste delingskontrakt – Peter Petersen: Barndomserindringer fra Bovrup – Peter Petersen: Seværdigheder i Varnæs Birk – Thomas Kaufmann: Afstemningstiden – Urban Schrøder: En gammel købmandsregning – Ib Andersen: Varnæs Birks tingsted – Hejmdal 1917-18 – Thomas Kaufmann: I krigens vold – Svend Agertoft: Varnæs Birks Borgerforening – Mimi Jacobsen: En lille vise om Bovrup.

Ekspedition: Ib Andersen, Lindeallé 7, Varnæs, 6200 Aabenraa, tlf. 74 68 04 93.

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland i perioden 1.1.1989 til 31.12.1989

ÅRBØGER

Indtægter:

Medlemskontingent	209.974,41	
Salg af ældre årbøger	13.155,46	
Tilskud til årbøger	<u>145.500,00</u>	
Indtægter i alt	368.629,87	

Udgifter:

Trykning	265.737,20	
Udbringning	60.779,97	
Honorarer	40.428,46	
Redaktionsomkostninger	<u>2.879,42</u>	
Udgifter i alt	369.825,05	- 1.195,18

SØNDERJYDSK MÅNEDSSKRIFT

Indtægter:

Abonnement	147.601,18	
Tilskud	95.000,00	
Lydbånd	6.138,80	
Annoncer	12.541,00	
Salg af ældre månedsskrifter	<u>4.227,89</u>	
Indtægter i alt	265.508,87	

Udgifter:

Trykning	170.122,50	
Lydbånd	9.566,18	
Forsendelse	25.331,58	
Honorarer	15.148,09	
Kontorhold	30.000,00	
Redaktionsomkostninger	6.809,96	
Diverse	<u>2.512,20</u>	
Udgifter i alt	259.490,51	6.018,36

SKRIFTER

Salg af udgivelser	113.072,45	
Tilskud	<u>119.909,00</u>	
Indtægter i alt	232.986,53	

Udgifter:

Årbogsregister	179.828,60	
Gram og Nybøl Godser	49.000,16	
Landsbyfællesskab i Rinkenæs	39.647,99	
På tur med Biehl	18.124,00	
Christine Plov	62.440,98	
Faneflugt	<u>51.432,99</u>	
	400.474,72	
Aktiveret til lager	<u>- 36.793,54</u>	
Udgifter i alt	363.681,18	- 130.699,73

Porto . . . . . - 39.612,80

Lønninger incl. feriepenge . . . . . - 105.839,73

MEDEMSAKTIVITET

Indtægter:

Egnsvandring	22.795,00	
Slægtshistorisk kursus	<u>6.900,00</u>	
	29.695,00	

<i>Udgifter:</i>	
Egnsvandring	21.078,35
Foredrag	1.834,51
Slægtshistorisk kursus	7.495,71
Jubilæumsomkostninger	18.143,91
Årsmøde	4.224,50
Div. medlemsaktiviteter	<u>4.199,59</u>
	56.976,57
	– 27.281,57
SEKRETARIATSUDGIFTER	
Køb af EDB-program samt etablering	34.285,43
Tilskud til samme	<u>30.000,00</u>
	– 4.285,43
Forsikring	1.194,45
Telefon	3.012,30
Varmeandel	18.862,79
Kontorart., tryksager, kuverter	16.075,18
Fotokopieringsomkostninger	7.454,22
Foreningsservice	6.581,56
Reklameomkostninger	8.231,09
Arbejdsmedarbejderbidrag	<u>2.053,00</u>
	– 63.464,59
TILSKUD TIL FORENINGEN	83.500,00
STYRELSE	
Møde og rejseomkostninger	1.208,95
Kørselsgodtgørelse	1.013,98
Vederlag	1.000,00
Repræsentation og gaver	5.004,75
SLF	<u>3.000,00</u>
	– 11.227,68
RENTER	<u>26.092,93</u>
Årets underskud	267.995,42
Foreslås finansieret således:	
Henlæggelse til Årbogsregister	150.000,00
Henlæggelse til biografier	30.000,00
Henlæggelse til andre udgivelser	100.000,00
Henlæggelse til Egnsvandring	<u>13.000,00</u>
	<u>293.000,00</u>
Revideret resultat	25.004,58
Der foreslås overført til de frie reserver	
STATUS pr. 31.12.1990	
<i>Aktiver:</i>	
Lagerbeholdning	36.793,54
Debitorer	17.258,80
Beholdning i pengeinstitut	10.819,83
Kassebeholdning	2.525,39
Tilgodehavende ved toldvæsenet	<u>163.448,15</u>
Aktiver i alt	230.845,71
PASSIVER	
Skyld i pengeinstitut	73.670,16
Skyld på postgiro	17.128,34
Skyld til inst. for lokalhistorie	30.000,00
Skyld til SLF	3.000,00
Skyldig A-skat	<u>11.600,00</u>
Passiver i alt	<u>135.398,50</u>
Egenkapital pr. 31.12.1990	95.447,21

(sign.) Rasmus Callesen

Godkendt af forretningsudvalget. Aabenraa, den 8.5.1990

Foranstående regnskab og status er stikprøvevis gennemgået, og på baggrund heraf må regnskabet antages at være kompetent og korrekt bogført.
Af status er enkelte poster objektivt kontrolleret og øvrige poster er sandsynliggjort.

Aabenraa, den 16. maj 1990

Frede Rudolph

Sven Andresen

Medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland, indmeldt 1.1.1989-31.12.1989

Abteilung für Nordische Philologie, Zürich,
Schweiz
Amtscentralen for undervisningsmidler, v/
Gert Jensen, Vejle
Myrna Bjørn Andersen, Roost, Branderup
Ole Andersen, Sønderborg
Sten Andersen, Tønder
Birgitte André, Toflund
Antikvariatet, Haderslev
Lorenz Chr. Asmussen, Christiansfeld
Leo Balle, Padborg
Grethe Birkegaard, Tønder
Peer M. Bisgård, Bredsted
Peter Michael Boesen, Malling
Jørgen Boes-Hansen, Flensborg
Sonja Boisen, Rødekro
Arne Brink, Solrød Strand
Kresten Bøndergaard, Rinkenæs, Graasten
Otto Bøndergaard, Rinkenæs, Graasten
Knud Erik Christiansen, Vejle
Peder J. Christiansen, Ballum, Bredebro
Peter Clausen, Fløng, Hedehusene
Helene Dalgaard, Svendborg
John Dinesen, Ulkebøl, Sønderborg
Ib Doktor, Sdr. Stenderup, Varemærk
H. P. Drescher, Haderslev
Uwe Ehrich, Husum
Ove Ethelberg, Djernæs, Haderslev
Ada Fischer, Vojens
Kaare Fonnesberg, Kolding
Christian Frederiksen, Broager
Hans Frederiksen, Bevtoft
Ite Frellesen, Sønderborg
Horst Fries, Tønder
Henrik Gade, Augustenborg
Gads Boghandel, København K
Lars Boutrup Groth, Nordby, Fanø
Helge Grøhn, Vojens
Merete Langwadt Guld, København Ø
Nicolai Hahn, Hovslund, Rødekro
Jochen Hahne, Rendsborg
Hans Chr. Hansen, Nybøl, Sønderborg
Harry Hansen, Vester Sottrup, Sønderborg
Allan Honoré, Løgumkloster
Hjørdis Hou, Århus C
Jens Jacobsen, Rødding
Hans Buur Jensen, Haderslev
Helga M. Jensen, Graasten
Kathrine Johannsen, Lysabild, Sydals

Erik Johansen, Tønning
Leif Johansen, Tønder
Marianne Johansen, Sønderborg
Marianne Johnsen, Haderslev
Magne Juhl, Viborg
Hans H. Kammann, Sønderborg
Nico Kjærgaard, Ellund, Hanved
Harriet Kloppenborg-Skrumsager, Københø-
ved, Vejen
Karsten Dalsgaard Knudsen, Løsning
Elisabeth Kollander, Aabenraa
Annalise Kudsk, Haderslev
Magnus Lange, Skærbæk
I. A. Langelund, Esbjerg
Ragnhild Laumark, Toflund
Karl Selmer Lauritsen, Skærbæk
Jørgen Levinsen, Graasten
Falle Lildholdt, Nørby, Aabenraa
Lokalhistorisk forening for Jegerup Sogn, v/
Kaj Sandholt, Vojens
H. C. Lorenzen, Nordborg
Karin Lorenzen, Ribe
Peter Lyck, Aarøsund, Haderslev
Annelene Løbner, Aabenraa
Niels Kr. Madsen, Haslev
Laurids Gellert Mink, Haderslev
Alan Mortensen, Nordborg
Lene og Jire Murtinger, Aabenraa
Stig M. Møller, Ringkøbing
Aksel Nielsen, Agerskov
Bodil Nielsen, Augustenborg
Ester Schultz Nielsen, Humlebæk
Frede Nielsen, Sønderborg
Inger Nielsen, Skive
Mette Nielsen, Sommersted
Vagn Nielsen, Sønderborg
Johan Peter Noack, Aabenraa
Keld Nørgård, Starup, Haderslev
Solvej Olesen, Vojens
Aug. Olsens Boghandel, Hellerup
Ellen Martrethe Olsen, Ullerup, Sønderborg
Michael Juul Olsen, Bredsted
Emmy Pedersen, Aabenraa
John Pedersen, Rødding
Kr. Pedersen, Gram
Käthe Z. S. Pedersen, Rødding
Katrine Poulsen, Tønder
Edel Rasmussen, Aabenraa
Holger Rasmussen, Kollund, Kruså

Jens Rejerholm, Øster Lindet, Rødding
Ingrid Riese, Tinglev
Walther Risgård, Nørre Sundby
Gusta Rostgaard-Lydkisen, Københoved,
Vejen
Birthe Schlaikier, Nærum
Jørgen Schmidt, Lille Skensved
Louise Schulz, Avnbøl
Nis Severin, Agerskov
Else Simonsen, Tønder
Erik Efsen Simonen, Haderslev
Karen Krebs Simonsen, Ølgod
Peter Simonsen, Sønderborg
Sv.Erik Svensson, Tønder

Allan Søberg, Stubbæk
Valborg Sørensen, Rinkenæs
Bodil og Laura Thamsen, Tønder
Chr. Thamsen, Vojens
Ulla Ejdrup Thomassen, Tønder
Peter Thygesen, Göteborg
Hans Tage Truelsen, Bredebro
Tønder og Omegns Turistforening, Tønder
Stine Wiell, Flensborg
Knud Windberg, Harreslev
E.Ørkild, Sydals
Morten Øster, Tønder
Carl Ågård, Haderslev
Hans Erik Aamand, Sønderborg

Forfatterliste

- Eskild A. Bram, redaktør, Kalkovnsvej 17, 6100 Haderslev.
Verner Bruhn, studielektor, Tulipanvej 24, 6705 Esbjerg Ø.
Steen Ove Christensen, cand. phil., Classensgade 52, 2100 København Ø
Birgitte Dohm, adjunkt, cand. mag., Friesische Strasse 41, D 2390 Flensborg.
Hans Schultz Hansen, arkivar, mag. art., lic. phil., Landsarkivet, Haderslevvej
. 45, 6200 Aabenraa.
Inger Biehl Hansen, kontorassistent, Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Aa-
benraa.
Lars N. Henningsen, arkivar, dr. phil., Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Postboks, 6340 Kruså.
Peter Kr. Iversen, fhv. landsarkivar, cand. mag., Dimen 2, 6200 Aabenraa.
Jørgen Kühl, museumsinspektør, cand. phil., Ochsenweg 5, D 2381 Danne-
werk.
Knud Madsen, bibliotekar, Klyden 1, 6270 Tønder.
Lennart S. Madsen, museumsinspektør, Haderslev Museum, Dalgade 7, 6100
Haderslev.
Hans Neerbek, fhv. studielektor, Frederik VI's Allé 5, 2000 Frederiksberg.
Henrik Gjøde Nielsen, cand. phil., Oddesundvej 4, 9220 Aalborg Øst.
Bjørn Poulsen, arkivar, dr. phil., Toosbüystr. 33, D 2390 Flensborg.
Carsten Porskrog Rasmussen, forskningsmedarbejder, cand. phil., Institut for
Grænseregionsforskning, Persillegade 6, 6200 Aabenraa.
Jørgen Nybo Rasmussen, fhv. arkivar, cand. mag., Margrethehåbsvænget 14,
4000 Roskilde.
Lorenz Rerup, professor, mag. art., Dronning Sofies vej 35 B, 4000 Roskilde.
Christian Skov, adjunkt, cand. mag., Schiffbrückenstrasse 6, D 2390 Flensborg.
Uwe Steen, lærer, Dannewerker Str. 20, D 2381 Busdorf.
Jens Ødegaard, stud. mag., Søndervangen 73, vær. 65, 8260 Viby J.

Historisk Samfund for Sønderjyllands amtsstyrelser

Haderslev amtskreds

Aksel Gyldenkærne, formand,
Hjerndrupvej 112, Hjerndrup,
6070 Christiansfeld
74 56 17 33

Karl Erik Olesen, sekretær,
Starup Kirkevej 25, Starup,
6100 Haderslev
74 52 54 20

Helge Holst, kasserer,
Kulsviervej 8, Terp, 6630 Rødding
74 84 61 72

Hilmer S. Madsen
Rolighedsvej 14, 6520 Toftlund
74 83 14 58

Svend Fink
Stubbum Landevej 60, Stubbum,
6070 Christiansfeld
74 56 11 93

Laurits Lund
Hovedgaden 104, Over-Jerstal,
6500 Vojens
74 54 73 45

Kristian Holmgaard
Mølletofte 16, Skodborg,
6600 Vejen
74 84 84 85

Aabenraa amtskreds

Hans Henrik Bang, formand,
Padborgvej 27, 6330 Padborg
74 67 16 18

Peter M. Petersen, kasserer,
Vestervang 3, Kliplev, 6200 Aabenraa
74 68 76 88

Jens Bruun, sekretær,
Nørregade 8, Løjt præstegård,
6200 Aabenraa
74 61 75 19

Ib Andersen,
Lindeallé 7, Varnæs, 6200 Aabenraa
74 68 04 93

Inger Jørgensen,
Nederbyvej 23, Hokkerup,
6340 Kruså
74 60 83 61

Sønderborg amtskreds

Henning Mathiesen, formand,
Rådyrvej 16, Sundsmark,
6400 Sønderborg
74 42 92 16

Paul Rathje, kasserer,
Midtkøbbel 22, 6440 Augustenborg
74 47 21 69

Briks Iversen, sekretær,
Snogbækvej 7, Baså,
6400 Sønderborg
74 48 76 51

Jørgen Wangel
Mosevang 29, Ulkebøl,
6400 Sønderborg
74 42 75 33

Bent Bille
Brovej 91, 6310 Broager
74 44 26 90

Tønder amtskreds
Peter Madsen, formand,
Vænget, 6240 Løgumkloster
74 74 37 40

Ingolf Haase, næstformand,
Slotsgaden 28, Møgeltønder,
6270 Tønder
74 73 85 69

Bertel Steffensen, kasserer,
Nygade 20, 6780 Skærbæk
74 75 12 08

Christian Kromann, protokolfører,
Melbyvej 22, 6780 Skærbæk
74 75 21 27

Ellen Jepsen
Kærvej 6 b, Jejsing, 6270 Tønder
74 73 42 22

Iver Kristensen
Strandvej 27, 6280 Højer
74 78 23 25

Sydslesvigs amtskreds
Johann Runge
Dansk Centralbibliotek for
Sydslesvig, 6340 Kruså
Priv.: Schlossberg 9,
D 2398 Harreslev
0461-73246

Paul Tappe
Osterstr. 5, D 2251 Læk
04662-2443

Carsten Reyhé
Dansk Bibliotek, Lolfod 69,
D 2380 Slesvig
04621-24263

Redaktør Alex Herz
Dorfstr. 6, D 2381 Dannevirke
04621-32603

Lærer Marie Møller
Alter Kupfermühlenweg 37,
D 2390 Flensburg
0461-45811

Overlærer Anders Schaltz Andersen
Osterwung 5, D 2251 Hatsted
04846-590